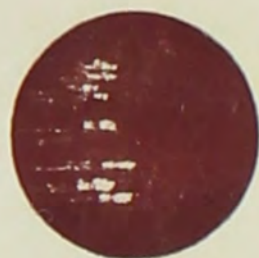

זקנוט ווהלן

שו א ת י ה ו ד י ו ו ה ל ין
ה י מ ל ר מ ד ו ו ח ע ל ה ה ש מ ד ה
פ ר ק י מ ב ל ו ח מ ה ה י ה ו ד י ת ב נ צ י מ
ק ו ל ק ו ר א ל י ה ו ד י ו ו ה ל ין
ק ה ל ו ת ו ו ה ל ין - א נ צ י ק ל ו פ ד י ה ז ו ט א
א ל י ו י ז ל : א מ ת ו ש ל ו מ
ה מ ש ד פ ו ו ו א ל י נ ע ר כ נ ס
מ ח פ ש י מ א ת ד ו ר ה ה מ ש ד
ק ו ר ט ו ל ד ה י י מ ו ר א ו ל ו ל נ ב ר ג
3 ל י ד ע ר א ו ו א ד ע ר צ י י ל ו נ ג
ב א ר ג ו נ י מ * מ כ ת ב י מ * נ ע ד ר י מ
Memory: Exemplary Fighters
The Pocket-Knife-Miracle

3 יהודי ווהליון — שפני נסיון בתעשיית רצח היהודים, 6 חתן שלום אלי וויזל, 7 קורט ואלדהיים וראול ואלנברג, 8 חיים דן, 9 עצות,	}	<p>מפנקס
העורך:</p> |
|--|---|-------------------------|

- ד"ר שמואל ספקטור, הימלר מדווה להיטלר על חיסול יהודי ווהליון, 10
- יהודה מרין, פרקים בלוחמה היהודית בנאצים, 11
- קהילות ווהליון: משה אפלבוים, רפובקה ישנה, 14
- אברהם קלבן, סטארוקונסטנטינוב, 15
- יעקב עלבירט, א קול קורא צו וואלינער יידן, 17
- מישא ווייסמאן, פארטראג אויפן וואלינער כנס אין ישראל, 18
- חיים שפילבערג, „קינסטלערישע אמתן" אין וויזעלס ווערק, 20
- גוטע גוטערמאן, א בריוו צום טאטן (ליד), 23
- נתן ליבנה, פלוצים נאך א שאק מיט יארן (ליד), 24
- דער לעצטער יום-כפור (ליד), 26
- זאב גראבאוו, צו קבר ישראל (דערציילונג), 27
- משה יוז, וואלינער פאלקלאר, 30
- משה שדה, על דור ההמשך (מכתב למערכת), 32
- דב לארבער (מאלינקע), טרויער און טרייסט (בריוו), 32
- זוסייה (סימון) חיצ'וק, אחי בוריס ז"ל, 33
- מנדל חזן על רעייתו נחמה'לה חזן ז"ל, 34
- יהודה מרין, נחום ליכטנברג ז"ל, 34
- צבי רזניק, אריה צמוקי ז"ל, 35
- אין איגוד, פעדעראציע, פארבאנדן, 36
- בארגונים: לוצק, קובל, מז'יריטש גדול
- אברהם קלבן, מתולדות שארית הפליטה יוצאי ווהליון, 39
- 45 Shmaryahu Zafran, Exemplary Fighters
- 48 Benjamin Mandelkern, The Miracle of a Pocket Knife

העורך — נתן ליבנה

מזכיר המערכת — יהודה מרין

חברי ועדת הילקוט :

יעקב אלבירט, בוריס בריק, רות ברנר, משה דרוג, מישה ווייסמן,
ד"ר שמואל ספקטור, חיים פינקל, נחום פלדמן, ישעיהו קיפניס,
צבי רזניק, חיים שפילברג

בהוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, ישראל — ארה"ב — קנדה
גבעתיים — ניו-יורק — לוס-אנג'לס — מונטריאול

מען האגוד : היכל יהדות ווהלין, גבעתיים, רח' כורזין 10, טל' 740621

מען הפדרציה בארה"ב :

Federation of Wolynian Jews Inc.,

2672 East 7th Str. Brooklyn N.Y. 11235 Tel. 891-3323.

מען האירגון בלוס-אנג'לס :

Wolyner Society, 500 N. Croft, Calif. 90048

Tel. Kipnis Sidney

מען האירגון בקנדה :

Federation of Wolynian Jews, 6607 Mountain Sights

Montreal, Que. H3W 2Z5 Tel. 737—0720

הכתובת למשלוח כתבי-יד :

אדרעס איבערצושיקן מאנוסקריפטן :

ת.ד. 2481 רמת-גן, ישראל

טל. המערכת (פון רעדאקציע) : 03-729824

יהודי ווהלין - שפני נסיון בתעשיית רצח העם היהודי

מפנקס העורך:

מי ומה
בילקוט

שמואל ספקטור: שואת יהודי ווהלין. הדריך פרופ' מרדכי אלטשולר, ערך רפאל יוליוס. הוצאת יד ושם והפדרציה של יהודי ווהלין בארה"ב, ירושלים תשמ"ו, 317 עמ'.

"הפור על השמדת העם היהודי נפל כנראה במסגרת ההחלטה על המלחמה נגד בריה"מ". השערה זו של מחבר הספר מתקבלת על הדעת, שכן המסע נגד היהודים בווהלין—אוקראינה החל כמעט מיד עם פלישת הגרמנים לשטחים אלה. "זריזים", היינו האוקראינים, שאפשר שקיבלו מידע על כך, או "הריחו", הקדימו את אדוניהם הנאצים והקדימו נעשה לנשמע.

וכך החל "הפתרון הסופי של שאלת היהודים" ברצח יהודי ווהלין, שהיא התחנה הראשונה במבצע "ברברוסה" בהתחלה "צנועה". בשיטה ה"קונוונציונאלית": הולכת שולל, הונאה, הרעבה, שוד וגזל, אלימות, "אקציות", וכו' — עד להקהיית חושים וכל רצון להתנגדות של המונים, ש"נמאס להם", שביקשו נפשם למות. ואז החל הכל בתנופה רבתי-עם — העם האוקראיני כמובן, שבלעדו היה נמנע מהנאצים להוציא זממם-תכניתם השטנית אל הפועל — לרצוח בירי את כל המוני היהודים בתוך בורות-ענק כרויים מראש, כשהקרבות מתפשטים ונכנסים ככבשים לתוך הבורות.

כיום, כך וכך שנים למנין השואה, הכל יודעים שהנאצים אכן תיכננו ואף ביצעו רצח עם. יש גם גורסים שבתכניתם היה גם רצח עמים למען ביסוס שלטונם, "בן אלף השנים". ומדוע לא? הנסיונות עם העם היהודי שנבחר ראשון למטרה זו ואשר הצליחו בידם למעלה מהמשוער, גירו את תיאבונם, שבא כידוע עם האכילה. ותוך כדי ה"אכילה" הם ערכו את מחקריהם ה"מדעיים" והטכניים כיצר ובמה רוצחים, מהר, ביעילות מירבית, בלי להשאיר עקבות. עד שנחלו הישגים "מזהירים" בצורה זו של "לחימה". אך זה אולי מחוץ לעניין הספר שלפנינו; ההתפתחות העצומה של תעשיית ההרג התרחשה הרי על אדמה אחרת.

אדמת אוקראינה ואדמת פולין, בעיקר, שימשו שדות "אימונים" נוחים ביותר להשמדת היהודים. הרוב הגדול של האוקראינים ואף חלק לא מבוטל של העם הפולני היו תמימי דעים ורעיון עם הנאצים בנוגע ל"פתרון הסופי" ולפיכך גם שותפים אידאולוגיים שלהם בביצוע המשימה.

אכן, האוקראינים הללו, כולל רובם של הנוער והצעירים! הם ממש ששו אלי-רצח שכניהם היהודים וחבריהם לספסל הלימודים. "הם גילו חריצות ומרץ כאלה, שכל תיאור של שפלות עם זה לא יהא מספיק... הם הפכו בין-רגע לחיות פרא... וכך בוצע הדבר חת-שתיים..". (עמ' 68). בנוסף לתאוות הרצח קרצו להם גם השוד והביזה והשכר במיצרכים שלא היו בנמצא בעת ההיא. היו גם שקיוו, הלאומנים, לכינון מדינה משלהם בעזרת הגרמנים, תוך התחרות בין הפלגים השונים בקרבם. על חסד המימשל הצבאי הגרמני והאינזאצגרופן. הם אף הכריזו (ב-30 ביוני 1941 בלבוב) על הקמת המדינה והרכב ממשלתה ("המדינה" פורקה במהרה וראשיה, כולל באנדרה, נעצרו והובלו אחר כבוד ל"מאסר בית" בגרמניה. שם, עמ' 58). אך התעללות זו ודומות לה לא עצרו באוקראינים משיתוף פעולה מלא בהשמדת יהודים.

הנה שתי דוגמאות בלבד, מתוך „שואת יהודי ווהלין” שהוא מלא בהן „כיצד ממותים” פסיכולוגית וטכנית.

„...התנאים בבונקר היו קשים מנשוא, היה בו מקום לשמונה אנשים. אך הצטופפו שבעה-עשר. היו שם בעלת הבית עם בעלה ובתם הקטנה החולה, שבכתה וצעקה וסיכנה את חיי המתחבאים... אחר החל לחנוק את הילדה לעיני אמה האומללה, שלמראה הדם הנזול מאפה ופיה של ילדתה החליטה לצאת מהבונקר ולמסור עצמה למרצחים. מצפוני לא נותן לי שבאשמת בתי תיהרגו כולכם... היא לא הספיקה לסגור את הדלת וכבר נשמעו צריחות המרצחים, שנזעקו לקול זעקות הילדה...” (עמ' 153).

הרמאן פ. גרבה ראש החברה הגרמנית „יונג” לאוקריינה, לא היסס להתערב ולהוציא יהודים מתוך „אקציה”... באקדח ביד עמד לשמור על פועליו היהודים מפני השוטרים האוקריינים... עם אקדח ביד צעד בראש 150 צעירים יהודים ברגל והעביר אותם בשלום ממקום האקציה לזדולבנוב. הוא רכש לעצמו מעמד מכובד אצל הגביטסקומיסאר מרשל כמבצע עבודות חיוניות לוורמאכט וכך הוא תורם הרבה לנצחון גרמניה. הוא הצליח להשפיע גם על ראשי חברות אחרות לטובת היהודים. והרי קיצור דברי עדותו בביה”ד הצבאי הבינלאומי בנירנברג:

„בלוויית מניקס נסעתי לאתר הבנייה וראיתי בקרבתו ערימות עפר באורך 30 מ' ובגובה של 2 מ'. בפיקוחו של איש ס"ס הריצו שם אוקראינים ממשאות יהודים, עם טלאים צהובים מאחור ומלפנים, אל הבורות, הלכתי עם מניקס אל הבורות. לא עיכבו בעדנו. שמעתי ירי תכוף מאחת הערימות. איש הס"ס החזיק בידו פרגול וציווה על היהודים, גברים נשים וטף להתפשט ולסדר את בגדיהם ונעליהם במקומות שנקבעו לכך. ראיתי ערימה של 800—1000 זוגות נעלים. האנשים נעמדו בקבוצות לפי משפחות והתנשקו, בלי צעקות או בכי או תחנונים לחוס על חייהם... אשה זקנה ששערותיה לבנות כשלג החזיקה בזרועותיה ילד כבן שנה ושרה לו משהו ולטפה אותו. האב החזיק בילדו בן העשר והראה לו באצבעו לשמים. איש הס"ס קרא לחבריו ואלה הפרידו 20 איש והובילום אל מאחורי הערימה... אני זוכר היטב נערה שחורת שיער וחסונה שחלפה על ידי והראתה על עצמה: „23 שנים”. נעמדתי ליד הבור העצום. צופים ולחוצים שכבו שם האנשים. כמעט מכל הראשים זרם הדם. חלק מהירויים עדיין זעו. הבור היה כ- $\frac{1}{2}$ מלא. להערכתי כבר שכבו שם כ-1000 אנשים. איש הס"ס ישב על פי הבור עם תת-מקלע על ברכיו ועישן סיגריה. האנשים העירומים ירדו במדרגות שנחפרו בקיר הבור, דרכו על ראשים עד שהגיעו למקום שסימן להם איש הס"ס ונשכבו על המתים ועל אלה שעדיין חיו. נשמע צרור יריות. הסתכלתי לתוך הבור. הגופות זעו. מעורף הראשים זרם דם. התפלאתי שלא גורשתי. 2—3 פקידים-דואר גרמנים במדים עמדו בקרבת מקום. איש הס"ס שירה מעל שפת הבור לבש מדי ס"ס ועל זרועו האותיות SD 156”.

גם זו, בלי ספק, המתה מהירה, ממוכנת וזולה יחסית, אלא שלדירם של הנאצים היה בה משום אליה וקוץ בה, שכן ספק אם עקבות אלה של רצח ניתנים להיטשטש אי-פעם... ו„המדענים” הנאצים צוו לפיכך להמשיך ולחקור, עד שאמנם „גילו”.

אך זהו רק חלק מצד אחד של המטבע. למרות הכל היו בוהלין גם התנגדויות ספונטניות של יחידים, מרי מאורגן, מרידות בגיטאות (טוצ'ין, מיז'יץ', במחנה העבודה בלוצק, קרמניץ ואולי עוד מרידות שלא ידוע עליהן) ומרידות שנכשלו. ומה על הפרטיזנים היהודים ביערות, ועל הלא-לוחמים („המשפחות”) שחיו ביערות בחסות הפרטיזנים — ואף שרדו בחיים. הפרטיזנים היהודים לחמו כולם בחירוף נפש ויש ראיות שהם קדמו לפרטיזנים הרוסים והאוקראינים (אלה האחרונים לא היו מרובים). ורבים מהם זכו לאותות הצטיינות מהגבוהים ביותר מטעם בריה”מ. על כל אלה ועוד תמצא בספרו של שמואל ספקטור.

ונחזור קצת אחורה: הגיטאות על היודנראטים שבהם, לפני ואחרי, תופסים, בצדק, חלק נכבד בספר. הצו על הקמת הגיטאות הוא מתאריך קצת מאוחר יותר (סוף

אוגוסט, 1941) והוחל בה באוקטובר—דצמבר 1941 ובמהלך שנת 1942. משערים, שגם בבחירת המקומות לגיטאות השתתף השלטון האוקראיני המקומי שהכיר יפה את הטופוגרפיה של היישובים היהודיים.

על היודנראטים רווחות דעות שונות. „לעתים הם נאלצו לספק בני ערובה מבלי לדעת כלל לאיזו מטרה“. מחד גיסא, הוטחו נגדם תלונות חמורות על עוולות ומעשי שחיתות. „מוכנים למכור אחיהם לרוצחים“, או „רעים וגסים, ללא מצפון, מוכנים להוציא פת לחם אחרונה מן הפה“. ומאידך גיסא: „אנשים קדושים, טהורי-לב חכי נפש“. „מסורים בכל נפשם“ (עמ' 136). אלה ואלה עסקו הרבה בשתדלנות והיו ממונים על המשטרה היהודית. אך אין אני מביא כאן אלא על קצה המזלג.

הנה אני רושם לי בפנקסי קיצור מעשי התנגדות של יחידים, דווקא. נחמה פורתא לעצמי. הוכחה, לעומת סיפורי-עדוּתו של ה. פ. גרבה דלעיל שהיו גם אנשים „עם דם“. מעשי גבורה שאולתרו ובוצעו כדחף של הרגע האחרון בעת חפירת הבורות, בדרך לחיסול או על פי הבור, וכן בדרכים שונות אחרות, כמו הפצת ידיעות מהאזנה לרדיו והצתת בתים בגיטו של יחידים — דברים שסייעו לבריחת רבים. צעירים וצעירות שחטפו נשקם של שוטרים וירו בהם; שנקרו בצפורניהם עיני מרצחים, היכו, שרטו, חנקו.

יצחק נקונצ'ניק מאוליקה חטף את אקדוחו של מפקד הז'נדרמריה והצליח לברוח; נתן ווריק מאוסטיליה חטף רובה מגרמני וחבט בו בפניו של קצין; בריש סגל מטריסק חטף תת-מקלע מגרמני והרג בו כמה שוטרים; מעשה דומה עשה יהושע גרימטליכט מלובומל. היו שהתנפלו על מלוויהם, לקחו מהם את נשקם וברחו. גסקו מלוצק שהובל עם עוד יהודי ע"י שני גרמנים, בעט באחד מהם, חטף את רובהו, ירה בגרמני השני וברח. בשומסק ובזופיובקה פירקו צעירים נשקם של שוטרים. שתי צעירות משומסק התנפלו על מפקד השוטרים, נשכוהו וחנקוהו. צעיר מקוריץ עקר עינו של גרמני בצפורניו וחנקו. משה שרייר מהורוכוב ובני משפ' בריל מוולאדימירץ הרגו שוטרים גרמנים ואוקראינים וברחו. קצב מלוצק ריסק ראשו של קצין המשטרה בוך; רופא שיניים מלובישוב חתך בתער גרונו של הגביטסקומיסאר פריץ מיכאליס; משה יוסל שווארץ מזופיובקה רוצץ במעדר ראשיהם של שוטר גרמני ושני שוטרים אוקראינים בעת חפירת בורות והוא וכל שלושים החופרים היהודים נמלטו ליער; דבוריץ מרובנה נהגה להזמין קצינים גרמנים לביתה, להשקותם לשכרה, הורגת אותם בנשק קר וקוברת אותם ברפת שבחצרה. כשנתפסה, שלפה כידון מנדנו של שוטר ותקעה אותו בלבו. בקאמינקושינסק חיפה ש. מייסטל, סיו"ר היודנראט, באקדחו על קבוצת בורחים והצליח אח"כ להצטרף אליהם ביער. והוסף על אלה גבורת מתמרדים בגיטאות ועוד.

חבל שה„פנקס“ קצר מהשתרע שהרי גם אם אוסיף בו עוד כהנה וכהנה עוד יחסר „המזג“.

הסיכום כמובן טרגי ביותר. מכלל יהודי ווהלין שרדו 1.5%; מכלל הנמלטים ומתחבאים (40,000) — כ-9%; ביערות ובמחבואים שרדו לפי המשוער 2800—3500. מספרי הניצולים בקהילות שונות נעים בין 6 (מלניצה) ל-200 (קאמינקושינסק, רוקיטנה) אך בר"כ עשרות בודדות בלבד. אין המספרים מתייחסים ליהודים בוהלין של בריה"מ, בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, ששטחה היה כשליש משטח ווהלין כולו ואין בספר נתונים כלשהם על מספרם וגורלם ומספר הניצולים שם, וחבל. הספר „שואת יהודי ווהלין“ נכתב כתיזה לקבלת תואר אקדמי שלישי, לפי כל החוקים הנדרשים מעבודת מחקר מעין זו: עם רישא וסיפא וסדר כרונולוגי והסברים

ודיאגרמות ומפות ונספחים ורשימת מקורות ועדויות וביבליוגרפיה ו"מפתחות" וכו'. הכל למופת. אף נתמזל המזל למחבר והחומר הרב שהיה תחת יד, חלק בזכות היותו מזכיר הנהלת יד ושם במשך שנים, על אף הסובייקטיביות שברוב העדויות שמקלקלת את השורה, כדבריו — איש לא יכול להידמות לו בכך: מאות עדויות שבכתב ושבע"פ, בנוסף לעדויות המרובות שבעשרות ספרי ה"זכור" של יוצאי קהילות ווהלין, שגם הם שקדו בזמנו על איסוף עדויות וזכרונות אוטנטיים וכו'. עבודת נמלים הושקעה אפוא במיון ונפוי ועיבוד החומר הרב הזה במשך שנים. וראו פלא, על אף שהספר נכתב בשביל בוחנים ובודקים אקדמאים, שטעמם ודרישותיהם שונים משל הקורא המצוי, אין הקריאה בו של האחרון מכבידה עליו כהוא-זה ומשהתחיל לקרוא בספר שוב יהפוך ויהפוך בו, מבלי שאיש יצטרך לומר לו "גמור".

לחוקרי השואה, ושל יהודי ווהלין במיוחד ואולי גם ליוצרים ברוכי דמיון גם בדורות הבאים ולכל דכפין ומתעניין, ישמש "שואת יהודי ווהלין" ספר עזר מועיל, שכן יחסוך מהם את יסורי המיון והעיון והחיפושים שעבר המחבר. בדומה ל"קיצור שולחן ערוך" בשביל שומרי מצוות. מתוכו אנו גם למדים שאכן, יהודי ווהלין שימשו לרוצחים הנאצים שפני נסיון להרג טוטאלי של העם היהודי, שתכננו לעשות, גם כשהמחבר אינו מפרש זאת.

מן הראוי אפוא שספר זה יימצא בכל בית של יוצאי ווהלין. היו זמנים שהנהלת האיגוד תכננה הוצאת ספר מעין זה שלפנינו — והנה "מלאכה" זו שלא הצלחנו או לא זכינו לעשותה, נעשתה והוגשה לנו על מגש ע"י אדם אחד. אמנם, בחלקו גם הודות לפדרציה הווהלינית בארה"ב, שעודדה את המחבר ואיפשרה את הוצאת הספר לאור. וראויה הפדרציה שנשבח אותה על כך, כי זוהי הדרך הנכונה להנצחת יהדות ווהלין הקדושה, האבודה: לשנן לנו ולבנינו ולדורות הבאים את סיפורה — סיפורנו הטרגי עד כדי אימה. מן הראוי שכולנו יחד נמשיך בדרך זו, שאם לא נעשה זאת, לא עשינו די.

חתן שלום אלי ויזל

לא פעם, כששמעתי, חשבתי או קראתי על אלי ויזל, ראיתי משום מה בדמות "היהודי הנודד". כאילו איזה כוח סמוי דוחפו ואומר לו "לך לך". ואומר אני זאת לחיוב ולא לשלילה. לאו דווקא מארץ לארץ וממדינה למדינה ומאומה ולשון בלבד ראיתי נודד, כי אם גם בין שני העולמות. הרבה מאד ידידים יש לו למעלה ולמטה והוא זוכרם תכופות ונודד לבקרים לעתים מזומנות מהכא להתם ובחזרה. כי אלי ויזל אוהב אותם מאד ובלעדיהם אין חיו חיים. אפשר גם שהוא מאמין בתחיית המתים על פי דרכו. בתחיית הנשמות או תחיית הרוח האנושית הגדולה. הגואלת. אפשר גם שהוא והם — חד הם. ובעולם הזה, בארץ היהודים כבארצות הגויים, לא רק אוהבים וחסידי יש לו לאלי ויזל, גם מתנגדים יש לו.

אוהביו בארץ היהודים ובכל מקום שיהודים שם, הם בראש וראשונה רוב רובם של ניצולי השואה, שכל מה שהוא אומר וכותב, מדבר אל לבם. גם אלה שלא מסכימים אתו בכל. או לא מסכימים אתו בכלל. כי עמלק הוא עמלק, לדעתם. אך "האם תספה צדיק עם רשע" התריס גם אברהם אבינו כנגד קונו, ו"איש בחטאו יומתו" ציווה גם משה רבינו. למען ירבו שלום וצדק בעולם. ועל כך בדיוק מעריכים אותו גם בארצות הגויים שגם בקרבם לא פסו,

כידוע, רודפי שלום. שגם הם מתפללים ועושים למען השלום. ובאמת, אם ריבון העולמים עושה שלום במרומיו, מדוע שלא יעשה אדם בצלמו שלום עלי אדמות. בין אדם לחברו ובין עם לעם, גם אם האנשים והעמים רעים וחטאים. מודה ועוזב ירוחם. וזה הרי ביסודן של כל דת ואמונה.

ומתנגדיו בארץ הגויים הם אלה שלא נוח להם הזכרת חטאים. לא לרוחם הוא לשמוע דברי מוסר שוב ושוב. גדולים כקטנים. מתנגדיו היהודים הם לרוב אלה הקוראים לו „בוא הביתה!“ שהפך אצלם לפזמון חוזר. „מה אתם רוצים“, מצדיקים אותם אחרים, „הרי הם צודקים, לכאורה; אישיות, אוהב ישראל כמו אלי ויזל, החי את קרבנות השואה, וכו' וכו', לא יהא תושב בארץ אבותיו, למען ילכו באורחותיו יהודים רבים אחרים?“ ויזל בעצמו תוהה על כך ותשובה אין בפיו. לליצני הדור בישראל תשובה מוכנה בפיהם. אני משער שבתת הכרתו של ויזל מצויה תשובה שונה. הוא אוהב ישראל. אוהב יהודים, וטוב להרגיש ש„בתוך עמו הוא יושב“. בין יהודים תמימים, חמים ויקרים בני דורו ושלא מבני דורו, ואשר הוכיחו זאת במשך דורות. וכבר קבעו ראשונים: עם תחילה, וכי לא כך סבור היה ונהג אדון הנביאים בלכתו ובהוליכו ארבעים שנה במדבר עד שיקום עם חדש, וכו' ? לא קם כמשה.

ומבחינתנו אנו, מעשית: כאן, בישראל, הרי כולנו חכמים — ולמה זה נחזיר ממדינה חשובה לנו כמו ארה"ב שגריר-רצון-טוב-יקר-מפז (אף לא שקל אחד לשנה משכורת!) שדבריו מקובלים על חלק ניכר מכלל האוכלוסיה, כבקרוב רוב שכבות העם היהודי בארה"ב. אתמהא!

אך על סוד קבלתו של ויזל את פרס השלום עמדתי, כך נדמה לי, כשראיתיו, על המירקע, עולה על הבמה יחד עם בנו. מדוע היה אז „נרגש כים“ וכאילו כל עצמותיו תאמרנה: „הססתי הרבה אם להוליד בן“ (שיועלה עולה!). ולרגע ראיתיו על הבמה מוקף עוד הרבה בנים ואחים, בני ברית ושלא מבני ברית, המלווים אותו בכל אשר ילך. ועוד ראיתיו ברגע זה בדמותו של אברהם אבינו העונה על שאלות בנו „ואיה השא לעולה“ — „השא לעולה — בני“. וכמלאך אלהים של אז קרא בהתרגשות: „לא, לא, אסור שזה יקרה שוב!“ אל תשלחו ידכם אל הנער. אל הנערים בדורנו ובדורות הבאים!

ואודה: אף אני התרגשתי. והבנתי, נדמה לי. מה, אפוא, כי נלין על אלי ויזל? והלואי וירבו כמות ב(עם)ישראל. ולעתונאי ישראל: עוד לא אבדה תקוותנו שעוד תעשו למען השוואת קנאת עתונאים לקנאת סופרים.

ולחובבי הפולקלור שבינינו: „אמור לבני ישראל: ועוד יהיה זה (לכם) למופת. בנוטריקון: אל"י ויזל"ל.

קורט ואלדהיים וראול ואלנברג

השם ואלדהיים, שפירושו בעברית מעון-יער, קורץ לדורשי בסמלים המצויים בינינו. ושמעתי אחד מהם מתפלפל ואומר: היער שימש הרי מעונם של רוב הפרטיזנים, כולל הפרטיזנים היהודים, שמתוכו לחמו בנאצים. ואכן, הודות למעון, למחסה ולמיסתור שהעניק להם היער, שרד בחיים חלק מהם. גם הלא-לוחמים. שהפרטיזנים פרסו עליהם את חסותם. אנו, יוצאי ווהלין, מודעים אפילו לשם „עיירה ביער“ או „עיירות ביערות“, בהן התגוררו הנמלטים מהגיטאות ומהבורות. הרי לכם אם תרצו, גם לשון-נופל-על-לשון למהדרין.

וכמו היצור ההוא המושיט טלפיו כאומר: ראו, כשר אני, כן רואים מחשבי הסמלים בנושא השם ואלדהיים כמי שאומר: אני נתתי מעון לנרדפים ביער, מלון אורחים במדבר! כלומר: לא דובים ולא יער ולא כשר. ולא בדיחה.

כי אם אכן שרת ואלדהיים את הנאצים, "בלית ברירה", כמתורגמן ותו לא וכל כלו צדיק וישר ותמים כדבריו בנאומיו לפני היבחרו כנשיא כשהוא מבטל כל ההאשמות נגדו כעפרא דארעה, מדוע לא הצביע, ולו על אדם אחד, ויהא זה יהודי, יווני, יוגוסלבי או צועני, שהוא הציל, או שעזר לו להסתתר מרודפיו, ולו חלקית בלבד. כרבים מחבריו הוא טען, "לא ראיתי, לא שמעתי, לא ידעתי". הוא בוודאי גם לא שמע מעולם, כלומר בתקופה ההיא בחייו, את השם ראול ואלנברג, למשל, שאלמלא כן, בוודאי היה אץ להצילו, שלא יפול זה בידי איימקן שארב לו או מזהירו משוביו הרוסים...

הרוסים. צחוק הגורל! ההשערה שהם אכן ידעו על מעלליו ועברו של ואלדהיים והם שדחפוהו להירתם לעגלת האו"ם למען ימשוך אותה עבורם ו"שילך בתלם" ושלא יעז להמרות פיהם. עבדם כי ימלוך! ואילו ראול ואלנברג, חסיד אומות העולם בכל נפשו ומאודו, ואשר הצדק והרחמים והמצפון היו נר לרגליו, ומסיבות אלו בוודאי סירב להירתם לעגלת הרוסים... אכן, צדיק ורע לו.

הבה נאמין שעוד נזכה לראות ב"צדקתו" של ואלדהיים ובצדקתו של ואלנברג יוצאות לאור, כשהמו"ל הוא, אולי, ברית-המועצות בכבודה ובעצמה, שכן גם היא, כמו כולנו, יודעת שההיסטוריה מיטיבה לראות ולשפוט ותמיד היא מוציאה, כבאורח פלא, את המרצע מן השק גם כעבור שנים ויובלות.

אלא מאי? "אין לשכוח את העבר, אך אין גם לחיותו כתחליף לחיים בהווה ובעתיד" קבע פעם דוד בן-גוריון. כלומר, כך או כך, "ההצגה חייבת להימשך". והעדיפות לפיכך להווה ולעתיד. לא תמיד אנו חייבים להיות דווקא "אור לגויים", יש מקרים בהם כדאי לנו ללכת לאורם וללמוד מהם.

בבחירתו של ואלדהיים כנשיא מדינה אירופית על-ידי למעלה ממחצית אזרחיה הבוגרים, יש משום הופעת הכתובת על הקיר, המזהירה את אחב"י בפזורה, כי גם היום, כמו בעבר הקרוב, הם חיים על עברי פי-פחת ואין זה מדרכם של חכמים לא לראות את הנולד ולטעות בשנית.

ולאלה, החיים בחסד בנכר, קיימת הרי אזהרה עתיקת-יומין: חסד לאומים חטאת. כי בנפשנו הוא. והלוואי ואתבדה לעולם ועד.

חיים דן

(עם הופעת ספרו "רבדים", בהוצ' הקיבוץ המאוחד, תשמ"ה, 128 עמ')

חיים דן הוא איש מעשה מנעוריו. ואיש מעשה אליבא דחיים דן, הוה אומר איש ציוני-סוציאליסטי מגשים. שם וכאן ובכל מקום בו הוא נמצא. בעיירתו הווהלינית הורוכוב, בקיבוץ-ההכשרה בוהלין, כולל קלוסובה, שנמנה עם מיסדיהם, בקיבוץ עינת (גבעת השלושה לפנים) בשורות המתנדבים במלחה"ע ב', ועוד ועוד. ואת כל המקומות האלה בהם חי ופעל, אוהב הוא אהבת נפש. חלק מבשרו ודמו. ועוד אהבה אחת יש לו: אהבה לספר ולתרבות העברית, ולמשיכה בעט סופרים ולתכנון ועריכת ספרים.

ומוקדם ומאוחר יש אצל חיים דן. תחילה המעש שהוא העיקר, הנר לרגליו, ורק לאחר מכן בא תיאור המעשים. בצורה נאותה, תערוכת של זכרונות ומסה. את הסייפא כיתת מזמן, עוד בראשית דרכו, לאת ומקוש. לאו דווקא רק

בהשפעת הנביא, הרבה גם כפרי האדיאאה הציונית-סוציאליסטית, שהוא רואה עצמו כאחד מנושאי דגלה. לפיכך הייתי אומר עליו סייפא וספרא — סייפא-את תחילה, שהוא מקדים אצלו תמיד את הספרא, הצועד שני. בבחינת וילך מנוח אחרי אשתו. לפיכך יש הרבה כנות ואהבה בפרקי העיון שלו ובזכרונותיו. בספרו הנ"ל כבספריו האחרים. כי הרי אין הוא „מוצץ מן האצבע“. זוהי לרוב ראיית הדברים לאחר המעשה. ויהיו אלה זכרונות מהורוכוב עיירתו, הרהורים על אירועים ואישים במערכות החלוץ בפולין, בעבודה ובהגנה בארץ, בתקופת מאורעות הדמים בארץ, עם יחידות המתנדבים במלחה"ע ב', או על סופרים וספרים ואישים ומעשים שהוא יודע להעריך ולאהוב, כדרך תלמיד חכם, מוקיר אנשי אשכולות, בעניינים שברוח. ונראים לי אלה מרשימותיו-זכרונותיו, בהם הוא חרד ושוקד על נקיון קולמוסו ועל כל מלה — בסלע, שהם אכן מתקרבים למה שמכנים בעברית: מסות, וכפי שכתוב אמנם בשער ספרו: Essays. שבלועזית עוד פירושים למונח ספרותי זה.

עצות

(איך האלט א דרשה פאר וואלינער פריינד נאך א לחיים)

„מיט עצות בין איך פארזארגט“ מאכט צו דיר א גוטער ברודער דיינער ווען ער קומט צו דיר בעטן אן הלוואהלע און דו לייגסט אים פאר אַנשטאַט דעם אן עצה...

פונדעסטוועגן זענען דאָ עצות און עצות-געבער וואָס ס'כדאי אַמאָל זיך צוהערן צו זיי, ווי למשל אן עצה פון א פסיכיאטער, ווען מ'דארף חלילה אַנקומען צו אים. אָדער אן עצה פון סתם א מומחה, א פאכמאן אַזא, אן אַנאַרכיטעקט אָדער אן אינסטעלאַטאָר.

איך, ווי איר קוקט מיך אָן, שוין עטלעכע און צוואַנציק יאָר, דאַכט זיך, ווי איך רעדאָקטיר אונדזער קליינעם, אַרעמען ילקוט, און בין מעורב, אין די אַלע יאָרן, צווישן די וואַלינער און אַנדערע פון דעם מין אַרגאַניזירטע בריות, איז האַלט איך זיך פאַר א שטיקל מבין אין די עניינים פון אונדזער וואַלינער (וועלט-!) איגוד אין ישראל און פון די וואַלינער פעדעראַציעס אין ניו-יאָרק, לאַס-אַנדזשעלעס, מאַנטרעאַל (נישטאָ די צייטן ווען אויך לאַנדאָן און פאַריז און בוענאָס-איירעס און מעלבאָרן זענען געווען אין אונדזער רשימה).

איז פאַרוואָס טאַקע זאָל איך נישט געבן עטלעכע גוטע עצות די אַלע אויבן-אויסגערעכנטע? אפשר וועט עמיצער זיך דאָך צוהערן צו זיי און די נשמות פון אונדזערע אַרגאַניזאַציעס און פעדעראַציעס וועלן באַקומען א שטיקל תיקון. ווייל פאַרוואָס עפעס זאָל יעדע נשמה בלאַנדזשען באַזונדער? אויף אַזא מצווה פון איחוד נשמות זענען כשר'ע יידן נישט מוותר.

געוויס, יעדער אויפטו, אפילו ס'ווערט געמאַכט באַזונדער, ווי למשל אַפהיטן דעם היכל, זאַמלען באַנדרס פאַר מדינת ישראל און פאַר פאַרשידענע ווילטעטיקע צוועקן אין ישראל אא"וו, איז וויכטיק און ס'קומט דערפאַר אַלעמען א יישר-כוח. אויך איינאַרדענען פורים-אָוונטן און פאַרוויילונגס-אָוונטן, כדי זיך מתקרב זיין און זאַמלען א ביסל שפּענדונגען און, להבדיל, איינאַרדענען יערלעכע טרויער-אַקאַ-דעמיעס (אזכרות), זענען זאַכן וואָס נאָר א ברכה צו מאַכן אויף זיי. אָבער צי איז דאָס גענוג כדי ווייטער גיין אונדזער וועג?

בכן, איז מיינ גוטע עצה, ראשית, זאָרגן אויך פאַר א ביסל גייסטיקער פאַר-

אייביקונג פון וואלינער יידנטום. דאס מיינט רעפערירן, דעבאטירן, שמועסן אויף אלערליי „היימישע“ טעמעס, איינשליסלעך די שואה. און מאכן דאס באלערנד און אינטערעסאנט. און באטייליקן אין דעם אלעמען אויך די יוגנט. ווער ס'מיינט אז די יוגנט לערנט ניט די שואה און די פועל-יוצא'ס פון איר, האט א טעות, אויך בארייכערן א ביסל דעם ילקוט און באטייליקן אין אים יוגנטלעכע וואלט געווען א גוטער געדאנק. אין יעדן דור זוכט די יוגנט זיין אין צענטער פון עניינים. און נישט בלויז דעם ילקוט. אויך אנדערע אויסגאבן מיט דעם אַנטייל פון יוגנטלעכע, אא"וו. פארוואס זאלן מיר שטענדיק זיין אריינגעטון אין מ"ט שער טעכנאקראטיע און ווידמען יעדע זיצונג און פארזאמלונג טעכנישע עניינים בלויז?

והשנית, לאמיר אויך נישט אַוועקמאכן מיט דער האַנט די כנסים פון אלע פעדעראציעס, כאַטש אלע צוויי יאָר, אינעם היכל, פאַרשטייט זיך, כדי ווייטער אָנהאַלטן צוזאַמען אידעייש, כדי זיך ווי געהעריק צוזאַמענרעדן אויף אַ בשותפות-דיקן לשון, כדי זיך פאַרשטין איינער דעם אַנדערן. כדי באמת בילדן אַ דור-המשך. אויב מיר וועלן גיין, יעדער איינער זיין באַזונדערן וועג, וועלן מיר, יעדער איינער, אַ יאָר פריער — אַ יאָר שפּעטער, באַזונדער צעברעקלען זיך. ווי דער משל פון די ריטער, אויב זיי בילדן נישט צוזאַמען איין בעזים.

ד"ר הערצל, ד"ר הערצל! צי ווייסטו כאַטש אויף וויפל דו ביסט גערעכט געווען מיט דיין „אויב איר ווילט — איז עס נישט קיין לעגענדע“? פירוש רש"י: אויב איר ווילט עפעס טון ממשותדיקס.

אדרבא, ווער ס'האט נאָך עטלעכע גוטע עצות — מיטן גרעסטן כבוד. אַרויס מיט לשון. ווער ס'וויל שרייבן — „ילקוט ווהלין“ איז אייערער. איז שרייבט ברידערלעך, שרייבט! און זעט דעם קול קורא פון פרעז. פון דער וואלינער פעדעראציע אין נ"י, ה' יעקב עלבירט.

רייכספירר ס"ס הימלר מדווח להיטלר על חיסול יהודי ווהלין

ד"ר שמואל ספקטור

מציות שלו, כמו הוואפן ס"ס ועוד. משהחלה בשלהי שנת 1941, הפעילות הפארטיזנית ה-סובייטית בשטחי הכיבוש הנאצי (של בריה"מ), הטיל היטלר את הלוחמה בפארטיזנים על הימלר. הימלר הקים אז, כראש המשטרה וה-רייכספירר ס"ס, מטה מיוחד למלחמה ב„כנופיות“ (Bandenbekämpfung). כמסתבר מדו"ח מס' 51 של אותו מטה, עסק מטה זה בפעילות רחבה הרבה יותר מאשר במאבק נגד הפארטיזנים הסובייטיים, שכן הנאצים כללו במושג „באנדי-טים“, שבו כינו את הפארטיזנים, שכבות נרחבות של הציבור שבאזורי הכיבוש. בעיקר בו-לט הדבר במושג-המשנה „עוזרים לכנופיות וה-תומכים בהן“. כיון שהנאצים נקטו צעדי ענישה קולקטיביים בהיקף מאסיבי, שהפך למעשה ל-

חוסר האזיון שבין התעוד היהודי והלא-יהודי, בעיקר זה הגרמני, מהווה בעיה במחקר תקופת השואה במזרח-אירופה. התעוד הגרמני הושמד ברובו על-ידי הנאצים עם נסיגתם מה-אזור, לפיכך משמש לנו כל מסמך גרמני שאנו מוצאים, נדבך נוסף במסכת המחקר של שואת היהודים. הדבר מאפשר לנו לאמת את הידוע לנו בנושא זה ממקורות יהודיים. בשורות אלו המדובר באוקראינה בכלל ובחבל ווהלין בפרט. המיסמך, שחלק ממנו מובא להלן, הגיע לידנו ממפקדת-השדה של הרייכספירר ס"ס היינריך הימלר ובחתימתו. באותה עת, כלומר מראשית המלחמה בין בריה"מ וגרמניה, כיהן כבר הימלר גם כראש המשטרה הגרמנית על כל שלוחותיה, וגם כמפקד עליון של הס"ס, כולל כל הפור-

וחשודים בהשתיכות לכנופיות. דבר זה ידוע לנו גם ממיסמכים נאציים אחרים. מיסמך זה הוא דיווח, ולא פירסום תעמולתי אנטישמי. מסתבר שגם בדיווחים רשמיים לא נמנעו ה־נאצים, ובכללם המנהיגים, מלשקר לאחרים וגם לעצמם, ולזהות גברים, נשים וילדים ואף תינוקות, כחשודים בסיוע לפארטיזנים.

הצביעות הצינית ואכזריות הנאצים בולטות גם, אם נשווה מספרים שונים. בקרבות עם ה־פארטיזנים בחודשים אוגוסט—נובמבר 1942 נהרגו 1,337 פארטיזנים. באותה תקופה הוצאו להורג כ־380,000 אזרחים, רובם יהודים, כ־עו־זרים וחשודים בהשתיכות לכנופיות. על כל פארטיון סובייטי שנהרג בהתקלויות, נרצחו על־ידי הנאצים 270 אזרחים שלווים. בהמשך המיסמך אנו מוצאים גם ש־169 כפרים (יחד כ־2,000 בתים) נהרסו ונשרפו ורכוש חקלאי רב הוחרם.

הנקודה המעניינת אותנו זוהי התקופה שעליה מספר הדו"ח — אוגוסט—נובמבר 1942, שהיא התקופה בה נתרשח החיסול של יהודי ווהלין, ובה נרצחו כ־180,000 יהודי אותו חבל. המספר הנקוב בדו"ח של 363,211 מומתים יהודים, כולל במחציתו את יהודי ווהלין במושג הגיאוגרפי הצר. אם נרחיב מושג זה לתחום המינהלי הנאצי — גנרל־בצירק ווהלין־פודוליה, שכלל בנוסף לוהלין את הנפות של בריסק, קוברין ופינסק, ואת מחוז קאמניץ־פודולסק, נגיע ללא ספק ל־250,000 קרבנות יהודים באותה עת. זהו רוב הנרצחים מתוך המספר הכולל של היהודים, כפי שנרשם בדו"ח דלעיל.

מיסמך גרמני זה מאמת לנו כללית, את הידוע לנו בעיקר ממאת העדויות היהודיות שבידינו, על חיסול היהודים בישובי ווהלין השונים בקיץ ובסתו של שנת 1942, ובכך חשיבותו הרבה.

השמדת ורצח עם, הרי לפי הדו"ח מדובר ב־רבבות אזרחים (כולל נשים, ילדים וקשישים), אשר נרצחו לפי השלט של „עוזרים ותומכים בפארטיזנים“. רכושם הוחרם וכפרים שלמים, כ־2000 במספר, נשרפו ונמחקו כתוצאה מהפעילות הזאת.

על כך שהדו"ח בא מלשכתו של הימלר מעידות האותיות הגדולות של המסמך, שהודפס במכונת־כתיבה מיוחדת, שכן הימלר היה קצ־רואי מאד, ומכתבים לחתימתו הודפסו במכונה כזאת, והרי קטע מהמיסמך:

הרייכספירר ס"ס				
מפקדת־שרה				
ה־28 בדצמבר 1942				
הנדון: דווחים לפירר על המאבק בכנופיות				
דין וחשבון מס' 51				
דרום־רוסיה, אוקראינה, ביאליסטוק				
ההצלחות במאבק בכנופיות				
מ־1 בספטמבר עד 1 בדצמבר 1942				
באנדיטים:				
(א) הרוגים שנקבעו לאחר הקרבות				
אוגוסט	ספט'	אוקט'	נובמ'	סה"כ
227	381	427	302	1,337
....				
עוזרים וחשודים בהשתיכות לכנופיות:				
(א) נתפסו:				
1,343	3,078	8,337	3,795	16,553
(ב) הוצאו להורג:				
1,198	3,020	6,333	3,706	14,257
(ג) יהודים שהוצאו להורג:				
31,246	165,282	95,735	70,948	363,211

ממיסמך זה אנו למדים שהשמדת היהודים באזורים אלה נכללה במסגרת של חיסול עוזרים

פרקים בלוחמה היהודית בנאצים

יהודה מריץ

הרופא היהודי ופעילותו בתנועה הפרטיזנית

היה מצוייד בידיעות מקצועיות בלבד. לא היו לו תרופות, מכשירים, עזרה מקצועית, פינת עבודה וכו'. בתנאים אלה התחיל הרופא היהודי במלאכתו החשובה כשאי־ר־חפצו לתרום את חלקו במאבק נגד האויב הנאצי השטני. הרופא היהודי נשא באחריות מוחלטת לכל ענ־

התנאים הקשים ביערות ווהלין ובביצות פו־ליסיה בהם חיו הלוחמים יחד עם תושבי מחנות המשפחה, חייבו אירגון של עזרה רפואית ושל שרות בריאות. הרופא היהודי וצוותות האחיות הרחמניות, בנות יהודיות, רשמו פרק נפלא של עזרה והקרבה ללא גבול לזולת. הרופא היהודי

לא היתה לכך תרופה. עם פתיחתם של חלק מהנגעים היו הפצעים נדבקים לבגדים אשר כיסו את הגב, החזה, הזרועות וכו'. האנשים התרגלו לכך והיו יוצאים לפעולות כשהם „סוחבים את הפורונקלים על גבם“. מאוחר יותר נמצא מרפא אף לנגע זה. הוכנה משחה מיוחדת משרף הנוסף מעצי אורן, עם דבש ושומן חזירים, אשר חוללה פלאים.²

עם בוא האביב פרצה באיזור אפידמיה של טיפוס הבהרות. הפרטיונים, שהיו לעתים נשאר רים לישון בכפרים ונדבקים ע"י הכינים, העבירו את המחלה למחנה. בכניסה למחנה הוקם בית-מרחץ עם סאונה, וכן בונקר לדיונפקציה מונעת רגילה עם אדים, בו הושארו הבגדים וכלי המיטה למשך שעות. השערות נגזזו וכולם התרחצו בבית המרחץ היהודי. החולים הופרדו לשם טיפול. התוצאות היו טובות.³

הרופא היהודי נלחם ביעילות בתוך היערות, ובתנאים פרימיטיביים כנגד כינים מפיצות המחלה בתרופות מתוצרת עצמית ומחומרים מאולתרים ולא הבדיל בין חולה לחולה. לעומתו, הרופאים הגרמנים ה„מלומדים מאוד“ לחמו באפידמיות ובמגיפות אלו ע"י הרג חולים ושריפתם.⁴ בספרו „גדולי בר“ מעלה על נס המפקד מקס, את תרומתו הגדולה של הרופא היהודי פרנס: —

....ד"ר פרנס מילא תפקיד של רופא ראשי ביחידה וגם עסק בעשרות ענינים ארגוניים באיזור. האיש עשה עלי רושם רב. ביחידות שלו פעל השרות הרפואי בצורה נפלאה, למרות התנאים הקשים של חיים ביער. שעה שרופאים אחרים ביחידה לא הצליחו לחסל בצורה יסודית מחלות מדבקות כמו דיונית-טריה, טיפוס, גרדת ועוד, הרי ד"ר פרנס, בעזרת תכשירים רפואיים שונים שבעצמו התקין את רובם, הצליח להדביר את כל אותן מחלות, בעיקר גדולים היו הישגיו בהדברת טיפוס הבהרות... שרות הבריאות היה רק חלק מפעילותו הענפה של האיש מלא המרץ והתנופה. הוא פעל בין האוכלוסיה הפולנית ואירגן קבוצות חבלנים למלחמה בפולש ה„גרמני“.⁵

ייני בריאותם של הלוחמים ושל תושבי המחנה ביער. היה עליו להצדיק את האמון שהוענק לו בצורה עיוורת על ידיהם. הוא שימש גם רופאה של האוכלוסיה של כפרי הסביבה. חולים מה-סביבה הרחוקה, ששמעו על הרופא הפרטיון היהודי שעובד אצל ה„חלופצי“ (הבחורים) היו עושים כל מאמץ להגיע אליו.

לעיתים אף נצטווה הרופא היהודי על-ידי הפרטיונים לסור לכפרים סמוכים ולטפל בחולים. העזרה הרפואית שהוגשה ניתנה תמיד בחינם.

המרפאה הפרטיונית אורגנה בתחילה באוהל, ואחר כך בביקתה בתוך האדמה. היא צוידה בפריטים ובמיכשור רפואי, וכן בתרופות שנאספו מבתי האיכרים וממרפאות בכפרים. הביקתה היתה בנויה בתוך האדמה מקורות עץ. גובה הקירות היה כמטר אחד. הגג הדו-שיפועי היה עשוי קורות מכוסות קש ועפר והגיע לגובה של מטר וחצי מעל פני האדמה. בביקתה היו רצפת עץ חלון ודלת. משני צידי הביקתה אושפזו פצועים וחולים קשה.⁶

מרפאה זו פעלה כל שעות היום והלילה משום שהתנועה במחנה היתה ללא הפסק. קבוצות של לוחמים היוצאים וחוזרים מפעולות חבלה, קרב, גישוש, פעולות כלכליות וכו'. פרטיונים מיחידות אחרות היו באים למרפאה בדרכם לפעולות פרטיוניות והיו נהנים מהעזרה הרפואית היעילה שהוגשה להם באהבה וברצון. הרופא היהודי הקדיש במיוחד תשומת לב למצב הסניטרי במחנה הלוחמים ובמחנה המשפחה ופעל לחיסול אפידמיות ולמניעתן ככל האפשר.

בבדיקה הרפואית הראשונה אצל הפרטיונים שנעשתה מאחורי סדין שנתלה בין 2 עצים או על שמיכה פרושה על העשב, התברר שמרבית האנשים שים ביחידה סובלים מגרדת (SCABIES). הוחל בטיפול ע"י משחה גופרתית שהוכנה מגופרית ושומן חזיר. במשך מספר ימים התפשט ריח הגופרית בין עצי היער. בביצה קרובה רחצו את הגוף. חלק מהבגדים הורתח וחלק נזרק או נשרף. כעבור שבועיים יכלו אנשי היער לומר: „מה טוב לנו — יכולים לנוח ולישון“ המשחה של „הפושע“ המשולש — הרופא שהוא היהודי, שהוא הפרטיון — הועברה ללא תשלום לחולים רבים מבין אנשי הקשר, האוהדים ואוכלוסית הכפרים.

ביחידה ובמחנה המשפחה נפוצה היתה מחלת הפורונקלוזה. הצפיפות בתוך בקתות היער „תר-מה“ את תרומתה הבלתי נמנעת להתפשטותו של נגע זה. הגוף היה מכוסה פורונקלים. תחילה

2. פעסל ליברנט (ברונשטיין), כאורנים גבהו, עמ' 153.

3. י. סרביסיאק, ר. יגורוב, גידולי בר, עמ' 262—264. דב ברונשטיין, אי"ש, ב" 03/2202/1432/116, עמ' 33. פעסל ליברנט ברונשטיין, כאורנים גבהו, עמ' 153.

4. פרופ' פ. צרניאק, אנטופול, עמ' 370.

5. גידולי בר, עמ' 263—271.

1. ר' פרופ' פ. צרניאק, ספר אנטופול, עמודים 365—370.

ונערים אלה נוצר רגש עז של נקמה והמאבק לחיים היה להם למטרה קדושה. בניגוד לילדות, שהועברו לחסות ושמירה לנוצרים מחסידי האומות או תמורות תשלומים „שמנים“ וכשניצלו היו רובן עם צלקות עמוקות בנפשן, נשאר הבנים בחיים בזכות כושר הסבילות שלהם ובזכות כשרונם לתמרן בתוך המרחב, רווי השנאה והסכנה. ביערות הם התחשלו בגופם ובנפשם. במאבקם לחיים קינן בהם, כאמור, רצון עז לנקום ברוצחי יקיריהם, ולמרות גילם הצעיר השתדלו להתקבל לשורות הלוחמים. ביניהם היו שנתברכו במראה הארי ושלטו יפה בשפה האוקראינית או הפולנית. הם הסתגלו חיש מהר לתנאים הקשים ובמאמצים שונים ומשונים השיגו לעצמם ולחבריהם ואף למבוגרים מזון ולבוש. הם היו זריזים ב„סחיבות“ („לארגן“), אך בזמן מצוקה לא נרתעו מלחזור על הפתחים. דווקא אצל הילדים היה הרגש של ערבות ואחריות הדדית מפותח ביותר ואחד היה ערב לשני.¹¹ מפקדי הפרטיזנים הבינו היטב את התועלת הרבה שניתן להפיק מילדים תוססים כשרוניים ובעלי דמיון מפותח האלה ופרשו חסותם עליהם. הם היו הסיירים הטובים, סייסים ומשרתים אישיים, ואף עסקו בעבודות חיוניות שונות ביחידה הקרבית, לרבות הפקת „טול“ (חומר הנפץ), תיקון נשק, הכנת מוקשים וכו'.¹²

ליד המדורה כשהמבוגרים המודאגים היו מכו-נסים בתוך עצמם היו הילדים נותנים קולם בשיר. נשמעו שירים אוקראינים, פולנים, רוסים ושירים ביידיש מבית אבא-אמא וכן שירי ציון, מלאי געגועים לארץ החלומות — ארץ-ישראל. בנוסף הושמעו שירים עממיים של משוררים ל„עת צרה“. מהם „כתובים“ ומהם „מזמרים“. לא ידוע מי הביא לנבכי היער של ווהלין ופז-ליסיה שירים כמו: „דאס שטעטעלע ברענט“ של געבירטיג, „אני מאמין“, „אין א ליטוויש-אוקראיניש דערפל דארט“, שיר על ילדה יהודייה, בעלת עיניים ושערות שחורות הנבדלת מילדי האיכר תכולי העיניים ושיער הפשתן. ביטוי לאותה טרגדיה של ילדים שנמסרו למש-כון ולשמירה למשפחות נוצריות.

הושרו גם שירים בעלי מוטיב של התמרדות, נקמה ותקווה. „שיר הפרטיזנים“ להרשקה גליק, הפך להמנון עוד ביערות. ליד המדורות שרו שיר זה עם או בלי מילים, כשהוא כובש את

לימים, אחרי המלחמה נאסר ד"ר פרנס בפולין על „פעילות עוינת למשטר“ ונשפט לחמש שנות מאסר.⁶

מקורות אספקת תרופות ומכשירים רפואיים

בתי מרקחת של הנאצים היוו את המקור העיקרי לאספקת תרופות. תמורת שומן חזיר סיפקו הגרמנים ועוזריהם לאנשי הקשר של הפרטיזנים, תרופות לפי דרישותיו של הרופא היהודי. השרות הרפואי המרכזי של החטיבה הפרטיזנית היה שולח מזמן לזמן אספקה מסוימת, זו הוצנחה לרוב ממטוסים מ„האדמה ה-גדולה“.⁷

כבנק דם שימשו בקבוקים עם מים פיזיולוגיים אחרי סטריליזציה בפח ל„סאמוגון“. וגם כמעבדה כימית לבדיקות כימיות של שתן. נפח ממחנה המשפחה התקין ציוד רפואי כמו מלקחיים, ספקולום, ועוד. סיר שימש לסטריליזטור ו-שולחן מטבח הפך להיות שולחן ניתוחים, או כסא גניקולוגי.⁸

היו גם קוריוזים רפואיים. בעת נסיגה מבו-הלת, בגלל התקפת הגרמנים על המחנה, יילד הרופא מלכיוור אשה שכרעה ללדת... מקס פקד על הרופא „לעצור את הלידה“.⁹

הרופאים והאחיות הרחמניות — בנות יהודיות שהוכשרו, מילאו תפקידן באמונה, מסירות ומקצועיות ראויות לציון. וביחוד בזמן נסיגה. הן נשאו את הפצועים על גבן ולא הפקירו את הפרטיזנים לגורלם. לא מעטים מבין הפרטיזנים אשר לא הצטיינו בחיבתם היתירה ליהודים אזורו עזו במצוקתם, בהיותם פצועים וחולים, להביע בפני הרופא היהודי והאחיות הרחמניות את חרטתם, והודו שאכן תרומתם למאבק לעולם לא תשכח.¹⁰

נערים וילדים ביער

בין גבורי העם היהודי במאבקם נגד הגרמנים ועוזריהם תופסים, ללא ספק, מקום נכבד נערים וילדים בגיל 10—13—17. רובם היו עדים לרציחת משפחותיהם, קרוביהם ומכריהם. אצל ילדים

6. עתון „נוביי“ מ'21 דצמבר 1969.

7. „האדמה הגדולה“ — היא ברה"מ, משם אורגנה אספקת נשק, תרופות ליחידות הפרטיזנים בעורף האויב.

8. ד"ר פנחס צ'רניאק, אנטופול, עמ' 371.

9. גידוליבר, עמ' 23, עמ' 321.

10. דב לורבר (מלינקה), אי"ש, מ'03/2367/1354/83, עמ' 16.

11. אברהם פינקל (קאסיק), (אז ילד בן 11), עדות (כ"י), אשר מירוצ'ניק, (אז ילד בן 13), „החלטתי להגן על חיי“, כאורנים גבהו, עמ' 209.

12. זאב רבינוביץ, אי"ש, „נערים נוקמים“ ר-80/103/2201/1343, עמ' 5.

באוקראינ, בעיירה קטנטונת,
חי לו מוטלה, ילד יהודי.
מכנסיו טלואים. גם הכתנת
וציציות. מוטלה חמודי.

כי מוטלה הוא ילד חמד.
מוטלה הוא לא פחדן.
הוא וגבורה — ביחד צמד.
סייר גדול זה הקטן!
בן-חיל מוטקה, פרטיץ!

מוטלה סייר של כל הגרוד הוא.
מבטו חודר, האויב יגל,
מוטלה למוד-נקם. למוד הוא,
לא אויב אחד, לו — הודות, נפל.

כי מוטלה...

בעד אביו, אמו, עיירתו,
בגרמנים נוקם מוטלה קטן.
כל מי-ומי, גם לא מיחירתו,
גאים לקרוא לו „מוטקה פרטיץ“.

כי מוטלה...

הלב.¹³ שיר תוגה וגבורה. זהו שיר תהילה לילד
יהודי שנזדקק לפתע בשנות השואה והיודע בדיוק
תפקידו בחיים. התגלמות של ישראל סבא. השיר
הושר ע"י המדורות, ביחידות הפרטיזנים. „מו-
טלה פרטיזן“ חובר ע"י מפקד הפרטיזנים היהודי
„דיאדיא מישה“ (המהנדס משה גילדרמן מקו-
ריץ, מת בישראל). השיר כבש את לב הפרטי-
זנים היהודים והלא יהודים, עודד ועורר גאווה
אצל יהודי וילדי היער. השיר הגיע בעיצומה
של המלחמה לרחבי רוסיה והפיח ביהודים עידוד
ותקווה, שאכן יש ילדים הנוקמים נקמת דם
עמם השפוך.

מוטלה הפרטיזן מגלם באומץ לבו, בכשרונו
ובדמיונו, את הילד היהודי הצעיר וכמוהו היו
רבים ידועים ולא ידועים.¹⁴

והרי מספר בתים מהשיר מוטלה (מרוסית):

13. ד"ר מרק דבורוצקי, קורס בתולדות ישראל
„הילד היהודי בתקופת השואה“, תשל"ב
(1971-72).

14. משה גילדרמן („דיאדיא מישה“), פרטיזנים
צעירים.

קהילות ווהלין – אנציקלופדיה זוטא

רפלובקה ישנה

משה אפלבוים

שית הישוב היהודי בעיירה היתה מלפני מאות
שנים. פנקס חברה קדישא מלפני 250 (+ כ"ו
75 — המע.) נתגלה באחד הימים. לפני שנים
ראיתו במו עיני, אך לא יכולתי לפענח את
הכתב מפאת כתמי הדיו שכיסו את מרבית
הדפים. עיסוקם של יהודים באותה תקופה היה
מסחר בשוורים, סחר יערות, חנוונים, סנדל-
רים וחייטים. היו בעיירה שתי טחנות-קמח
שגלגליה הונעו ע"י זרם המים של הסטיר,
אחת נקראה — הטחנה של טורקביץ והשנייה
— הטחנה של הקהילה (התרומדה). אליה
היתה צמודה מעבורת שהושטה על פני הנהר.
טחנת טורקביץ היתה באיזור הקרוי פאלשע,
בכיוון הדרומי של העיירה. טחנת הקהילה הי-
תה במורד הנהר שמצפון, בכיוון הכפר באבקה.

טחנת טורקביץ נחכרה ע"י משפחה יהודית
והיא שהפעילה אותה, ואילו הטחנה השנייה הי-
תה באחזקתו של יהודי „נגיד“ שקראו לו מאיר
וולך קומיסאר. איש בעל בית-אבן, רק עשירים
גרו באותה תקופה בבית כזה. את המעבורת

שורות אלו נכתבו בשנת 1978, כשהמחבר
ז"ל הגיע לגבורות.

תיאור העיירה רפלובקה שהנני מביא לפניכם
הוא מלפני כ-66 שנה, כמה שנים לפני
פרוץ מלחמת העולם הראשונה.
כשאני כותב רפלובקה אינני מוסיף לה
ה„ישנה“, כפי שהיה מקובל לקרוא לה בתקו-
פה מאוחרת יותר. אז עדיין היתה רפלובקה
אחת ואילו זו הקרוייה „חדשה“ נבנתה לאחר
מכן.

שמעתי מפיו של יעקב שריד תיאור העיירה
רפלובקה, אך סיפורו התיחס ל-20—15 שנה ל-
אחר מכן.

רפלובקה היהודית היתה מרכזה של העיירה,
כשבשלושת עבריה מסביב היתה כולה „גויית“.
ממערב לה זרם הנהר סטיר. היהודים תפסו כ-
150 בתים, מהם גדולים ומהם קטנים. התגוררו
בהם כ-170 משפחות. היו משפחות שלא היה
להן בית משלהן, אלה היו שוכרות חדרים,
והתגוררו בשכונות עם משפחת המשכירים. רא-

היו מקיימים גם „דין-תורה“ בין שני בעלי-ריב.

לאחר השריפה הגדולה החלו לבנות מחדש את הבתים בעיירה רפלוברק. באותה תקופה החלו גם לבנות את רפלוברק החדשה, היינו התחנה רפלוברק, שליד מסילת הברזל. אני זוכר כיצד דוד קויפמן החל לבנות מחדש את ביתו אך הפסיק את הבנייה ועקר לרפלוברק החדשה. באותו זמן היו ברפלוברק החדשה מספר בתים בודדים בלבד. גם בנימין גילדנבורן עקר אז לרפלוברק החדשה.

ראוי לציין שיהודי רפלוברק נחשבו אז כמשכילים ביותר באיזור כולו. לוולדימירצאם קראו „די סמאליארעס“, היינו „הזפתים“, ש-עיקר עיסוקם היה יצור הזפת ומכיוון שגסי-רוח היו.

ברפלוברק היו כלי-זמרים שהיו נוסעים לנגן בחתונות בכל הסביבה. הם היו מגיעים עד סרגי במזרח ובכלל זה וולדימירץ, ברוז'ניץ, ודרו-מה לסטפאן שבדרך לרובנה. היהודים היו גם בעלי בתי-מרזח, שבהם היו מוכרים יי"ש ל-גויים ומבשלים להם ארוחות דגים. בחתונות הנוצרים, עפ"י חוקי המדינה (בימי הצאר) היו היהודים מצווים לסגור את בתי המרזח ובתי האוכל. היהודים היו משחדים אז את האורי-אדניק (פקיד הממשלה) ואת הסטראז'ניק (השוטר), כדי שיעלימו עין מהמסעדות הפתוחות, למען יוכלו בעליהן להוציא את פרנסתם. בחורף היו מתקיימים בעיירה ירידים לעסקי יערות. בעיקר היו באים סוחרים יערות מפינסק שהיו עושים עסקים על בסיס של שותפות באחוזים עם כל אחד שהסכים להשקיע כסף כפי יכולתו. כן היו בעיירה מתווכים שונים, יהודים כפריים שעם חבילות סחורה על כתפיהם (בדים וסדקית) חזרו על הכפרים כשהם ממירים סחורתם בתוצרת חקלאית. הצד השווה שביניהם, שכולם עניים מרודים היו. קבצנים „בשבע כנפות“.

הוא השכיר ליהודי אחר שקראו לו לייבל פורומשצ'יק (לייבל המשיט מעבורת) — סבו של יעקב שריד שהוכרתי לעיל. בהשטת המעבורת הוחל אחר חג הפסח ולעתים גם לפני כן, כאשר הקרח רק החל נמס. לייבל היה שוכר איכרים שהיו משיטים את המעבורת על גבי סירות גדולות, וכך היו מעבירים אנשים, בעלי-חיים וסחורות אל מעבר לנהר שהיה עובר על גדותיו. כאשר ירדו פני המים היו מציבים את המעבורת בצמוד לגדה והיו מעבירים אותה בשרשראות מצד אל צד. על המעבורת היתה מוצבת סירת קש, ששימשה מסתור מפני הגשם.

היו בעיירה שתי כיתות של חסידים: חסידי הרבי מליובאשוי, וחסידי הרבי מסטפן. היו ביניהם מחלוקות קשות (יותר חמורות מאשר בין שתי מפלגות שונות בימינו). כולל מכות, הלשנות בפני השלטונות ואף הצתות רכוש. כך, למשל, הוצת פעם בית-מגורים בסמוך לבית הכנסת של חסידי ליובאשוי במגמה ברוויה לש-רוף את בית הכנסת הזה. היה זה מעשה-ידיהם של חסידי הרבי מסטפאן, שהיו ידועים בקיצוניותם. אלא שבאותה שעה התחוללה רוח חזקה שנשבה בכיוון הנגדי ונשרפו אז יותר ממחצית בתי העיירה ובתוכם גם בית הכנסת של המציתים, היינו, חסידי סטפאן. היה זה בית-כנסת ישן-נושן, מאחורי הכנסיה הפרבוסלבית, ב-סמוך לנהר ובקירבת בית המרחץ העירוני. לימים כשהיו משיאים זוגות צעירים, היו מביאים את החתן ואת הכלה יחד עם כל הקהל למקום שבו נשרף בית הכנסת, מתוך אמונה שהמקום הקדוש הזה מביא ליהודי העיירה מזל ורכוש. סוף מעשה שדווקא בית הכנסת של חסידי ליובאשוי שהוצת ניצל ונשאר עומד על תילו, ורבים ראו בזה אצבע אלוקים.

היו בעיירה שני דיינים — אחד לכל עדת החסידים — שהתפרנסו ממכירת שמרים ונרות ל-שבת, כנהוג בהרבה קהילות בימים ההם. לעתים

סטארוקונסטנטינוב

ראשוני היהודים התיישבו בסט"ק כנראה בתחילת המאה ה-16, כי באמצע אותה מאה כבר היתה במקום קהילה יהודית מאורגנת. הקהילה אף חלשה על היהודים שגרו בכפרים הסמוכים. עיקר עיסוקם של יהודי סט"ק במאה ה-17 היה חכירה, פונדקאות, מסחר ומלאכה. בשנים ת"ח ות"ט נחרבה הקהילה כליל. ביום תשעה באב שנת ת"ח (1648) פלשו הקוזאקים

אברהם קלבו

קונסטנטיין-ישן נמנתה עם היישובים הקדומים בוהלין. החל מראשית המאה ה-16 התפתח היישוב למרכז מסחרי והתקיימו בו ירידים עונתיים ושנתיים. אולי, הרבה הודות למיקומה הטופוגרפי: היא עמדה על אם הדרך מליטא לאזורי אוקראינה הדרומית, לנסיכות ואלאכיה ומולדאבה ולתורכיה. העיר שימשה תחנת ביניים מסחרית בדרכי הובלת סחורות ויצואן.

עברו לערים הגדולות שבבריה"מ גם היגרו לארצות המערב ולארצות שמעבר לים ואף עלו לארץ ישראל.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם הוקמו בעיר מספר מפעלים וקואופראטיבים של בעלי המלאכה בהם מצאו יהודי העיר שנשארו בה את פרנסתם. בעיר התקיים, עד פרוץ מלחמת העולם השנייה, בית-כנסת וכן התקיים במקום בית-ספר ששפת ההוראה בו היתה יידיש. ב"מועדון הפועלים" התקיימו בין היתר חוגים לדראמה ולספרות יידיש.

סטארוקונסטאנטינוב נכבשה ע"י יחידות הצבא הגרמני ב-8 ביולי 1941. כבר בימים הראשונים לכיבוש התנכלו חיילי הוורמאכט ליהודי העיר. כל הגברים מגיל 16 חוייבו להירשם ול-התייצב לעבודות כפייה.

ב-27 ביולי 1941 הוצאו ע"י הפולשים כ-200 יהודים ממקום התייצבותם לעבודה. הם הובלו מחוץ לעיר והוצאו להורג.

הרציחות חזרו באוגוסט 1941. כ-500 יהודים הובאו ע"י אנשי הס"ד לכיכר השוק ולאחר ששדדו מהם את דברי הערך שהיו בידיהם הורגו בילום אל מחוץ לעיר ורצחום.

באמצע ספטמבר 1941 רוכזו יהודי סט"ק ע"י הגרמנים בשכונה צרה נפרדת, אשר הפכה לגיטו. הכובשים צופפו בגיטו כ-10,000 יהודים. רוכזו שם גם שארית יהודי קראסילוב, גריי-צ'יב ואנטושיין. הגיטו התקיים עד נובמבר 1942. בעלי המלאכה היהודים הועסקו במפעלים והאחרים, ואף ילדים, הועסקו בעבודות נקיון ובמשקים של הגרמנים.

ב-20 במאי 1942 הוציאו הגרמנים מהגיטו כ-3000 יהודים. היתה זאת האקציה הראשונה אחרי שהוקם הגיטו. ב-28 בנובמבר 1941 חיסלו הגרמנים את הגיטו. כ-8,000 יהודים נרצחו באותו יום ע"י פלוגות הס"ד. רק בודדים נשאו בחיים.

כיום מתגוררים במקום כ-150 יהודים. בשנות השישים הקימה שארית הפליטה של קהילת סטארוקונסטאנטינוב ושל העיירות שבסביבה מצבת זכרון ביער שעל יד העיר, במקום בו נרצחו כ-10,000 יהודים.

של חמיילניצקי לעיר ורצחו כ-3000 נפש ורק מעטים הספיקו להימלט על נפשם. בין הנרצחים מוזכר ר' אשר, רבה של קהילת פלוצק (ביילורוסיה). הניצולים חזרו כעבור כמה שנים אל עיירתם וניסו לשקם בה את חייהם. יהודי

שנה	כלל האוכלוסיה	יהודים
1765	?	1801
1847	?	6661
1897	16,300	9212
1921	כ-20,000	6934
1910		12694

סט"ק נפגעו שוב בשנת 1702 מההיידאמאקים. חילות פולין לא רק שלא הגנו אז על יהודי העיר אלא גם היו בין שודדי רכושם (ווהלין המזרחית היתה משנת 1569 עד 1774 תחת שלטון מלך פולין. לאחר חלוקת פולין, ב-1774, נפלה סטארוקונסטאנטינוב בחלקה של רוסיה הצארית).

יהודי סט"ק ידעו להתגבר על הקשיים. עד מהרה הם התאוששו ממצוקתם ובשנות החמישים של המאה ה-18 כבר תפסו מקום נכבד במסחר ובמלאכה באוקראינה. היהודים ייצגו כמעט את כל מקצועות המלאכה. היו ביניהם חייטים, פרוונים, כובענים, סנדלרים, רצענים, נפחים, פחחים, נגרים וכו'. ידוע שבשנת 1765 התגוררו בעיר ובכמה כפרים סמוכים לה 1801 יהודים. השפעה ניכרת היתה לקהילת סט"ק בוועד ארבע ארצות שאף התכנס בה כמה פעמים (בשנים 1752—1758). בישיבות הוועד השתתף הרב מאיר אב"ד הקהילה. ידיעות על סט"ק ממחצית השנייה של המאה ה-19 מאשרות את המשך התפתחותה של הקהילה.

לפי נתונים חלקיים התגוררו בסט"ק ב-1897 9212 יהודים. התפרנסו מעבודת כפיים; בעלי מלאכה — 1171; פועלים שכירים — 628; שוליות — 264.

הירידה במספר אוכלוסית היהודים בעיר שחלה אחרי מהפכת אוקטובר 1917 נעוצה במלחמת האזרחים באוקראינה בשנים 1918—1920 ובמצב הכלכלי הקשה. רבים מיהודי הקהילה

האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל והפדרציות בארה"ב וקנדה ילקוט ווהלין

מברכים את הפרטיון הנועז

אבא קלורמן, רעייתו וב"ב

לחגיגות הבר-מצווה

של הנכדה מיכל והנכד דוד

יעקב עלבירט

א קול קורא צו וואָלינער יידן

(א בריוו פון ניו-יאָרק)

פאַרוואָס. כ'גלויב אויך ניט אז די אגודה האָט ווען ס'איז פונקציאָנירט.

בין איך דאָך אָבער אַנ'עקשן, האָב איך געטראַכט אז ס'כדאי זיך אַנשטרענגען, מאַכן דעם פלי קיין ישראל און פרווון נאָך אַ מאָל משפיע זיין אויף אונדזערע חברים זוכן אַנ' אויסוועג, אַ מין *modus vivendi*, בכדי וואָלינער יידן פון אומעטום אין דער וועלט זאָלן זיין פאַרבונדן דורך מעשים טובים און אַז אונדזער היכל יהדות ווהלין זאָל זיין דער צענטער דער-פון. כ'האָב אויך זייער געוואָלט זיין דאָס יאָר אויף דער לוצקער הזכרה אין היכל, האָבן מיך מיינע דאָקטוירים אָפּגעהאַלטן דערפון. אָבער, ווי געזאָגט, איך בין בטבע אַנ'אַפּטימיסט, און כ'האָפּ נאָך, איה"ש, זיין מערערע מאָל אינעם היכל. דאָס דאָרף ניט זיין קיין לוקסוס פאַר דעם וואָס וויל נאָך. דערווייל וואָלט איך וועלן, אַז וואָלינער יידן זאָלן זען אין אַט די גע-ציילטע שורות מיינע אַ קול קורא ניט איינ-דרימלען פאַר דער צייט.

טראָץ די אויבנדערמאָנטע שוועריקייט שטרענג איך זיך אָן, און גוטע חברים פון דער פעדעראַציע העלפן מיר צו, בכדי די פע-דעראַציע זאָל ווימלען פון לעבן און זיין אַק-טיוו. אדרבא, מיר האָבן דאָס יאָר אויפגעטון פאַר ישראל מער ווי ווען עס איז פריער. אַ חוץ אונדזער ממשיך זיין פאַראייביקן דעם זכר פון אונדזערע קדושים, האָבן מיר, למשל, באַוווּן דעם לעצטן יוני, אויף אונדזער יער-ליכן ישראל-באַנד-באַנקעט קויפן פאַר 271,500 דאָלאַר ישראל-באַנדס. נאָוועמבער ד. י. האָבן מיר געשענקט מדינת ישראל 25,386 ד. דאָס איז ניט שלעכט פאַר אַן אַרגאַניזאַציע פון בערך 60 ביישטייערער. מיר זענען די אַק-טיוסטע יידיש-רעדנדיקע אַרגאַניזאַציע אין ניו-יאָרק. די וואַרשעווער, לאַדזשער, ביאַליס-טאַקער און אַנדערע גרויסע אַרגאַניזאַציעס קאָנען דאָס ניט באַוווּן. אין 1985 זענען זיי געווען אין פילאַדעלפיע, אָבער מיר וואָלינער — אין ירושלים. ס'וילט זיך נאָך שרייבן וועגן דעם. ס'זאָל אַרויסשווימען דער אמת, וואָס די גרויסע מערהייט פון די „פילאַדעלפיע-אַנ-טיילנעמער ווייסן אפשר ניט. אָבער וועגן דעם — אַ צווייט מאָל, ווען כ'וועל זיך פילן איה"ש אַ ביסל בעסער.

... שוין אַריבע אַ יאָר און אַ גייער נומער פון „ילקוט ווהלין" איז נאָך אַלץ ניט דערשינען און מיר דאָ, אין דער פעדעראַציע, וואָלטן גע-וואָלט וויסן פאַרוואָס. לויט ווי מיר האָבן אַ מאָל באַשלאָסן דאָרף דער ילקוט זיין אַ פערטל-יאָר אויסגאַבע; לויטן באַשלוס פון דער הנהלה פונעם איגוד אין ישראל דאָרף דער ילקוט דער-שיינען „דערווייל" צוויי מאָל אַ יאָר, אָבער אויך פון „צוויי מאָל" ביז גאַרניט איז אַ ביסל אַ מהלך. איז בעטן מיר טאַקע אונדז גלייך מודיע זיין, אויב דער איגוד האָט בדעה ממשיך זיין דאָס אַרויסגעבן, כדי מיר זאָלן קומען צו הילף.

כ'בעט ענטשולדיקונג וואָס כ'בין ווייטער ממשיך וועגן מיינע פרווואַטע עניינים. ליידער בין איך אַ ביסל לאַ עליכמדיק. מיינע דאָקטויר-רים ווילן מיר אַ ביסל העלפן, אָבער... ס'דער-מאָנט זיך מיר פון אַ מאָל אַ מאמר פון חז"ל: פּרעג ניט דעם רופא, פּרעג דעם חולה. אויך מיינ שוועסטערס געזונט-צושטאַנד... אפשר — האַ בהא תליא. איינס איז געבונדן אין צווייטן. איז אַנטקעגן וואָר שרייב איך עס דיר? אַנט-קעגן מיינ געפלאַנטן יאָר-יערליכן פלי קיין ישראל. געוואָלט האָב איך זיין מיט אייך סוף סעפטעמבער ד. י. האָב איך עס אָפּגעלייגט אויף סוף אַקטאָבער, איצט איז שוין באַלד דעצמבער און איך בין נאָך אַלץ אין ניו-יאָרק. אָבער וואָס עפעס האָב איך זיך אַזוי צערעדט וועגן זיך, אַז ס'האָבן זיך אַנגעקליבן אַזויפיל וויכטיקערע עניינים, צו רעדן און שרייבן וועגן זיי.

ווי דו געדענקסט, נתן, האָב איך זיך בעת'ן לעצטן כנס, און שפעטער אויך שריפטליך, זיך געווענדעט צום יושב-ראש נחום פעלדמאַן אַז דער איגוד און די אגודה זאָלן ווערן אַקטיוו, דורכפירן גוטע אַרבעט, ווי שטיצן קולטורעלע און סאָציאַלע פראַיעקטן אאז"וו. די פעדעראַ-ציע וואָלט זייער צופרידן געווען דעקן די אויס-גאַבן, און נאָך. נחום האָט זיך אַפילו אַנגע-פרעגט אין אַ בריוו צי דער פאַרשלאָג איז אַקטועל. דער ענטפער איז געווען און בלייבט: יא. אָבער ביי דעם איז עס געבליבן. און... אין קול ואין עונה. מן הסתם זענען דאָ גענוג סיבות פאַר דער פאַסיוויטעט. ווען איך קלער זיך אַריין איז דעם קאָן איך אפשר משער זיין

פארטראגן אויפן וואלינער כנס אין ישראל *

מישא ווייסמאן

פרעזידענט פון פארבאנד אין מאנטרעאל

עס איז מיר אַ כבוד און פארגעניגן זיך טרעפן דא מיט אייך טייערע וואלינער לאנדסלייט פון ישראל און פון אַנװערע לענדער און איבערגעבן אייך די בעסטע ווונטשן און גרוסן פון וואלינער לאנדסלייט אין קאנאדע.

מיר, אַ גרופע פון 38 וואלינער יידן, זענען געקומען אַהער ספעציעל, כדי מיט אייך צו זאמען, אַנמערקן די היסטארישע דאטע פון 40 יאָר צוריק.

דער טאָג פון ניצחון איז געפייערט געוואָרן אין דער גאַנצער וועלט אין 1945 מיט פרייד און מיט טענץ אין די גאַסן. וואָס איז די רבותא, די גרויסע סכנה פאַר דער מענטשהייט איז באַזייטיקט געוואָרן!

אויך מיר יידן זענען געווען צופרידן פון דער מפלה פון גרעסטן צורר און שונא ישראל פון אַלע צייטן.

אַבער די יידישע שמחה, איז געווען געמישט מיט טרויער און טרערן, ווען מיר האָבן זיך דער-וויסט וועגן גרויסן אומגליק וואָס האָט אונדז געטראָפן, אַז מיר האָבן פאַרלוירן אַ דריטל פון אונדזער פּאָלק.

ווען מיר זענען צוריקגעקומען פון אַלערליי ערטער צו זיך, אין די שטעט און שטעטלעך פון וואָלין, האָבן מיר ערשט דעמאָלט דערזען וואָס עס האָט פאַסירט מיט אונדזערע משפחות, פריינד און גאַנצע קהילות.

און — אין חדש תחת השמש. אויך איצט, ווי מיט 40 יאָר צוריק, ווען די גאַנצע פרייע וועלט פייערט דעם ניצחון, פרייען מיר זיך כלומרשט אויך מיט, אַבער וויי צו אַזא שמחה! און נאָך מער: אונדזער פרייד איז נאָך אַלץ פאַרטונקלט מיט דעם, וואָס די ציוויליזירטע וועלט האָט גאָר נישט ניט געלערנט פון די שרעקלעכע געשע-ענישן און אַ סך אונטערשטיצן נאָך אַלץ, ביז

(*) צוליב אַ טעכנישן טעות איז אין ילקוט ווהלין 40 פאַרטוישט געוואָרן דער פאַרטראָג פון ה' מישא ווייסמאן אויף אַ בריוו פון אים וועגן וואלינער טע-טיקייט אין מאנטרעאל. מיר בעטן אַנטשולדיקונג פון ה' ווייסמאן און פון די ליינער פון ילקוט און ברענ-גען דא אין קורצן אויסצוג פון זיין פאַרטראָג. רעדאָקציע.

היינט, די, וואָס פאַרשפרייטן האָס-פאַשקווילן, אַז דער חורבן, די שואה, איז אַן אויסגעטראַכטע מעשה, אַ ציוניסטישע קאנספיראַציע צו באַ-הערשן די וועלט. בלויז אין קאנאדע, זענען לעצטנס פאַרגעקומען צוויי פראָצעסן פון אַזעלכע נייע פאַרברעכער (זינדעל און קונגסטראָ).

דער ערשטער, אַ נעאַנאַצי פון דייטשלאַנד האָט פאַרשפרייט האָס ליטעראַטור פראַנק-און-פריי. דער צווייטער, אַ לערער פון געשיכטע אין אַ מיטלשולע און גלייכצייטיק אַ ראש-עיר אין דעם זעלבן שטעטל, האָט געלערנט די קינ-דער אַז יידן האָבן אויסגעטראַכט 6 מיליאָן אומ-געקומענע; אַז ס'זענען געווען אַן אוישוויץ, מאַדאָנעק און אַנדערע מאַרד-לאַגערן...

און די סכנה באַשטייט אויך אין דעם, וואָס די מיינונגען פון דער אַזוי גערופענער פרייער פרעסע, זענען זייער שעדלעך, און שטיצן די פאַרשידענע אַנטיסעמיטישע העצע. למשל: די גרויסע פראַנצויזישע צייטונג אין מאַנטרעאל LA PRESSE שרייבט, צווישן אַנדערע: ס'איז קיין ספק ניט אַז די שואה איז ווירקלעך געשען. אַז היטלער האָט אומגעבראַכט 6 מיליאָן יידן, און ער האָט געוואָלט אומברענגען אַלע יידן. זאָגן אַנדערש וואָלט געווען אַ פאַלשע מיינונג. אַבער, אַלע ווייסן אַז די ערד איז קיילעכיק, דאָך קלערן אַנדערע אַז די ערד איז פלאַך. אַ פאַלשע מיינונג. איז וואָס? צי איז דען אַ פאַלשע מיי-נונג אַ פאַרברעכן, און פאַר דעם דאַרף מען אַ מענטשן משפּט? אַזא שרייבעריי גייט אַן אומעטום: אין ניר-יאָרק, פאַריז, לאַנדאָן, סאַן-פראַנציסקאָ א"נ. דאָס איז אַ סכנה קעגן וועלכער מיר דאַרפן קעמפן אַן פשרות!

מיר, על-פּי-נס לעבן-געבליבענע, האָבן אויף זיך אַן אויפגאַבע פון וועלכער מיר טאָרן זיך נישט באַפרייען. ס'איז שווער איבערצוגעבן אַזא ירושה, שווער צו טיילן זיך מיט אַזעלכע געפילן, אַבער מיר מוזן דאָס טאָן. די צייט גייט שנעל. אונדזערע רייען ווערן ווייניקער און מיר מוזן אַלץ דערציילן און איבערגעבן אונדזערע קינ-דער און אייניקלעך. ווי ס'אונדז אַנגעזאָגט געוואָרן: "...והגדת לבנך..." „בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים..." מיר דאַרפן איינפלאַנצן אין אונד-זערע קינדער דאָס געפיל ווי זיי אליין וואָלטן דורכגעמאַכט אַלע ליידן. ס'איז נישט גענוג וויסן; מ'דאַרף אויך פילן אונדזער הייליקע שליחות. זאָלן אויך אונדזערע קינדער און

אונדזער נאציאנאלע קולטור בכלל און טראַ-
דיציאנעלע בפרט איז געקניפט און געבונדן מיט
„זכור ושמור“. נעמט אַוועק ביי יידן דעם חוש
פאַר זכרון, און דאָס ליכט פון יידישקייט ווערט
טונקל. אויך אונדזערע ימים טובים וואָלטן פאַר-
לוירן זייער זין און טעם. דער זכור ושמור איז
אַ לייט מאַטיוו אין אונדזער פאַרנעם. ווי שטאַרק
עס וואָלט אונדז באַפוילן געוואָרן אין חומש
דאָס איינקריצן אין זכרון די נאַצישע מעשים
קעגן יידישן פאָלק, ווען זיי וואָלטן פאַסירט אין
די צייטן פון משה רבנו! דערין איז קיין
שום ספק נישט.
און עטלעכע ווערטער דער יוגנט אין זאָל,
וואָס פאַרשטייט נישט, אפשר, יידיש:

קינדס-קינדער דערציילן און וועקן און דער-
מאַנען.

נישט אַלע קרבנות אין צווייטן וועלט קריג
זענען געווען בלויז יידן, אָבער אַלע יידן זענען
געווען קרבנות. און אין דעם זין, זענען מיר
אַלע געליטענע. כ'ויל ציטירן אלי וויזעל: „...אין
האַב געפאַרשט, געזוכט און געטראַכט, ווי האָט
דאָס געקענט פאַסירן? נישטאָ קיין ענטפער...“
אָבער אויף צוויי איז יא דא אַנ'ענטפער: ווער
זענען די קרבנות און ווער זענען די רוצחים.
1985 איז נישט פאַר און בעת דער מלחמה.
מיר זענען היינט בכוח צו פירן אונדזער געראַנגל
ווי פרייע מענטשן מיט אַנ'אייגענער מדינה, וואָס
איז אונדזער כבוד און קרוין; וועלכער מיר
דאַרפן שטיצן מיט לייב-און-לעבן.

Dear Friends, this world gathering
of Wolynian holocaust survivors must
be an event of remembrance and an
act of witness; of fidelity to memory
and fidelity to truth. It is vital that
we convey our message and our truths
to our children and to the world at
large so that the deaths of our Kedo-
shim will not have been in vain. I say
in vain, because we live at a time
when the most unspeakable horror in
the history of the world is being re-
legated to dusty corners and in some
quarters is even being denied, all so
that the butchers of children should
continue to live free. This gathering
must be not only an act of remem-
brance but a remembrance to act.

We must remember to act against
the resurgence of Neo-Nazism and
racism when they rear their ugly
heads. We must remember to act
against those who accuse Jews con-
cocting the holocaust for their po-
litical interests. We must remember

to act against those most evil of men
who accuse Zionists of racism while
maintaining that they are not them-
selves Anti-Semites; to act and to
brand these vultures for the racists
they really are. To act against the
Soviet Union, for example. Who bring
formal legal indictments against our
people for the singular crime that they
are Jews. Whenever assaults on human
rights take place, we must remember
our Jewish heritage of humanity and
compassion, and we must act.

History has taught us that while it
may begin with Jews, persecution
engulfs all. This history has taught us
well. A world in which freedom and
democracy are endangered, Jews are
endangered as well. But never forget
that a world in which Jews are en-
dangered, freedom and democracy are
not safe either. Whenever a Jew is
beaten, mankind falls to the ground.
Today Jews and mankind itself are
threatened. Let us remember!

האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל
והפדרציות בארה"ב וקנדה
ילקוט ווהלין

מברכים את

א ל י ו י ז ל

לקבלו פרס נובל לשלום

חיים שפילבערג (מאַנטרעאַל)

קינסטלערישע אמתן. אין אליעזר וויזעלס ווערק

וויזעל איז א קינסטלער פון קאנסטרוואירן נישט קיין געוויינלעכע סיטואציעס. אפטמאל זענען זיי איינגעהילט אין פארנעפלטקייט, כאטש נישט תמיד איז פארנעפלטקייט א מע-לה אין א דערציילונג, נאר פארקערט — זי איז עלול צעטומלען דעם לייענער. אבער אין פאל פון וויזעלס שאפונגען, זענען טייל פון זיי איינגעהילט ווי אין א מיסטישן טוך, דורך וועלכן ס'רייסן זיך אדורך סובלימירטע ליכט-שטראלן און ס'דערהערן זיך אויך טענער וואס אינטריגירן און רופן. דער דאזיקער טאלאנט זיינער קומט באזונדערס צום אויסדרוק אין זיי-נע שאפונגען וועלכע מיר באצייכענען ווי „קינסטלערישע אמתן“.

מיר וועלן זיך אפשטעלן דא בלויז אויף צוויי פון זיי.

אין זיין בוך „כיאור“ רעדט וויזעל וועגן א מיסטישן קשר צווישן דעם תליין און זיין קרבן. דאס ארט פון דער אקציע: פאלעסטינע (א"י) צווישן די יארן 1943—1947. די „שפי-לערס“ — די ענגלישע מאכט באקעמפט די אונטערערדישע יידישע קעמפערס. זיי פאר-משפטן צוויי אירגון-מיטגלידער צו תליה. ווי א קעגנאקציע, דער אירגון פארקאפט אן ענג-לישן אפיציר און פארמשפט אים צו טויט. זיי ווארענען אן אויב די אירגון-סאלדאטן וועלן אומקומען אויף דער תליה, וועלן זיי דערשיסן דעם ענגלישן אפיציר, דאסן. די אויפגאבע פון דערשיסן אים איז ארויפגעלייגט געווארן אויף אלישען, א יוגנטלעכער מיטגליד פון אירגון, א געראטעוועטער פון דער שואה.

די גאנצע אקציע קומט פאר ביינאכט. איין לאנגע, אויסגעצויגענע נאכט. ווען אלישע קומט אראפ אין קעלער, ווו דאאסן ווערט געהאלטן, ווייזט ער, דאאסן, אז „דאס דאזיקע יינגע בחורל קומט אים דערשיסן“. און ניי-מאדנע: נישט נאר ס'איז נישטא קיין שנאה מצד אלי-שען, דעם תליין, צו דאאסענען — זיין קרבן, נאר אויך דאאסן, פילט נישט קיין האס צו אלישען, נאר פארקערט — ער האט מיטלייד מיט אים: „כ'בין באזארגט וועגן דיר, אלישע, מערער ווי וועגן מיין זון“...

נאך איידער אלישע קומט אראפ אין קעלער דורכצופירן דעם אורטייל איבער דאאסענען, טראכט צו זיך אלישע: „צווישן אונדז איז געשאפן געווארן אן הארמאניע... קיין שום

„קינסטלערישע אמתן“ זענען יענע טיילן פון א בעלעטריסטישער שאפונג וואס מאלן געווי-סע סיטואציעס און פאסירונגען, אויסטערליש אין אינהאלט, און אפטמאל, ביזארי אינעם אופן ווי זיי האבן פאסירט. און דאך, נישט קוקנדיק אויף זייער אנדערשקייט, זענען זיי „פאטענצ-יעל רעאליסטיש“.

נישט איין מחבר איז געשטרויכלט געווארן ביים שילדערן אזעלכע ראנד-רעאליסטישע העלדן און סיטואציעס צוליב דעם וואס דער לייענער, און באזונדערס דער געניטער לייענער, דערשפירט די אויסגעטראכטקייט פונעם דער-ציילטן, און דעריבער ווערט ער אן דעם צוטרוי צו דעם שרייבער און זיין העלד. קלמן סעגאלס „העלד“ איז נישט מסכים אז ס'זענען בכלל פאראן „אויסגעטראכטע“ העלדן, ווארום דער „ליטערארישער העלד“ איז אי-דענטיש מיט דער ווירקלעכקייט:

„...דער ליטערארישער העלד איז אידענ-טיש מיט דעם אמת פון לעבן, און קיין שום שרייבער האט אויך צוליב דעם נישט קיין פרעטענציעס צו די העלדן וואס ער האט אויסגעטראכט“ (א טאגבוך פון א משוגענעם, אין דער זאמלונג „אלייניקייט“ ז' 141-142).

אויף אן אנדער ארט, שטעלט ארויס דער-זעליקער העלד „באדינגונגען“ צום שרייבער:

„...שרייבער וועלכע פארנעמען זיך מיט אויספורעמען קונסט-ווערק אויס ווערטער און אויס שוים, אויס בלוט און אויס וואסער, זענען מחוייב צום ערשט אדורכגיין דורך די שווערסטע פרווון דורך זארגן און אומ-אנגענעמעלעכקייטן, דורך הונגער, דורך קעלט, היץ, ווערעם, קרענק, טויט — און ערשט דעמאלט, ווערן אויסגעלייטערט צו תחיית-המתים...“ (דארטן ז' 149).

אויב מיר זאלן אננעמען די אויבנגעבראכטע שורות ווי א קרעדא פאר אפשאצן מחברים און זייערע ווערק, איז קיין ספק נישט, אז אליעזר וויזעל באקומט דעם אטעסטאט פאר זיין שריי-בערישער שליחות. וואס שייך סעגאלס העלדס טענה, אז שרייבער האבן א טבע אויסצוטראכטן געוויסע העלדן זייערע, אין פאל פון אליעזר וויזעל, זענען מיר מעיד, אז אפילו זיינע ביזאריע כאראקטערן זענען אפשר צוגעטראכטע, אבער בשום אופן נישט אויסגעטראכטע.

דויערט די שליחותן וואס דער גורל האט אויף זיי ארויפגעלייגט.

און דא קומט דאס פיקאנטסטע: נאכדעם ווי דער מיליטערישער טריבונאל האט גרונערן פארמשפט צום טויט, האט גרונער געזאגט אז ער וואלט וועלן זיך טרעפן מיט אים, מיט דא-נעלין. ווען זיי האבן זיך באגעגנט, האט גרו-נער געזאגט צו אים, ווי האלב אין שפאס: „מאיר דאנעלי, וואלסטו וועלן דריקן די האנט פון א יידישן טעראריסט?“. דורך די גראטעס, האבן זיי זיך לאנג און ווארעם געדריקט זיי-ערע הענט. גרונער האט צוגעגעבן: „אונטער אנדערע אומשטענדן, וואלטן מיר, מסתמא, גע-קענט ווערן גוטע פריינד...“

מיט אייניקע יאר שפעטער, נאכן איבער-לייענען „יום האש“, האב איך זיך געטראפן מיט וויזעלן אין מאנטרעאל און אים געפרעגט צי ס'איז אים געווען באקאנט דער פאל וואס כץ דערציילט אין זיין בוך. וויזעל האט מיר געענטפערט מיט א קאטעגארישן ניין.

א צווייטער גאר אינטערעסאנטער פאל וואס באשטעטיקט אונדזער הנחה אז א טאלענטיר-טער נאווועליסט איז פעק אויפצוכאפן, מיט זיין חוש פון אינטואיציע אדער אינטעלעקט, „קינסטלערישע אמתן“.

וויזעלס נאווועלע „די טויערן פון וואלד“ איז אין פארגלייך מיט זיינע פריערדיקע צוויי שא-פונגען — „כיאור“ און „די שטאט פון יענער זייט וואנט“, ליטעראריש שוואכער, אבער דאך געפינען מיר דארטן אייניקע קאפיטלעך וואס שטעלן מיט זיך פאר ליטעראטור פון א הוי-כער מדרגה. מיר האבן אינונען דעם קאפיטל „פריילינג“ און „דער זומער“. די נאכטיקע בא-געגענישן צווישן דעם יינגן בחורל גבריאל-גרעגארי מיטן צווייטן פליט-יוגנטלעך, דער נאמענלאזער, אין א פארבארגענער הייל אין וואלד (קאפיטל „פריילינג“) איז א בילד וואס דערשייטערט און פאלגט נאך דעם לייענער במשך לאנגע טעג. דאס קאפיטל „דער זומער“, וואלט געקענט באטראכט ווערן ווי דער גרוי-סער „זשאקו“ פונעם יידישן פאלק קעגן זיינע קריסטלעכע באדריקער. פונקט ווי ס'איז גע-לונגען דעם מחבר ארויסצוברענגען אין „כיאור“ די גרונט-פרינציפן פון עטיק בכלל און יידישע עטיק בפרט, אזוי האט ער באוויזן, אינעם דא-זיקן קאפיטל („דער זומער“), צו שילדערן און ארויסברענגען די המונישע יידן-שנאה פון דער קריסטלעכער וועלט: דאס יינגל גרעגארי, דער אמאליקער גבריאל, וואס ראטעוועט זיך פון די הענט פון די נאציס, געפינט באהעלטניש אין א דארף ווו זיין עלטערנס אמאליקע דינסט,

בן-אדם וואלט אונדז ביידן נישט געקענט פאר-שטיין... מיר ווייסן אז אונדזערע ביידנס ראָלן זענען ארויפגעצוונגען געווארן אויף אונדז דורכן גורל“.

(ווי אנדערש פילט אלבערט, קאמו'ס העלד אין זיין דראמע „די גערעכטיקייט“ [„לא ושיסט“]). סטעפאן, דער רעוואלוציאנער, איז געווען פארשפארט אין תפיסה בלויז דריי יאר, און דאך פילט ער אז ער איז בארעכטיקט צו שיסן א מענטש).

ווען ס'קומט דער מאמענט פון דורכפירן דעם טויט-אורטייל, איז „נישט אלישעס האנט וואס האלט דעם רעוואלוער, נאר דער רע-וואלוער האט אנגעכאפט אלישעס האנט“ און ווען ס'איז געקומען דער שאס וואס האט דורכגעשאסן דאס הארץ פון דאאסענען, האט אויך „דער זעלביקער שאס דורכגעלעכערט דאס הארץ פון אלישען“...

נישט איינער פון אונדז וואס האט איבער-געלייענט די דאזיקע בלעטלעך אין „כיאור“, האט געהויבן זיינע אקסלען און זיך געוונ-דערט: „זינדיקט נישט דער שרייבער קעגן פאקטן פון דער ווירקלעכקייט?“

למען האמת, דאס זענען געווען די מחשבות פון דעם שרייבער פון די דאזיקע שורות, ביז מיט א צייט שפעטער, ווען ס'איז אים אויס-געקומען צו לייענען „יום האש“ פון שמואל כץ.

שמואל כץ איז געווען א מיטגליד פון דעם ארגון-צבאי-לאומי הויד-קאמאנדע אין די יארן 1943—1947, ברענגט ער אין זיין בוך „יום האש“, אן אינטערעסאנטן פאל וואס האט א שייכות צו וויזעלס שילדערונגען אין „כיאור“: דב גרונער איז געווען אן אירגון-סאלדאט, וועמען די ענגלענדער האבן פארמשפט און אויפגעהאנגען אין דער עכו-תפיסה. דער ענג-לישער אפיציר דאנאלי איז געווען פאראנט-ווארטלעך פאר כאפן גרונערן בעת א מיליטע-רישער אקציע. גרונער איז פארוואנדעט געווארן פון דאנאליס רעוואלוער און דעריבער איז דאנאלי געווארן דער הויפט-עדות ביים מילי-טערישן פראצעס קעגן גרונערן. פינפצן יאר שפעטער, האט דאנאלי זיך געטראפן מיט א ישראלדיקן קאראספאנדענט אין ניגעריא, און האט אים דערציילט אז אין פארלויף פונעם פראצעס קעגן גרונערן, איז אים אויסגעקומען זיך טרעפן, אפטמאל, פנים-אל-פנים, מיט גרו-נערן. קיינער פון זיי האט נישט געפילט קיין האס איינער קעגן צווייטן, נאר פארקערט, עס האט זיך צווישן זיי געשאפן א מין גאענטע פארבינדונג, פונקט ווי זיי ביידע וואלטן בא-

שטייט גרעגארי אויף דער בינע — און אפֿשר איז דאָס גאָר דער משפּט־הויז פון דער גאַנצער קריסטלעכער וועלט — און „שפּילט אויס דורך שווייגן“ די ראַלע פון יהודה־איש־קרויט“.

„יודאס, פאַררעטער!“ שרייט איינער פון די אַקטיאָרן.

„יודאס, האָסט אונדזער גאָט פאַרקויפט פאַר 30 זילבערנע שטיקער!“ שרייט אַ צווייטער.

„יודאס! זאַלן אַלע קללות פאַלן אויף דיין קאַפּ!“ שרייט אַ דריטער.

אויך דער עולם נעמט אַנטייל אין דער שפּיל. זיי שרייען מיט. זיי ווערן ווילד פאַר אויפֿ־רעגונג:

„מאָך אים שפּייען מיט בלוט!“ שרייט איינער פונעם המון.

נאָך היינט גאַנץ פרי זענען אַלע געווען גרעגאָריס פריינט, אָבער איצטער האָבן אַלע געפאַדערט זיין בלוט. אפילו זיין פאַרבלוטיקט פנים, ווי אַ רעזולטאַט פון די קלעפּ וואָס האָבן זיך געשאַטן פון אַלע זייטן, האָט דעם המון נישט באַרויקט.

ווען גרעגאָרי פילט אַז באַלד וועט ער אַוועקפאַלן פון די פיזישע קלעפּ וואָס ער האָט באַקומען, פאַלט אים איין אַ געדאַנק פון קעגנ־שלאָגן מיט זיין „שטומקייט“. מיט די לעצטע כוחות באַווייזט ער אויסצושרייען: „מענטשן, הערט מיר אויס!!“

וואָס ס'קומט נאָכדעם איז אַ מוסטער פון שרייבערישער איינפאַלערשיקייט: צום ערשט נעמט דער המון אַן „גרעגאָריס צוריקקריגן די שטימע“ ווי איינע פון יעזוסעס גיסים; אָבער גרעגאָרי ברייטערט אויס זיין „נקמה־אַקט“ קעגן זיינע קריסטלעכע באַדריקערס און שרייט אויס צו זיי דעם אמת: ער איז נישט דער טויט־שטומער ממזר פון דער שטאַט־זונה, נאָר אַ יידיש יינגל...

ערשט דעמאָלט איז דער המון זיך גרייט אַרויפצוואַרפן אויף אים אויפסניי און אים דורס זיין, אָבער דורך אַ נס ווערט ער גע־ראַטעוועט דורך אַ מיטגליד פון דער אונטער־ערדישער קאַמפּס־גרופע.

עס איז קיין ספק נישט אַז גרעגאָריס אויס־שפּילן די ראַלע פון יהודה־איש־קרויט, איז אַ געלונגענער שרייבערישער סיוושעט. ווילן מיר איצטער ברענגען אַן אמתע געשעעניש וואָס האָט געטראָפן מיט דעם באַרימטן יידישן אַקטיאָר רודאָלף שילדקרויט, ווי ס'ווערט איי־בערדערציילט פון אהרן צייטלין („דער טאַג“, 23 יאנואר, 1970):

דזשאַסעף שילדקרויט, דער זון פון רודאָלף

מאַריאַ, וווינט. מאַריאַ האָט אים, גבריאָלן, אויפגעהאָדעוועט פון קינדווייז און אים ליב באַקומען ווי איר אייגן קינד. איז זי גרייט איינצושטעלן איר לעבן בכדי צו ראַטעווען גבריאָלן, וואָס טראָגט איצטער דעם קריסט־לעבן נאָמען גרעגאָרי. זי דערקלערט אים ווי דאָס אָפּגעזוכטע קינד פון איר שוועסטער, די שטאַט־זונה, וואָס איז געשטאַרבן מיט יאָרן צוריק, ערגעצווו אין דער פרעמד. די איינציקע שטערונג איז גרעגאָריס „יידישע אויסשפראַך“.

דערקלערט זי אים ווי אַ טויב־שטומען... פון איצטער אָן, נישט נאָר האָט גרעגאָרי באַדאַרפט לעבן און זיין אייגענעם נאָמען, נאָר מען האָט פון אים אויך אַוועקגערויבט זיין לשון: ער באַדאַרף אַנגיין ווי איינער וואָס הערט נישט און רעדט נישט. אַ שטומער. איז דרייט זיך אַרום דער „שטומער ממזר“ אין דאַרף און ווערט אַ טייל פון דעם קליינעם פויערישן יישוב.

אינעם דאָזיקן קאַפיטל באַווייזט וויזעל זיין יכולת אַריינצודרינגען טיף אין דער מענטש־לעכער נשמה. צוליב דעם וואָס גרעגאָרי איז „שטום“ פילן אַלע צו אים אַ נאָענטקייט, נישט אַזוי אויס רחמנות פאַרן „שטומען באַשעפּע־ניש“, נאָר זיי האָבן פאַר אים קיין מורא נישט... יעדער מענטש אין דאַרף איז אַ דאָפּל־טע פערזענלעכקייט; יעדער איינער פון זיי וויל זיך אַראַפּרעדן פון האַרצן, כדי ס'זאל אים „ווערן גרינגער“. עס איז זיי אפילו נמאס גע־וואָרן יעדעס מאָל לויפן צום גלח „ספּאַוועדון“, און זיי זענען זיך מודה פאַר אים, פאַר דעם טויב־שטומען גרעגאָרי. אפילו דער גלח אַליין, פילט אַז ער באַדאַרף עמיצן פאַר וועמען ער זאל קענען „אויסגיסן זיין האַרץ“.

אָבער מערער פון אַלע דערפרייט זיך מיט גרעגאָרין דער שול־דירעקטאָר. ס'זענען אַנ־געקומען די קאַניקולעס און ער האָט באַשלאָסן דורכצופירן די יעזוס־שפּיל. האָט ער פאַר אַלע ראָלן געפינען „אַקטיאָרן“ צווישן זיינע שול־קינדער אַ חוץ די ראָל פון יהודה־איש־קרויט; קיינער פון די עלטערן דערלויבט נישט זייערע קינדער שפּילן די ראָל פון אַזא „אומוויידיקן פאַרשוין“. איז דעם דירעקטאָרס אויסוואָל גע־ווען גרעגאָרי. סיי־ווי־סיי איז ער שוין אַ גע־שטראָפּטער צוליב די זינד פון זיין אויסגע־לאַסענער מאַמען, די שטאַט־זונה.

ווי אַזוי ווערט אַ מאַסע געטריבן צו וואַנזין, צו משוגעת? וויזעל גיט דעם ענטפער: דורך רעליגיעזן בלינדן גלויבן און עקסטאַז, בפרט נאָך ווען זי ווערט אַרויסגערופן דורך אַ דו־רות־לאַנגער שנאה.

מיט זיך דעם נוצרי, ס'האט לאנג נישט גע-
דויערט און מ'האט אין דעם נוצרי —
אין שלידקרויטן, הייסט עס — גענו-
מען שלידערן שטיינער באגלייט מיט וויל-
דע געשרייען: יודע! יודע! וואלטן די פויע-
רים דערשמעקט, אז דער וואס שפילט די
ראלע פון דעם נוצרי איז א ייד, וואלטן
זיי אים זיכער געממיתט אויפן ארט, ווען
ער נעמט נישט די פיס אויף די פלייצעס
און לאזט זיך לויפן ווו די אויגן טראגן...
מיט ניסים האט זיך שלידקרויט געראטע-
וועט פון זיי. א בארוועסער, א בלוטענדר-
קער, איז ער געלאפן ווי א געיאגטע חיה,
ביז ער איז פארשוונדן הינטער א געדיכ-
טעניש פון שייערן און שטאלן..."

א פעיקער קינסטלער דערשפירט אמתן אין
דער קונסט ווען אפילו ער איז „דארטן" נישט
געווען. ס'איז א ספעציעלע ברכה וואס בלויז
געציילטע זענען מיט איר געבענטשט.

שילדקרויט, אין זיינע זכרונות דערציילט ווי
אזוי זיין טאטע איז אין די גאר יינגע יארן
געווען א מיטגליד פון א פראווינציעלער וואג-
דער-טרופע. איז אים איינמאל אויסגעקומען
שפילן די ראלע פון דעם נוצרי אין דער פא-
סיאן-שפיל וואס איז געשטעלט געווארן לכבוד
דער קריסטלעכער איסטער (פאסכא). צייטלין
שרייבט:

„די דייטשישע פויערים פון דער גאנצער
געגענט זענען געקומען מיט ווייב און קינד
צו זען ווי מען קרייצציגט זייער גאט. דער
פארהאנג איז ארויף, אין צענטער איז גע-
שטאנען דער נוצרי מיט דער דערנער קרוין
אויפן קאפ, נאך דא איז צווישן המון גע-
ווארן א ביז שושקעריי, וואס איז בקרוב
אריבער אין א שרייעריי און א געפילדער.
תחילת האט דער יינגער אקטיאר, דער ייד
שילדקרויט, אנגענומען, אז דאס איז דער
המון אזוי אויפגעטרייסלט מחמת דעם נוצ-
רי'ס צרות און איז דעריבער גרייט מקיים
פסק זיין די רוימישע סאלדאטן, וואס שלעפן

א בריוו צום טאטן

גוטע גוטערמאן

אפריל, 1941

... איך זע דיר זיך וויגן איבער דעם חומש-מיט-רש"י
און מעביר זיין די סדרה פון דער וואך.

דיין בארד איז אין אש פון ירמיהו הנביא געטונקען. ס'איז פסח אצינדער.

דו פרעגסט און פארענטפערסט אליין אלע קשיות.

דער מרור איז ביטער. צעקייסט ביזן סוף אים.

און ווען אנגעלענט דו דרעמלסט איין מיד

די מצה גייט בלענדנדיק אויף פאר דיין אויג ווי א ווונדער.

דורך א פארהאנג פון טרערן באווייזט זיך דער שבת פאר דיר —

דיין קאפאטע פארגארטלט מיט א לאנגן שנור יארן גלות,

ציט אראפ צו דער ערד דיינע פאלעס.

מיט א בליק אויפן לידיקן כוס ביסטו יוצא.

און דיר פעלט ניט קיין סך. דיר פעלט א כזית

איבער וואס נאך צו מאכן א מוציא.

אלע טאג, אויף דיין אלפאגן כאלאטל

גליט פון האס א צעצינדענע לאטע.

אין בית-מדרש צו גיין האסטו מורא —

צינדט די שקיעה ביים פענצטער דיר אן א מנורה.

פארבראכן די הענט צו שמונה-עשרה

צעוואקלט דיין שאַטן טונקעלע ווענט פֿון דער דירה.
קאָן זיין: אפשר טראַכטסטו פון מיר איצט?
דו האָסט מיר פאַרשפּאַרט אויפן שלאָס
ווען געווען בין איך נאָך אַ קינד.
און מיר אַיינגעהאַלטן אין שטוב ווי דעם ווינט...
אַ ווינט קומט אַ סך מאל צוריק
אויף דורכזיכטיקע פליגל געטראָגן —
צי וועט מיר דער גורל פאַרפירן צוריק
כדי אויף דיין אומבאַוואוסטן קבר צו קלאָגן?

טאַטע, מיין בליק וואָס טיגלעך האָלט אויף שטיינער
האַב איך איצט צום הימל פאַרריסן.
איך זע ניט דאָרט קיינעם.
בלויז שטאַלענע פֿייגל מיט זון און מיט שטערן זיך שליסן.
דער זיפּץ פון דיין האַרץ דעם צעווייטיקטן וואָלט אפשר
צעשוואַמען אַ באַפֿרייטער ווען קומסט דאָ אַהער.
נאָר צי איז דען מעגלעך אַ דעמבענעם שטאַם איבערפלאַנצן;
צי איז דען מעגלעך דיין אַלטע קאַפּאַטע אויפסניי איבערשניידן אינגאַנצן?
דיין האַנט איז אַיינגעקלעמט אין רצועות מיט תפילין
און ציט זיך אַלץ עמעצן בענטשן.
דו רופסט שמע-ישראל איבערן תהום פֿון געפאַלענע מענטשן.
נאָר אין שרעק האָסטו דאָס האַרץ ניט פאַרלוירן. אַ צעשמייכלטער
שפּרייזטו דורך פלאַמען, געהאַלדוט מיט דיין ספר-תורה.
דיין שמייכל, וואָס וועט קיין פרייד אין מיין האַרצן
שוין קיינמאל ניט לאָזן געבוירן.

פּלוצים, נאָך אַ שאַק מיט יאָרן

נתן ליבנה

פּלוצים, נאָך אַ שאַק מיט יאָרן
האַב איך זיך מיט אַלעמען געטראָפן.
מיט אַלע גוטע פריינד און קרובים
איינמאל אין אַ שבת, ווען משפּחה האָט
בר-מצווה פון שימעלען געפראָוועט.
געזעסן זענען מיר סטאַטעטשנע
ארום דעם לאַנגן ברייטן ברעטער-טיש
אונטער דער אַלטער ברייט-צעצווייגטער
באַרנבוים. קינדער האָבן אויפן בוים געקלעטערט
און די קליינע באַרעלעך אַראָפּגעטרייסלט,
אויפן בוידעם היי זיי איינצולייגן.
און מיר דערוואַקסענע
האַבן זיך געווינטשעוועט „לחיים“

און פונעם גרויסן סאמאווואר
זיסע טיי מיט סאק געטרונקען.
און דערציילט זיך אן א שיעור
מעשהלעך פון באבעס-זיידעס
וואס לעבן נאך, ביז הונדערט-צוואנציק.
און להבדיל, דארטן.
באבעס-זיידעס
אויף די ביידע וועלטן.

ס'האט געשמעקט אין גארטן מיט די פרוכט
וואס צייטיקט און מיט בייטן בלומען
און מיט שיינע טעכטערלעך, באצעפלטע,
פארפלאמטע. און די זון, פארגייענדיק
האט אלץ און אלעמען אזוי גינגאלידיק-
רויטלידיק געפארבט...

כ'האב געוואסט אז דאס געשעט אין חלום אלץ
שפעט נאך האלבער נאכט. און כ'האב געוואסט
אין חלום אז דאס אלץ געווען איז
און ניט מער. און ס'האט מיר אין חלום
ניט געארט. ווייל כ'בין אזוי-א
אלץ געבליבן אין די ראמען פון
דער זונפארגאנג. און פון טיי-מיט-סאק
און זיידע-באבע-מעשהלעך, א גאנצע נאכט.

ווי א ספר-תורה אינעם היכל
אזוי ווייזט אויס איז אויך א חלום
אינעם מזל אנבאלאנגט. נאך אזויפיל חלומות
גרויליקע און קאשמארן אן-אן-עק
פלוצים גאר א חלום א זא גאלדענער, א זא.
ס'האט מיר נאר געארט וואס אלעמען נאר אויסקושן
וויילט זיך מיר אזוי, און דאס קאן איך ניט.
ווי כ'וואלט געבונדן זיין. ווי א פלויט א זא
וואלט אפגעטיילט, צעשיידט, צווישן מיר און זיי.
ווי געוויינלעך ווען ס'חלומט זיך.

האבן יינגעלעך אלץ די צווייגן פון דער בארנבוים
געטרייסלט. און די שיינע מיידעלעך, באצעפלטע,
באסטיינגטע, האבן ווי די פרוכט, מיט בעקעלעך
פארפלאמטע, סודותדיק געציטיקט.
און זיידע-באבע-מעשהלעך זענען ווי פליטערלעך
ארום ארום געפלויגן, אזש דורות, קייטלדיק,
האבן זיך ווי צוזאמען אויסגעמישט, באהעפט.

און די גרויסע פורפור-זון, פארגייענדיק,
האָט אַלץ און אַלעמען מיט פלעמעלעך באַגילדעט
און סודותדיק, צו ביסלעכווייז, די פנימלעך
פון מיידעלעך און פרוכט רויטלדיק געצייטיקט.
ביז צוגעפאלן איז די נאכט
און איינגעשלונגען.

דער לעצטער יום-כיפור

אויפסניי האָט אויפגעפלאַמט די זון אין וואַלקן
און אים פאַרפאַרבט אויף רויט.
אַ ציטער האָט געטון אין האַרצן
אַ שטראַל פון טויט.

ס'האַבן זיך צעווייגן יידן ווי די שאַטנס
אַהין, אַהער —
אַ פלעמל האָט אויפגעבליצט אין דער נשמה,
אין אויג — אַ טרער.

ביי דער תיבה וויינט דער קול פון רב
אַליין איצט דער בעל-תפילה.
ס'קאָן אַ שטיין אַזש רירן! און דו, אַלמעכטיקער
ביסט דאָך ניט פון שטיין חלילה.

איז פוננאָנען אונדזער הילף וועט קומען
אויב ניט פון דיר אַליין?
דערבאַרעמוזשע זיך אין זכות פון קינדער קליינע
און זאָגן מיר אָמן.

אין טיפן טרויער האָבן זיך צעשאַקלט קעפּ
ווי זאָנגען —
ס'איז דער לעצטער זיפץ אין טרערן-טויער
אויפגעגאַנגען.

ס'וויינט דער שופר ווי אַ קינד פון הונגער.
אַט-באַלד הערט'ס אויף.
פנימער באַבערדיקט, ווייס ווי קאַלך,
קוקו אויס אַרויף.

„לשנה הבאה בירושלים!“
זאָגן נאָך די קינדער אַלע.
אויך זיי, ווי די גרויסע, ווייסן נעבעך:
ס'וואָרט שוין דאָרט אויף זיי די גאַלדענע
ירושלם-של-מעלה.

צו קבר־ישראל א דערציילונג פון זאב גראבאוו

די באבע אסתרקע, האט גענומען דאס קליינע בענקעלע און עס צוגעטראגן צום פענצטער וואס גייט צו דער גאס, די הויפט־גאס פונעם קליינעם סאוועטיש־וואלינער שטעטעלע צווישן קאריץ און זוויהל. א קוק געטאן אין דרויסן ארויס און פאררוקט דאס ווייסע פארהענגל, אויס־געהאפטן ביים ראנד מיט בלויע קליינע בלימעלעך און גרינע בלעטעלעך. דערנאך האט זי אראפ־גענומען פונעם אלטן שראנק דעם קרבן־מנחה סידור, אנגעטאן די ברילן אויף דער קליינער שיין־געטאקטער נאז, און ווארט נאך ווארט נאכגעזאגט וואס אין סידור איז געשריבן „ובא לציון גואל“.

ביידע זין זענען שוין פון לאנג אוועק אויפן פראנט, קעמפן קעגן דעם צורר דעם דייטש. ריסעלע מיטן אייניקל טאניעלע זענען עוואקואירט געווארן טיף אין רוסלאנד. איר מאן, אהויכער אפיציר אין דער רויטער ארמיי — אויפן פראנט. נאר זי איז פארבליבן אליין אין שטוב, אין וועלכער זי האט געהאט טעג פון פריד און טעג פון פיין און ליידן. אט גייען פארביי אין איר זכרון ווען ער איז געשטאנען מיט איר אונטער דער חופה, געבוירן קינדער, פעטלורא, היידאמאקעס און סתם פאגראמען. מיט די אייגענע הענט באגראבן א טאכטער מיט א זון, וועלכע זענען דערהרגעט געווארן דורך די פאגראמשיקעס. „אל מלא רחמים“ האבן אירע ליפן געשעפטשעט, האב רחמנות און לאז שוין די איבערגעבליבענע אויסלעבן זייערע יארן...

נעכטן איז זי געווען אויפן בית־עולם, זיך געזעגענען מיט אים. מ'האט פון דער קאמענדאנטור געמאלדן אז דער פראנט דערנענטערט זיך און מ'וועט מוזן עוואקואירן דאס שטעטל, איז זי געגענגען אויפן בית־עולם זיך געזעגענען מיט אלע טייערע, געגלעט די אלטע מצבות און מקנא געווען אים מיט וועמען זי האט אפגעלעבט אריבער פערציק יאר. ער האט כאטש זוכה געווען קומען צו קבר ישראל, געמאכט אים די טהרה און אנגעטאן די ווייסע תכריכים, וועלכע ער האט נאך פארן לעבן צוגעגרייט פאר זיך און אויך פאר איר. מ'האט געריסן קריעה, די זין האבן קדיש געזאגט און געזעסן שבעה. און זי... ווער ווייסט וואס וועט זיין מיט איר, ווהיין וועט זי פארוואגלט ווערן... און צי וועט מען איר ברענגען צו קבר־ישראל... אליין פארבליבן ווי א שטיין אין א פוסטן פעלד. א טרער האט זיך אראפגעקליקלט פון אירע בלויע אויגן און געפאלן אויף „השם“, און גאט האט פארשטעלט זיין פנים פון אנדז...“ און מיט אירע דארע פינגער האט זי אפגעווישט די טרער און א קוש געטאן דעם „השם“...

פון גאר ווייט האט מען געהערט דעם עכא פון הארמאטן־שיסעריי, ווי דער אפלאנג פון דעם קלאפן פון הערצער פון אנטלויפנדיקע מענטשן. זי האט פאמעלעך פאררוקט דאס פארהענגל אויפן פענצטער, איבערגעלאזט א סימן אין „קרבן־מנחה“ און אים צוריק אוועקגעלייגט אויפן שראנק. די זון האט געהאלטן ביים ענדיקן איר טעגלעכן שפאציר איבערן בלויען הימל און א פאר־מאטערטע האט זי זיך געגרייט צו דער נאכט...

די באבע אסתרקע האט פארראכטן די שווארצע פאטשיילע אויף אירע גרויע האר, פארקעמטע ארונטער און פארשטעקט מיט צוויי הארנאדלען. איינע פון ווייסן העלפאגט־ביין, א מתנה פון איר גאטזעליקן־מאן און מיט שטילע טריט צוגעגאנגען צום גרויסן, שווערן קופערט — א דרשה געשאנק פון פעטער שמואל, וואס איז געווען באצויגן מיט קופערנע רייפן אין וועלכע די לעצטע זונענשטראלן האבן זיך אפגעשפיגלט.

זי האט פאמעלעך אויפגעהויבן די אויבערשטע טייל, איר אנגעשפארט אין דער וואנט, זיך אביסעלע איינגעבויען און פון דער טיפעניש פון קופערט האט זי ארויסגענומען א קליין פעקעלע, איינגעוויקלט אין פראסטן פויערישן לייוונט. אין דעם פעקעלע זענען געווען פארפאקט אירע „מלבושים“ צום לעצטן וועג, און דאס אוועקגעלייגט אויפן טיש.

זי איז צו צום גרויסן שראנק, ארויסגענומען צוויי קליינע קופערנע לייכטערלעך און זיי אוועק־געלייגט אויפן פעקעלע. דערנאך האט זי ארויסגענומען עטלעכע ליכט וואס זי האט געקראגן צוגע־טיילט, אריין אין קיר, גענומען א מעסער און זיי צעשניטן אויף קליינע שטיקלעך — ווער ווייסט צי זי וועט קענען קריגן ליכט אויף שבת אין איר וואנדער־וועג! — זיי איינגעוויקלט צו צוויי־ווייז, אין קליינע שטיקלעך ווייסן לייוונט און זיי אוועקגעלייגט אויפן טיש. „די ליכטעלעך וועלן סטייען אויף א סך שבתים“. דערנאך האט זי אויך דעם „קרבן־מנחה“ איינגעוויקלט אין ווייסן לייוונט, און אלעס פארפאקט צוזאמען אין א טונקעלן פויערישן לייוונט און דאס אריינגעלייגט אין א פויערישער טארבע...

ווען די האט געענדיקט איינפאקן, איז זי צו צום ברויט-שראנק, ארויסגענומען א שווארץ צעשניטענעם ברויט, און דאס צעשניטן אויף נאך קלענערע שטיקלעך, „ס'זאל סטייען אויף א לענ-גערער צייט“. דאס ברויט האט זי אריינגעלייגט אין א באזונדער שטיקל לייוונט, און דאס אריינגעלייגט אין דער טארבע. „רבנו של עולם, כ'בין גרייט!“ און איר הויכער וויסער שטערן איז פארקנייטשט געווארן שורות-ווייז ווי א צעאקערט פעלד. אירע בלויע אויגן ווי צוויי פראגע-צייכנס האבן זיך אין דער טונקלקייט פון צימער ארויסגעשיינט, ווי זיי זאלן זוכן אן ענטפער: פארוואס?... די זון איז שוין ווייט פארגאנגען און איבערגעלאזט אויפן טונקעלן הימל א שטיקל געלע לבנה ווי א רחמנות-לעמפעלע, ווי א נשמה-ליכטל נאך א וועלט וואס גייט און ווערט חרוב...

די באבע אסתרע האט זיך אויפגעהויבן פון איר געלעגער ווען אין דרויסן איז נאך געשטאנען א בלויע טונקלקייט, אבער פון מזרח-זייט רייסט זיך ארויס א שוואכע וויסעקייט באזוימט לייכט מיט פורפור. א נייער טאג ווערט געבוירן... זי האט אפגעגאסן נעגל-וואסער, געזאגט א ביסל שחרית און זיך אנגעטאן. „באלד וועט מען באדארפן גיין..."

זי איז אויף א וויילע געבליבן פארטראכט, אך! כמעט פארגעסן דעם אדרעס פון ריסעלען מיטנעמען. זי איז צו צום שראנק, ארויסגענומען א טונקעלן קאנווערט אויף וועלכן ס'איז מיט דראבע אוותיות געווען פארשריבן ריסעלעס אדרעס. זי האט אויפגעפנט דאס פעקעלע פון „קרבן-מנחה" סידור, אריינגעלייגט אין אים דעם אדרעס, און געדאנקט דעם השם-יתברך וואס האט איר דעם אדרעס דערמאנט.

ס'האט זיך דערהערט א לייכטער קלאפ אין טיר, א סימן אז מען פארלאזט דאס שטעטל. און וואס שנעלער. זי איז צו צו דער טיר, ארונטערגענומען די מזוזה, זי א קוש געטאן: „קום, כ'נעם דרך מיט. כ'וועל דרך נישט איבערלאזן אויף הפקר. און מיט דיר וועל איך אפשר נישט זיין איינזאם". און טרערן האבן זיך געקייקלט אויף אירע צארטע באקן.

אין דרויסן איז געשטאנען א סוף זומערדיקער טאג, די זון האט ארויסגעשיינט פון א ווייסן נעפל ווי א גרויסער אנהאריקער קאפ. אין דער לופטן איז געשטאנען דער ריח פון פרישע אפ-געשניטענע קארן-פעלדער, דער ריח פון צייטיקע פרוכט האט אנגעפילט דעם ארום און איז געפאלן א מידער אויף די גייענדיקע מענטשן. פאר די אויגן האבן ווייסע שפינוועבס זיך געצויגן, און שווארצע קנולן פון קליינע פליגעלעך, ווי רש"י אוותיות, האבן אויף די ווייסע שפינוועבס פארשריבן ווער-ווייסט-וואס און מיט די הענט זיי פארטריבן פון די אויגן, פון די האר, פון דער נשמה.

די היץ פון סוף זומער איז געווארן שווערער, די פארנעפלע זון האט געווארעמט פון אויבן און די ערד האט אויסגעאטעמט די היץ פון זיך און זיך אפגעשלאגן אין די פארשוויצטע פנימער פון דער גייענדיקער מאסע, און דער שווייס אז גערינען און געקראכן ווי קאלטע ווערעם איבערן לייב. פון דערווייטנס האט זיך געוויזן א טונקלבלויער פאס, און די אויגן פון דער געיאגטער מאסע האבן געגארט וואס גיכער אנצוקומען צום וואלד-ראנד, כדי צו קריגן א ביסל שוץ פון דער אומ-רחמנותדיקער זון וואס זעצט איבערן קאפ און א ביסל שאטן פארן מידן קערפער און פאר די מידע פיס וואס ווילן מער נישט גיין...

דער ווינט האט זיך געקאטשעט איבער די פארשנייטע דעכער, געלאכט מיט א ווילדן פיף און געווילדעוועט צווישן די נאקעטע צווייגן און זיי געטרייסלט ווי פארדארטע אויסגעשטרעקטע הענט, ווי זיי זאלן בעטן פון הימל ס'זאל א סוף נעמען צו דעם ווילדן בושעווען פונעם ווינט. אבער אויך דער הימל איז אומבאהאלפן. דער ווינט האט מיטגערופן מיט זיך שטיקלעך פארשנייטן איין פון די דעכער פון וועלכע ס'האבן אראפגעהאנגען אייז-שאמפלעך ווי שפיציק שטעכיקע פינגער.

די לאדנס פון דער פויערישער כאטע זענען געווען פארוקט און זיי האבן געקעכצט מיטן בלאזן פון ווינט, וואס האט געוואלט מיט אלע כוחות זיך ארייגרייסן אין דער כאטע און פארלעשן דאס קליינע ליכטעלע, וואס האט מיט א ציטערדיק פלעמעלע באלויכטן דעם געלעגער פון דער באבע אסתרע, וועלכע איז געלעגן מיט פארמאכטע אויגן און מיט א שוואך קול גערעדט צו זיך: „וועט ריסעלע קומען? נאר צוויי ליכטעלעך זענען פארבליבן... שמע-ישראל!..."

די שווערע טיר פון דער פויערישער כאטע האט זיך מיט א קרעכץ געעפנט און דער ווינט האט זיך דער ערשטער אריינגעריסן. דאס קליינע פלעמעלע האט זיך מיט גבורה קעגנגעשטעלט. זיך נישט פארלאשן. אויף דער שוועל איז שטיין געבליבן ריסעלע און געהאלטן ביי דער האנט טאניעלען. „ווער איז דאָרט?" האט מיט א שוואך קול געפרעגט די באבע אסתרע. „מאמע, דאס בין איך, ריסעלע, און טאניעלע". „ריסעלע, טאניעלע", האט די באבע אסתרע איבערגעזאגט און האט

אויסגעשטרעקט אירע ווייסע צארטע הענט, וואס זענען באלד צוריק אנדערגעפאלן אין אנמאכט אויף דער פויערישער קאלדרע.

ריסעלע איז צוגעפאלן צו איר מאמעס געלעגער מיט א שטילן געוויין. „מאמע, כ'בין געקומען און מיטגעבראכט טאניעלען מיט זיך". טאניעלע איז געבליבן זיצן אויף דער קליינער טאברעטקע נעבן דער באבעס געלעגער און מיט אירע שווארצע באברעמטע אויגן, געקוקט אויף איר באבען, וועלכע האט געפיבערט פון גרויס היץ. א פארטראכטע האט זי זיך געשפילט מיט אירע שווארצע, דיקע צעפלעך און אויף דער קאנווע פון איר גוסס'דיקער באבען האט זי אויסגעזען מיט אירע עטוואס אפענע ליפן, דורך וועלכע ס'האבן ארויסגעשיינט ווייסע ציין, ווי אבליענדיקע רויז.

ריסעלע האט עפעס געזאגט דער מאמען, אבער די ווערטער זענען געבליבן הענגען אין דער לופטן פונעם טונקעלן צימער. די באבע אסתרעק האט זיי נישט אויפגעכאפט, נאר געשעפטשעט „שמע-ישראל", „ריסעלע, פארגעס נישט מיך צו ברענגען צו קבר-ישראל"...

טאניעלע האט שטיל געוויינט, פארשטעלנדיק איר פנים מיט אירע קליינע הענטלעך. ריסעלע איז געשטאנען ביים געלעגער אן איינגעבויגענע און געקוקט מיט צער אויף דער מאמען, אויף איר ווייסן קאפ וואס איז געווען איינגעוויקלט אין דער שווארצער שבתדיקער שאל, אירע בלויע אויגן זענען געווען פארמאכט, נאר א קליין שמייכלעלע האט זיך באוויזן אויף אירע פון היץ-רויטע ליפן, און מיט די לעצטע כוחות געשעפטשעט: „ריסעלע... גוט וואס דו ביסט געקומען... מיט טאניעלען... כ'האב געוואסט אז איר וועט קומען... נאר צוויי ליכטעלעך זענען פארבליבן... „שמע-ישראל"!

„מאמע!" האט מיט צער ארויסגעשריגן ריסעלע און טאניעלע האט אלץ געוויינט: „באבע, באבעלע".... דאס ליכטעלע האט זיך א טרייסל געטאן לינקס און רעכטס, און זיך אויסגעלאשן... צוזאמען מיטן לעצטן אטעם פון דער באבע אסתרעק.

אויפן בענקעלע, צוקאפנס פון דער מאמעס געלעגער האט ריסעלע געפונען די „לעצטע מלבושים" און די לעצטע צוויי ליכטעלעך.

די באבע אסתרעק ליגט אויפן באדן און צוקאפנס די צוויי קליינע לייכטערלעך ווי צוויי שטערנדלעך אין דער פינצטערער ווינטער-נאכט ווייט ווייט פונעם שטעטעלע, פון א יידישן בית-עולם...

פארטאג האט ריסעלע גענומען טאניעלען ביי דער האנט, זיי זענען געגאנגען צום פארויצער פון דארף. זי האט שטיל אנגעקלאפט אין דער טיר. „ווער איז דארטן?" די טיר האט זיך געעפנט און אויף דער שוועל האט זיך באוויזן דער דארפס-פארויצער, מיט דער העמד איבער די הויזן, און מיט א שטרענגן טאן: „וואס ווילסטו אזוי פרי?" ריסעלעס קול האט געציטערט: „די אלטיטשקע איז מיין מאמע, זי איז היינטיקע נאכט געשטארבן".... „איז גוט", האט דער פויער א זאג געטאן: „מארגן וועט מען אויפרייסן די פארפרוירענע ערד כדי צו באגראבן א יונגן פויער, וועט מען זיי צוזאמען באהאלטן. ס'איז א שאד דינאמיט. מיר זענען אין מלחמה. געדענק, מארגן", און צוגעמאכט די טיר.

ריסעלע איז געבליבן שטיין פאר דער צוגעמאכטער טיר, און וויינענדיק האט זי שטארק צוגעדריקט טאניעלעס הענטלע צו זיך: „ניין, ניין, מיין מאמע, צוזאמען מיט א שגץ אין איין קבר? ניין! ניין!" האט זי ווי געשריגן אן א קול.

ריסעלע איז דערנאך געלאפן צום פויער וועמענס זון מען וויל באהאלטן צוזאמען מיט איר הייליקער מאמען. זי האט שטיל אנגעקלאפט אין טיר. אויף דער שוועל האט זיך באוויזן א הויכער דארער פויער מיט א שיטער בערדל און אונטער אים איז געשטאנען א דיקע פויערטע און מיט א גרויסן פארטוד זיך געווישט די רויטע אויגן.

ריסעלע האט זיך געווענדעט צו זיי: „ביי אייך איז געשטארבן א זון, און ביי מיר מיין מאמע. און דער פארויצער וויל ביידע באהאלטן אין איין גרוב. זייט וויסן, אז מיין מוטער איז א יידישקע און א הייליקע. אייער זון וועט נישט האבן קיין רו אין קבר... געדענקט, איר זענט די עלטערן פון א זון וואס איז אזוי יונג געשטארבן. גיי און באמי זיך ביים פארויצער, מען זאל אויפרייסן צוויי קברים. איך בין א פרעמדע דא, מיין מאן איז א הויכער אפיציר און געפונט זיך אויפן פראנט, און דו, גוטער מענטש, דו ביסט אן איינוווינער פון דארף. מ'קען דיר. דיר וועט מען אויסהערן".

מידע האבן זיך ריסעלע מיט טאניעלען אומגעקערט אין דער פויערישער כאטע, און זיך אוועקגעזעצט אויף די צוויי קליינע בענקעלעך, אנשפארנדיק זיך איינע אויף דער אנדערער.

די נאכט איז צוגעפאלן א פראסטיקע און קאשמארפול. „וואס וועט זיין“, האט ריסעלע געקערעכצט און געווישט די ווארעמע טרערן... פארטאג האט זיך דערהערט א שארפער קלאפ אין טיר. ריסעלע מיט טאניעלען זענען אויפֿגעצייטערט געווארן. די טיר האט זיך האסטיק אויפגעעפנט און ס'האט זיך באוויזן דער הויכער דארער פויער, און מיט א ציטערדיקן קול געפרעגט: ווו איז זי? ניין זי איז נישט געשטארבן, א גאנצע נאכט איז זי געשטאנען ארום מיין געלעגער, אַנגעטאן אן וויסן לייוונט און מיט צוויי ליכטעלעך אין אירע בלאסע הענט און מיך געווארנט, כ'זאל נישט דערלאזן איר באהאלטן צוזאמען מיט מיין זון... צוויי מאל האב איך אַנגעצונדן ליכט און כ'האב געזען ווי די טיר עפנט זיך, און ווען כ'האב פארלאזן דאס ליכט איז זי ווידער געשטאנען ארום מיר און געווארנט אז מיין זון וועט נישט האבן קיין רון... „און אויך דו וועסט נישט האבן קיין רון“. אירע ווערטער האבן מיך געשטאכן ווי מיט נאדלען... ריסעלע האט אים אַנגענומען פאר דער האנט און א דערשראקענעם אים צוגעפירט צו דער מאמען. ער האט פון גרויס שרעק אַנגעהויבן גיין אויף צוריק, זיך געצלמט, און ארויסגעלאפן פון דער כאטע.

ס'האט זיך דערהערט דער אַפקלאַנג פון דינאַמיט־אויפרייס און א טיפע שטילקייט האט דערנאך באהערשט דעם אַרום, נאָר די שוויבן פון די קליינע פענצטערלעך האבן אויפגעצייטערט. אין פעלד איז געשטאנען אַפן צוגעגרייט א גרוב אין וועלכער מען האט באהאלטן דער באבען און שווארצע שטיקער פארפרוירענע ערד זענען געפאלן אויפן הילצערנעם קאסטן, ווי זיי וואלטן זאגן קדיש... א קליין שווארץ בערגעלע האט ארויסגעקוקט פון דעם וויסן שניי, וואס איז געפאלן און געפאלן. ווי ווייסע שטערנדלעך איז דער שניי געפאלן אויף טאניעלעס הענטלעך. די האט אַפגעריסן א פאר גרינע צווייגעלעך פון סאַסנע בוים, אויסגעפלאַכטן א מגן־דוד, ווי די באבע אסתרע האט איר א מאל געלערנט, און אים אַוועקגעלייגט אויף דער באבעס קבר. ריסעלע האט גענומען דעם אַלטן פאַרגעלטן קרבן־מנחה סידור און אַוועקגעלייגט אים אויפן בערגעלע און דער ווינט האט געמישט די בלעטער, מיט א געיאַמער, ווי אויך ער וואלט אויס־וויינען קדיש.

וואַלינער פאַלקלאָר

קאַפּל באַקומט אַ סטראַטשקע פונעם רבש"ע

משה יוז

צו צייט אַריינכאַפּן צו אים, הערן אַ חזניש שטיקל, אַדער אַ חסידישן ברעזנער ניגון וואס ער פלעגט דריידלען בעת'ן נייען און מעסטן, פאַר יעדן איינעם און אפילו פאַר מיר, אַ בר־מצווה יינגל.

קאַפּל איז געווען אַ הויכער, ברייטבייניק, מיט אַ גרויסער געלער באַרד און פלעגט גיין פאַר־אויס ביי אַ לויז. נאָכן אַרון פון מת, מיט אַ גרויסער צדקה פושקע און שרייען הויך אויף אַ באַס־קול: „צדקה תציל ממות, צדקה תציל ממות!“ וואס דאָס האט באַטייט האָבן אפּשר אַ סך נישט פאַרשטאַנען און איך בתוכם, אַבער כ'פלעג באַלד לויפן אַ הייט נעמען אַ פאַר גראַשן

קאַפּל דער סטאַליאַר האט געשמ'ט אין סאַרנע ווי אַ גוטער בעל־מלאכה. האט ער פאַרדינט בכבוד דעם קיום פון זיין גרויסער משפּחה און האט נאָך געפונען צייט זיך פאַרנעמען מיט גבאות אין דער בערעזנינער שול און מיט דער חברה קדישא. געוואסט האט מען אין שטאָט אַז קאַפּל איז די חברה־קדישא. און די חברה־קדישא איז קאַפּל, ביידע זענען געווען געקניפט און געבונדן.

קאַפּלען פלעג איך פון צייט צו צייט טרעפן ביי אונדזער שכן, שכר־וועלוול דער שניידער, וואס האט געווינט אַנטקעגנאיבער אונדז, אויף סאַדאָווע גאָס, פלעג איך זיך דעריבער פון צייט

ארויסשלעפן פון דארטן, ווייל די לוי'ה האט שוין געדארפט זיין און מ'מוז דעם מת אריינגלייגן. האב איך פלוצים א געשריי געטון ווי ניט מיט מיין קול: חברה, לאזט מיר צורו! כ'האב צום ריבונשלעולם א בקשה! הער אויס, שרועלעוול מיין בקשה: נאטעניו, זיסער מיינער, טייערע מיינער, כ'פיל זיך ניט גוט און כ'ווייל זאלסט מיר געבן א סטראטשקע! א סטראטשקע זאלסטו מיר געבן, טאטע זיסער. לאז מיר צורו נאך א ביסל. לאז מיר זיך דרייען א ביסל אין דיין וועלטל אז ניט וועל איך ניט ארויסגיין פון דאנען, דערבארעמדיקער, הערסט כ'וועל ניט ארויסגיין!...

נאך דעם, האב איך אפגעקערעכצט איינמאל און צוויימאל און דריימאל, און בא'לד האב איך דערפילט אז כ'בין צוריק געקומען צו מיינע כוחות, בין איך ארויסגעקראכן אליין, אליין, הערסט שרועלעוול?! אן קיינעמס הילף, און דערנאך געגאנגען, מיט מיינע אייגענע כוחות נאך ר' זרח'לען דעם נפטר און געשריגן: צדקה תציל ממות, צדקה תציל ממות!... זעסטו שרועלעוול כ'זאג דיר, ס'איז דא א דערבארעמדיקער גאט אין הימל! ער האט מיין בקשה געהערט און כ'בין געקומען צו זיך און איך האב די סטראטשקע באקומען.

אריינצווארפן אין קאפל'ס צדקה פושקע און כ'בין געווען איבערגליקלעך זייענדיק זיכער אז כ'האב שוין זיך פארדינט עולם הבא. איינמאל האב איך קאפלען מיט שרועלעוולען געטראפן צוואמען. קאפל האט געכאפט א שמעק טאבאק, פון א שיינער, קליינער טאבאק פושקע-לע, האט אויך מכבד געווען שרועלעוולען מיט א שמעק טאבאק, און האט זיך גוט אויסגעצויגן, אויסגעהוסט, און גוט גוט אויסגעשפיגן:

„הער-צו, טייערע שרועלעוול, וואס פאר-שטיקל ארבעט כ'האב אפגעטאן דעם רבונרשל-עולם. דו ווייסט דאך, אז ר' זרח'ל, דעם האלבן גאטס פאטער, האט זיך געענדיקט מאטערן און געכאפט א שטארבעלע, האט מען געדארפט מיט אים זיך מטפל זיין, אבער איך האב פלוצים דערפילט אז כ'קאן ניט גיין, אט-אט גייען מיר אויס די כוחות. ס'האט זיך מיר אפגענומען די הענט און די פיס... דערווייל האב איך דערזען אז חברה האבן געבראכט דעם קבורה קאסטן, צו באהאלטן דעם נפטר — האב איך, שרועלעוול לעבן, קוים קוים זיך דערשלעפט צום קאסטן, אריינגעפאלן אינעווייניק און ליג און ליג ווי א בר-מינה, ווי א טויטער...

די חברה קדישא-לייט האבן דאס דערזען זע-נען זיי צוגעלאפן צו מיר און געוואלט מיר

צי מ'דארף צי מ'דארף ניט — איינמאל אין יאר גייט ער אין באד אריין

לייבל, דער סארנער לץ, וואס צוליב אים האט מען גערופן די גאס ווו ער האט געווינט די „וועסאלע“ (פריילאכע) גאס, האט איינמאל א פרייטיק, אין דער פרי באגעגנט שמיליקן און אים געזאגט אז ער דארף באקומען א פעקל נאך מיטיק פון וואקזאל, און ער בעט שמיליקן ער זאל דאס אים ברענגען. און דערווייל דערציילט ער אים אז מרים די בעדערן האט היינט צוגע-גרייט א גוטע באד און א שוויץ באד און בעזעמ-לאך איז דארטן דא צום שמיסן אז ס'איז א מחיה און ס'איז כדאי. און לייבל דער לץ, רעדט איין שמיליקן, ער זאל צוגיין און כאפן דערווייל א באד.

שמיליק האט רויק אויסגעהערט, זיך א קראץ געבנדיק דערווייל פון פארנט און פון אונטן און געזאגט לייבלען: „דאס פעקל וועל איך אייך ברענגען נאך מיטיק און וואס שייך דער באד, איז ביי מיר שוין א טבע אזא, צו מ'דארף צו מ'דארף ניט, גיי איך נאך איינמאל אין יאר, ערב פסח, אין באד אריין...

שמיליק דער טרעגער וואס פלעגט איינמאל אדער צוויימאל אין טאג, צוטרעגן א פעקל צו דער באן-סטאנציע, אדער אפטרעגן א פעקל פון דער באן-סטאנציע, האט קיינמאל ניט מקפיד גע-ווען אויף זיינע מלבושים און דער עיקר ניט אויסגעצייכנט זיך מיט ריינקייט און זויבערקייט. און דאס צוליב צוויי טעמים: ערשטנס, ווייל ער איז געווען א קבצן אין אכצן פאלעס, און צוויי-טנס, אים איז גארניט איינגעפאלן און ס'האט אים גארניט געארט. אז מ'דארף אמאל איבער-בייטן א העמד. פון איבערבייטן א רעקל אדער א מאנטל איז נישטא וואס צו ריידן, ער, שמיליק, איז געווען ווי איינגעוואקסן. און זיי, אלע סאר-נער האבן אים געקענט נאך אין די זעלבע מל-בושים, סיי זומער, סיי ווינטער, און טאמער פלעגט אים אמאל עפעס א קיצל טאן, פלעגט שמיליק זיך א קראץ געבן, פון פארנט און פון אונטן און — חי-געלעבט. פונקט ווי אזוי דארף דאס זיין און קיינמאל האט ער פון דעם ניט געמאכט קיין צימעס.

מכתבים למערכת — בריוו אין רעדאקציע

טרויער און טרייסט

ס'זענען צו מיר דערגאנגען קלאנגען אז חברים פון גרעסערע וואלינער שטעט אין ישראל האבן טענות הלמאי ס'ווערט געדרוקט אינעם ילקוט צופיל וועגן מאניעוויטשער קהילה, און אומגעגנט, און מאניעוויטש איז בשה"כ געווען א... דערפל. איז וויל איך זאגן אט וואס:

פון די גרעסערע שטעט זענען ליידער ניצול געווארן כמעט גאר די וואס זענען אנטלאפן קיין רוסלאנד, ליידער זייער ווייניק! נאך ווייניקער זענען געלאפן אין די וועלדער, און דאס איז די סיבה וואס הונדערטער, און אפשר טויזנטער, וואס האבן באצייטנס געקאנט אנטלויפן און קעמפן, זענען אומגעבראכט געווארן. אין מיין לעצטן באזוך אין קאוועל בין איך נאך א מאל געווען אין דער גרויסער שול, פון וואנען אלע יידן זענען פון דארט געטריבן געווארן צו די קברים. די ווענט זענען פארשריבן געווארן מיט בלוט: „נעמט נקמה!“ אזוי פיל יוגנטליכע האבן זיך פארזוימט צו אנטלויפן. כ'האב שיעור געקראגן אן הארצשלאג. דאס זעלבע האט פאסירט אויך אין אנדערע שטעט וווּ די יוגנט איז געבליבן פאסירט און זיך ניט ארגאניזירט צו קעמפן. איך קום ניט חלילה זיי באשולדיקן פאר ניט קעמפן. אבער וועגן די וואס האבן יא געקעמפט, און אזויארום געראטעוועט זיך און אנדערע איז געווען דא מער וואס צו שרייבן און ס'אויך כדאי. נאך א סך פרטים פון יידישער-פארטיזא-נישער גבורה זענען געבליבן אומבאקאנט.

מאניעוויטשער יוגנט און פון אומגעגנט האבן זיך גוט ארגאניזירט און גרייט געווען צו קעמפן ביזן לעצטן אטעם. א סך פון אונדז זענען געפאלן, אבער בכבודיק, נעמענדיק צוערשט נקמה, ווי ס'געווען דער וונטש פון אלע קדושים.

ס'איז שווער צו פארגעסן יענע שוידערלעכע צייטן. ביז היינט-צו-טאג פארפאלגן זיי מיך טאג און נאכט. א שטיקעלע טרייסט געפון איך אין דעם וואס דער גרעסטער טייל פון מיינע מיט-קעמפער זענען עולה געווען קיין ישראל און זיי און זייערע קינדער בויען און פארטיידיקן דאס לאנד. דאס איז א דור-המשך פון די מכבים. איך בין זיכער אז זיי וועלן קיינמאל ניט רעזיגנירן, ווייל זיי וועלן קיינמאל ניט פארגעסן וואס מיר האבן געלערנט אין די וועלדער. איך האב דאס ליידער, צוליב געוויסע סיבות, פארזוימט.

סיאטל, וואשינגטאן דב לארבער (מאלינקע)

בעקבות השיחה על דור ההמשך בהנהלת האיגוד

מלווה אותי התחושה, שאנו, הדור שעל גבנו חשנו את מאורעות השואה האיומה, לא עשינו די כדי להנחיל תודעה זו לדור הבא. ואת המורשה של יהדות ווהלין. ועלינו לנסות לבחון דרכים לתיקון המעוות.

יתכן אפילו שהדבר נעשה ביודעין, מתוך זהירות מופרות ורצון לשחרר אותם מהמועקה של חוויות שהיו מנת חלקנו בעבר. השואה נשארה נחלתם רק של אלה שעל בשרם חשו את מוראות ההשמדה ואילו הדור הצעיר ביש-ראל ובתפוצות דומה, אינו נוטה להיות „ממשיך הגחלת“ מהסיבה הנ"ל. דור זה רואה משום מה את הוריו נתונים במוראות העבר בלבד. אפשר שניתן להסביר תופעה זו כאירוע בעל משמעות פסיכולוגית. אדם מבכה את מה שהיה לו ואיננו עוד. את מה שראה והכיר מוחשית. את השואה הוא רואה כאפיוודה טרגית בלבד. מה גם שהמציאות של ימינו מספקת ללא הרף מאורעות אקטואליים מלווים מאבקים רצופים ולעיתים אף הרואיים, על קיומנו הפיסי, ושל המדינה, על כל הכרוך בכך.

בעיות הביטחון העמידו בצל נושאים חברתיים רבים, לרבות השואה והשלכותיה. ולכן אין זו משימה קלה להחדיר למודעות הדור הצעיר את הערכים של יהדות ווהלין דווקא ולתבוע מהם להמשיך מורשת יהדות זו. הדרך היחידה להקניית מודעות השואה, היא לפיכך החייאת העבר במסגרת ההווה. אנו עם למוד סבל בכל הדורות, אך אין בהם אח ורע לשואה. ובואו וראו כיצד הצליחו מנהיגי האומה בהרבה דורות, בהשכל ובתבונה להנציח ארועים כאלו, ולהעביר את חובת ההתייחסות מדור לדור. עד עצם היום הזה מבכה היהדות החרדית את חורבן הבית. מדוע איפה, לא נשכיל להוריש לבנינו ולדורות הבאים, את מודעות השואה והשלכותיה?

שומה עלינו לחדש את המשותף והקשר שבין הדור הצעיר של ימינו לבין דור השואה ואין להשלים עם השיכחה. הצעתי: לפנות לכל האירגונים של יוצאי ווהלין בארץ, שימציאו לנו רשימה שמית של בני ובנות יוצאי הערים והעיירות בוהלין; לארגן כנס ארצי של בנינו, דור ההמשך, ולשתף אותם בכל המתרחש בהנהלת האיגוד של יוצאי ווהלין. נראה בהם שותפים לכל הערכים הרוחניים והפיסיים, וממשיכי הדרך של איגוד יוצאי ווהלין בישראל ובתפוצות.

משה שדה

אחי בוריס חיצ'וק ז"ל

לי כמה הצעות כמנהל במפעל זה או אחר, אך התחמקתי מכך בנימוקים שונים, שכן פני היו מועדות אל בוריס אחי באוראל והיה בתוכנתי לעלות ארצה. ביורגאמיש השתהיתי אצל בוריס כחודש ימים וחזרתי לזדולבונוב ומשם עברתי לקראקוב שבשליטת הפולנים. לא ארכו הימים ונתבשרתי שבוריס גויס לצבא האדום ויחידתו לוחמת בחזית X. גייסתי לעזרה את חברי יוסקה גורנשטיין, פרטיזאן „קובפאקי” אף הוא ואת אחד מידידי, קצין בצבא האדום, ושלו-שתנו נסענו לבקר את בוריס. תוך יומיים הצלחנו לשחרר אותו מהצבא.

חזרנו כולנו לקראקוב. לא ארכו הימים ועקרנו משם לוינה. עיר האפשרויות בימים ההם, להם-שיך מזרחה, אלא שבוינה השתהינו יותר מכפי שתכננו. בוינה התארגן בימים ההם „ברית תרומפלדור” ובוריס, כבית”רי ותיק, מצא את עצמו חבר במפקדה, שפעלה בעיקר בבית רוטשילד בוינה. הוא היה הרוח החיה באירגון עצרות עם, ייצג את התנועה הז’בוטינסקית בג’וינט, בפדרציה הציונית, בקהילה היהודית, ועוד. והיה פעיל מאוד בהוצאת „די וועלט” הרוויזיוניסטי בשפה הגרמנית. אך עיקר פעולתו, יחד עם עוד חברים בתנועה, משארית הפליטה ושליחים מארץ-ישראל, היה — הברחת יהודים מניצולי השואה ארצה. מאמצים רבים וממושכים השקיעו במיבצע זה, אך הם ראו ברכה בעמלם. בוינה נשא בוריס לאשה את העלמה דינה וייץ מקראקוב.

זמן קצר לאחר שהגענו כולנו ארצה, ייסדנו יחד את החברה הקבלנית לבניין „האחים חיצ'וק בע”מ”, בוריס המשיך לפעול במסגרת מצומצמת של תנועת „חירות”.

בוריס היה פעיל גם באירגון יוצאי קולק בישראל, ברכישת חדר בהיכל יהדות ווהלין להנצחת קדושי קהילת קולק; בהצבת לוח זכרון „מרתף השואה” לזכרם; בהקמת מצבה לקדושיים בביה”ע בחולון, ועוד. מלבד תרומות נכבדות, „מהצד” שאריה אבטיחי ז”ל ידע „לתבוע” מפעם לפעם במיבצעים ווהליניים שונים, שהשכיל לתכנן.

באירועי שמחה נהג בוריס לשתף את כל יוצאי העיירה ומשפחותיהם, ולהבדיל, בימות אבל, היה נוהג לשאת את ההספד בשם האירגון גם כשהיה כבר חולה.

בוריס אחי היה בחייו איש רב-פעלים ומעש. תנצב”ה.

זוסייה (סימון) חיצ'וק

חמישה ילדים היינו בבית, שלושה אחים ושתי אחיות. אני הייתי הבכור. בוריס השני. מילדותו היה בוריס שקדן בלימודים ופעיל מאוד בתנועת הנוער בקולקי עיירתנו — בית”ר. לימים, כאשר מפקד בית”ר בעיירה, יצחק ואקס יבדל”א, עלה ארצה, נמסר הפיקוד לידי של בוריס, והוא עודנו נער...

אך הדבר לא מנע ממנו להמשיך בלימודיו ולשם כך נסע לוילנא, שבעיירות ווהלין הקטנות, כל מי שנפשו חשקה בלימודים, גלה, בדרך כלל, לעיר גדולה. ובשביל הנוער היהודי הלומד היתה וילנא שיא שאיפותיו.

כבית”רי חלם בוריס כמובן על עלייה ארצה ולשם כך דאג לרכוש גם אומנות המפרנסת את בעליה, ולמען יוכל להיות ב„בונים” — והוא נרשם בתיכון-טכניקום, שגמר אותו בהצטיינות כבוגר וכהנדסאי-מכונות מעולה.

עם הסכם ריבנטרופ-מולוטוב וכניסת הסובייטים לאיזור ווהלין, מצא בוריס את עצמו עובד במפעל לחומרי בנין בשביל הצבא האדום... כמנהל חשבונות. עם הפלישה הגרמנית ל-שטחי בריה”מ, פונה בוריס, יחד עם צוות המומחים של המפעל, לאוראל (לסביבות העיר וירגא-מיש) מבלי שהספיק לבוא להיפרד מבני-הבית. לימים נתמנה שם כמנהל המפעל בו המשיך לעבוד — ייצור חומרי בניין. מקום הימצאו באוראל נודע לי עוד בהיותי בחיל הפרטיזנים של גנראל קובפאק, שפעל בעורף הצבא הגרמני.

שחררתי בקיץ 1944 וגשלחתי למוסקבה לקבל שיחרור רשמי וכן אות הצטיינות שהוענק לי מטעם המימשל הסובייטי. במוסקבה הוצעו

נחמה'לה חזן ז"ל רעייתי הבלתי נשכחת

(דברים על קברה — שנה למותה)

מאתנו. אין שפת אנוש מסוגלת לבטא את הצער, הסבל והיגון של בעל ובת הניצבים על קבר יקירתם. משאלות-ליבך נדחקו תמיד לקרן-זווית לעומת דרישות הזולת. רק אחת ביקשת: לסייע. לעזור לקרוב ולרחוק, לכל הפונה אליך בדבר גדול וקטן. הענקת לנו שנות אושר וגיל. כמחנכת גידלת וחינכת את בתנו כהלכה. הקנית לה את כל התכונות היפות והנעלות שלך: טוב לב, עדינות ועזרה לזולת. תמיד ידעת לכוון ולנהל את חיי המשפחה. חיבה יתרה היתה לך לפרחים ולנוף הירוק, לטיולים, וברגל, בכל רחבי הארץ. חינכת דורות של ילדים לאהבת הזולת ו- המולדת וזכית על כך לאהבה והערכה מהילדים והוריהם. שמך והגן שלך „גן-נחמה" היה לשם דבר בסביבה. לי תמיד היית אומרת: כל הכבוד לכם, שהנצחתם את זכר הקדושים בהקמת היכל ווהלין.

נלקחת מאתנו בפתאום. בחטף ובאכזריות. מבלי שתינתן לך האפשרות לבטא את משאלות לבך.

זכרך לא ימוש מלבנו ומלב רבים; אורך ש- האיר לכל הבאים אתך במגע לא ידעך בלבנו; עיצבת ערכים אשר ילוונו כל עוד נחיה עלי- אדמות.

מנדל חזן

נחמה, דמותך האצילה, קולך הצלול ומבט עיניך התמים הרוחש אך טוב, מלווה אותנו בכל אשר נפנה. נלקחת מאתנו והלב מלא אותך. אין את פותחת עוד דלת ביתך, אך הבית חוסה

בצל דמותך. ומתוך העצב והיגון שבבית כאילו שומע אני את קולך: אל תבכוני, כי זה גורלו של אדם. אך תמיד אני אתכם.

נבצר מאתנו לתאר במלים את האהבה לאין קץ שאהבנוך, את החלל הריק שנפער בלכתך

נחום ליכטנברג ז"ל

(דברים על קברו)

אנו, בני עירך המיותמים, מלווים אותך, נחום, בדרכך האחרונה להיטמן באדמת המו- לדת. אתה שהיית חלוץ ראשון וצעדת בראש המחנה, כשהמחנה היה קטן. מתי-מספר הייתם כאשר יצאתם ממנייביץ' עיירתנו ובראשם אתה, נחום „אריכא", או נחום „משכמו ומעלה", כפי שכינינוך אז, כי גבה-קומה היית, בגוף ובנפש. וחיבבנוך מאד.

המחנה הקטן והחלוצים המעטים היוו משפחה מלוכדת אחת, שותפים לשמחה וליגון, כשאתה, ולצדך יונה (טייבעלע) רעייתך הנאמנה ש- תבדל"א, צועדים תמיד בראש, יד ביד, להגשמת ולגיבוש רעיון נשגב משותף.

לימים הצטמק, לצערנו, המחנה הקטן. הלכו מאתנו מראשוני החלוצים: צפורה וישראל אלרגנט, וואווע פופקין, פרץ ויונה קריסטל (קוגוט), גיטל כהן (זרן) ורודיה פפר-מוצ'ניק

נ"ע. הושטתם יד למגיעים מגיא הצלמוות: מה- יערות, מהפרטיזנים, מרוסיה וכו'. למעלה ממאה

אריה צמוקי ז"ל

ישראל ושימש בה דובר. עסק בהסברה במחנות העולים על דמותה ותפקידיה של משטרת ישראל, והיה פעיל, בהתנדבות, באיגוד לשיקום האסיר. אריה חידש את זיקתו לעתונות בשנת 1943. החל לעבוד כפרשן לחדשות חוץ בעתון „דבר“, ב„על המשמר“ וב„למרחב“. ב-1955 עבר לעבוד ב„ידיעות אחרונות“ ותוך זמן קצר נתמנה לכתבו המדיני של העתון. היו לו קשרים ומקורות ב־צמרת הפוליטית של המדינה — ונעשה איש סודם של ראשיה ושריה הבכירים, כולל ראש הממשלה. אריה היה ידידו ואיש סודו של ראש הממשלה לוי אשכול ז"ל, שכינה אותו בחיבה „רוז'ינסקי“.

הודות לפשטותו, נועם הליכותיו וכשרון הקשר עם הבריות, נוצרו יחסי אמון, הבנה וידידות ביניהם. בעבודתו העתונאית — האחריות הלאומית עמדה לנגד עיניו. הוא דבק בבטוי הקורקטי והתרבותי והשתדל לא להכאיב או לפגוע שלא לצורך.

בד בבד, כעתונאי, פנה לפעילות ציונית של ממש. כראש המועצה הציונית בארץ סיפח את אירגון כותבי יידיש ברחבי העולם. בשנת 1972 שימש סגן נשיא הפדרציה הבינלאומית של ה־עיתונאים. אריה היה אדם פתוח, חבר טוב, איש רגיש ועוזר לחברים עולים חדשים. הוא השתדל לחזק את הקשר בין הארץ לגולה; ליצור גשר בין הדור הצעיר בארץ ולזה שבגולה.

ביוזמתו כונסו סטודנטים יהודים מכל ארצות תבל תחת הסיסמא „ציונות ואחדות העם“. ואולם, כשהיה בשיא פעילותו נדם לבו והלך לעולמו כשהוא משאיר חלל ריק לזמן־מה בשטח קירוב הלבבות בין צעירי היהודים בעולם.

אריה לא זכה לראות בהתגשם חלומו הגדול: בכ"ה בסיון תשמ"ו (2.7.86) התקיים טכס חנוכת מדרשת הרהרצל על שם אריה צמוקי ז"ל.

צבי רזניק

אריה נולד בקובל בשלהי 1919 להוריו גיטל ויום טוב רוז'ינסקה. אריה ואחותו פרומה שי־תבדל"א, זכו לחינוך עברי מעולה, בימים ההם. נמנו עם בוגריה המצטיינים של הגמנסיה „תרבות“ בקובל (1937).

אריה היה חניך השומר הצעיר ומדריך גדוד הבוגרים. כבר אז ניהל אתם שיחות על בעיות יהדות וציונות על רמה גבוהה.

בגיל צעיר גילה זיקה עמוקה לעתונאות ו־פירסם פליטונים ומאמרים ביידיש ב„קאוולער שטימע“ בעריכתו של יעקב בוראק ז"ל.

אריה עלה ארצה ב־1938 כסטודנט באוניברסיטה העברית בירושלים, בפקולטת להסטוריה וכלכלה. את למודיו סיים בשנת 1941. הוא היה חבר ההגנה. לפרנסתו עבד כפועל בנין, בין היתר — בבניית ביה"ח „הדסה“, על הר הצופים.

אריה התגייס לנוטרות ושרת תקופה ממושכת ביריחו. כנוטר התיידד עם השוטרים הערבים ב־מקום. אחרי מלחמת ששת הימים חידש את הקשר איתם ועזר להם לזכות בזכויות באמצעות ההסתדרות. עם קום המדינה הועבר למשטרת

בקלוסובה, לודז', ורשה. רעב ללחם בקיבוצי הכשרה אלה, בצפייה ליום המיוחל לעלות ארצה. כבן תשע הייתי כאשר כל אנשי העיירה יצאו ללוותך, נחום, כשאתה צועד ובולט בראש ה־מחנה העתיד לבוא בעקבותיך.

לצערנו, מעטים בלבד זכו לעלות. אך כל המעטים האלה, כן ירבו, אבלים על לכתך מאתנו, ונחמת כולנו, נחום, שזכית להיטמן באדמת ארץ שאיפותיך, בה חיית ופעלת רבות למעלה מיובל שנים. ועוד נקים לך, נחום יקירנו, יד ושם בישראל, שכה אהבת ושהנך כה זכאי לו. תנצב"ה.

יהודה מריץ

משפחות מעיירתנו, כן ירבו, מצאו דרכם לארץ. וכאן, יחד עם הראשונים ממגייביץ', ושוב, כש־אתה בראש, נחום משכמו ומעלה תרתי משמע, נתלכדה משפחת מגייביץ', המהווה סמל ודוגמה לקירבה ולאחוה של בני עיר, בשמחה וביגון.

ולרעיה ולבנים עוזי ומוטי, ולכלות ולנכדים, הרשו נא לי לומר כאן ליד קברו של יקירכם: אביכם נחום היה בשבילנו, בני מגייביץ', חלוץ וסמל לאותה שאיפה שפיעמה בקרב צעירי עיירתנו — לעלות ארצה. ובכדי להגשים זאת היה עליו, כעל כל יתר החלוצים, להיות בין שואבי המים וחוטבי העצים וחוצבי הסלעים

איגוד - פעדעראציע - פארבאנדן

קדושים פון אבות-אבותיהם און זייערע פא-
מיליעס. ס'איז גלייך געשפענדעט געווארן די
נויטיקע סומע געלט צו דעם צוועק.

ערב דער אלגעמיינער פארזאמלונג פון דער
פעדעראציע אין ניו-יאָרק (9.11.86) איז אַפ-
געהאלטן געוואָרן אַ לענגערער טעלעפאָן-
געשפרעך צווישן ה"ה ווייסמאַן—עלברט, אין
וועלכן ס'זענען גרינדלעך באַהאַנדלט געוואָרן
פאַרשידענע פראַגן וואָס רירן אָן די טעטיקייט
פון די צוויי וואָלינער פאַרבאַנדן.

דעם 7.12.86, אויף דער יערליכער פאַר-
זאַמלונג, איז אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס
עולה-רגל זיין קיין ישראל, בערך באַלד נאָך
שבועות, צום היכל און צו די סימבאלישע
קברים פון וואָלינער קהילות, צוזאַמען מיט
חברים פון לאַס אַנדזשעלעס און קאַנאַדע. אַ
בקשה צום איגוד אַיינאַרדנען אַ כנס איז איבער-
געוויזן געוואָרן די פאַרשטייער פון דער פעדע-
ראַציע אין ישראל.

לאַס-אַנדזשעלעס. אויף אַן אלגעמיינער פאַר-
זאַמלונג פון וואָלינער פאַרבאַנד אין ל.א. אָנהויב
זומער ד.י. האָט דעמיסיאָנירט אַלס פרעזידענט
ה' סעם ליטוואַק און ס'זענען געוויילט געוואָרן
פרוי סימא מגיד (פרעזידענט) און ה' סידני
קיפניס (סעקרעטאַר) אַלס אָנפירער פונעם פאַר-
באַנד. זיי האָבן איבערגעוויזן 300 דאָלאַר פאַרן
„ילקוט“.

אין איגוד יוצאי ווהלין בישראל. דעם 17.6.86
איז פאַרגעקומען אַ פייערליכער אָונט מיט קינס-
טלערישן פראַגראַם לכבוד דאָס פאַרטיילן 40
סטיפענדיעס פון טשעקעווער-פאַנד פאַר יוגנ-
טליכע און סטודענטן, ביי אַ פול-געפאַקטן
זאַל.

אין פאַרבאַנד פון וואָלינער יידן אין מאַנטרעאַל
איז אויך דאָס יאָר, ערב יום-כיפור, פאַרגע-
קומען אַן אימפּאָזאַנטע אזכרה ביים מאָנומענט
לזכר די וואָלינער יידן מיט זייערע בני-בית.
צווישן זיי אויך אַ היפשע צאָל יוגנטלעכע.
ס'זענען געזאָגט געוואָרן פאַסיקע ווערטער
וועגן וואָלינער יידנטום, קדיש און אל מלא
רחמים.

דעם 2טן נאָוועמבער 1986 איז פאַרגעקומען
אַן אלגעמיינע פאַרזאמלונג פונעם וואָלינער
פאַרבאַנד, געווינדמעט בעיקר דאָס דערשיינען
אין ישראל פון ד"ר שמואל ספּעקטאַרס בוך
„שוואַת יהודי ווהלין“ מיטן אַנטייל פון פרעזי-
דענט פון פאַרבאַנד ה' מישאַ ווייסמאַן און
יידישער שריפטשטעלער און קריטיקער ה' חיים
שפילבערג, וועלכע האָבן רעפערירט וועגן אינ-
האַלט און ווערט פון בוך. ס'איז באַשלאָסן גע-
וואָרן געבן איבערעצן דאָס בוך אין ענגליש,
כדי אויך דער דור-המשך אין יענעם קאַנטיי-
נענט, וואָס זענען אַ ביסל „שוואַך אויף עברי“,
זאָלן לייענען און לערנען וועגן לעבן און מות

אנו משתתפים בצערם של בן-עירנו

מר יצחק קופרברג והמשפחה

על פטירתה בטרם עת של

פרידה בת יוסף ויזראלסקי

ארגון יוצאי מניביץ'
והסביבה

בארגונים

אירגון לוצק מכריז על „גיוס“ צעירים

לסיכום כנס היסוד של דור ההמשך

אבות" בהיותו בנו של מר אריה פיין, יו"ר אירגון יוצאי קהילת רובנה בישראל, חסי אברך, איש עסקים מצליח ובעל מודעות רבה לנושא, ועוד.

לפני הכנס היינו פסימיים. ציפינו ל-3 עשרות אנשים לכל היותר והופתענו למראה קהל שמנה למעלה ממאה איש, ואשר מילא את אולם הכניסה של „היכל ווהלין“, ביניהם עשרות צעירים. מכאן למדנו שהתענינות הנוער בשור-אה, כולל חיי העם היהודי בימינו אנו בגולה, עולה על המשוער.

אני מציע, אפוא: (א) כינוס צעירים בלבד; (ב) כינוס משותף של צעירים ומבוגרים להתוויית קווי פעולה משותפת. לשם כך יש לנהל הסברה ענפה, בהיעזר בחדרי ההרצאות, האודיטוריום וכו' שב„היכל ווהלין“ — וזאת בכל ימות השנה ולא רק סביב ה„יארצייטס“. יתכן שכדאי לחזור גם לשיטת ההנצחה של קהילות ע"י בתי-ספר.

גדעון גרייף

ביוזמתו של מר שטרקמן, מזכיר אירגון יוצאי לוצק בישראל, נערך ב„היכל יהדות ווהלין“ כנס היסוד של בני הדור השני. היה לנגד עינינו „אירגון דור ההמשך למורשת השואה והגבורה“, ששימש לנו דוגמה. שנינו היינו תמימי דעים בנקודות העקריות: הזמן אוזל והולך ויש לעשות לשילוב הדור הצעיר לאלתר ולהכשירו לפעולות ההנצחה וכו'. על ההורים מוטלת החובה לעודד את ילדיהם ולספר להם על הקהילות מהן יצאו, על חייהם בערים ועיירות אלו ולעורר דם לפעול, בשלב זה, יחד עם ההורים.

צעד ראשון צריך להיות שיתופם של הבנים באזכרות השנתיות. מן הראוי להקנות לאזכרות אלה צביון חדש, כדי שגם הצעירים ימצאו בהן עניין. הדבר ניתן להשגה באמצעות שניים-שלושה צעירים „משוגעים לדבר“, המצויים בינינו בלי ספק. ואכן התמזל מזלנו, ובערב היסוד הסבו לשולחן הנשיאות אנשים מוכשרים, אשר לעניות דעתנו יוכלו להנהיג את הצעירים. ביניהם עו"ד אלחנן פיין, שלו „ייחוס

בארגון קובל

מסיבת חנוכה פטירתה של ליובה

התכנסנו באולם „אבטיחי“ בהיכל יהדות ווהלין לחוג בצוותא. קהל רב של בני עירנו מילא את האולם. היו שבאו ביחד עם הדור השני והשלישי. שולחנות ערוכים במטעמי החג ותכנית אמנותית עשירה. הח' אליהו מנדל הדליק נרות חנוכה. שלשה מאורעות חשובים צוינו במיפגש חגיגי זה:

א. פרישתה של חברתנו ליובה גולדברג אחרי עשרות שנים של פעילות ענפה וברוכה בועד כגזברית של הארגון; בדברי הברכה לליובה שהיה לי הכבוד לעבוד במחיצתה כל השנים, הדגשתי את מסירות הנפש, החן והעדינות שלה. את הבית הפתוח והטיפול של ליובה ושל יחזקאל ז"ל בכל הפונה אליהם. בשם יוצאי קובל כולם איחלתי לה בריאות טובה ואריכות ימים עם הצטרפותה לבתה בקבוץ גשר.

ב. מלאות 75 שנה לחברנו אורי אלפרט ו-60 שנה לעלייתו ארצה. בכל שנותיו בארץ שימש

חברים וידידים לומר דברי הספד ופרטים אחדים על ליובה: מזכירת קיבוץ הכשרה בקלוסובה בשנת 1926; את מלחמת העולם השנייה עברה ברוסיה; בשנת 1950 הגיעו ליובה, יחזקאל ו- בנותיהן ארצה ועוד בטרם נקלטו בארץ החלה המשפחה לקלוט את בני עירנו, "העולים ה- חדשים".

הם בנו בית חם ופתוח לכל. ליובה היתה אצילת נפש, אשה תרבותית ועדינה ומלאת חן ואהובה על כולם. לי היה הכבוד לעבוד עם ליובה למעלה מ-30 שנה גם בועד העיר.

היא לקחה חלק פעיל בהוצאת ספר קובל. במשך תקופה ארוכה היתה, כאמור לעיל, גזברית הארגון ומילאה תפקיד זה בכבוד ובמסירות. זכרה באמת ישאר חקוק בלבותיהם של כל ידידיה ומוקיריה, תנצב"ה.

צבי רוניק

אחד המפקדים ב"הגנה" בת"א-יפו, מזכיר פועלי המתכת, חייל בצבא הבריטי, חבר מזכירות פועלי ת"א-יפו. מזכיר כללי של המועצה עד לפרישתו לגמלאות. גם כיום עובד אורי בהתנדבות, בארגון הפנסיונרים.

כה לחי, מיקי ואורי אלפרט!

ג. לקראת הסיום קבל הקהל בסיפוק את חלוקת 6 מילגות למודים לבנים ונכדים של יוצאי בני עירנו. נפרדנו באחולי ברכות ובתקווה להתראות בשמחות.

טרם התפרסמה הרשימה נפטרה חברתנו ה- יקרה ליובה.

ביום כ"ד באלול תשמ"ו 28.9.86 לווינו אותה בקבוץ גשר למנוחת עולמים.

החבר מנדל אליהו אמר קדיש ועלי הטילו

בארגון מז'יריטש-גדול

מצבה לזכר הקדושים

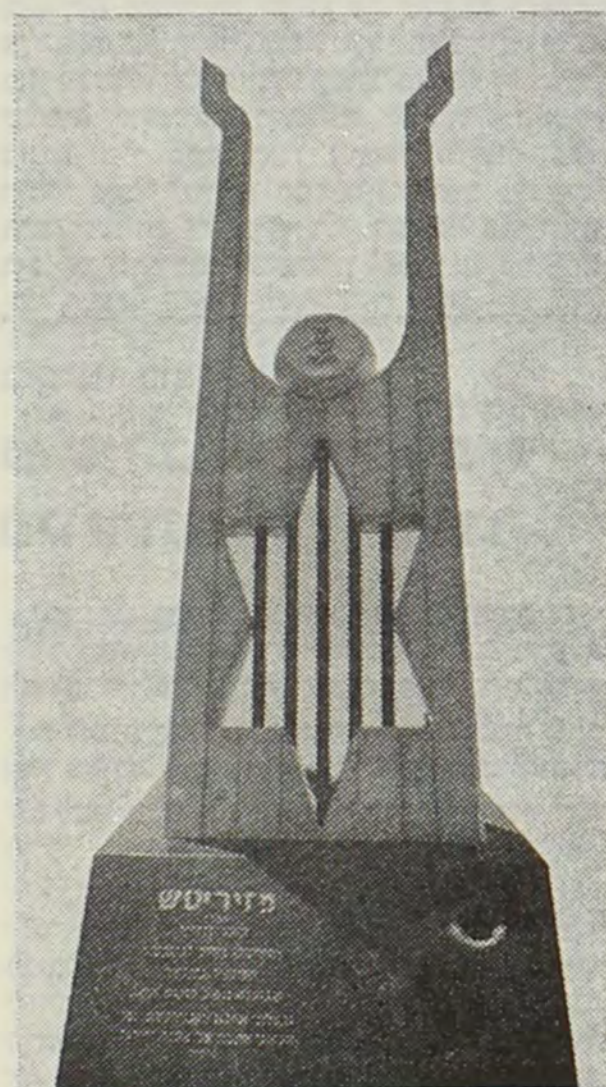
בכ' תמוז תשמ"ה (9.7.1985) התקיים בחולון טקס גילוי המצבה לזכר יקירינו, בני קהילת מז'יריטש גדול, שנספרו בשואה. הרעיון להקים מצבה לזכר הקדושים הועלה לפני מספר שנים ע"י כמה מבני עירנו. קשרנו קשרים עם אדריכל ואמן. רבים היו המכשולים שנערמו בדרך לבני- צוע, מהם צפויים (חסרון כיס) ומהם בלתי- צפויים: עמדתה של "חברה קדישא" והשתתות המבצעים.

על חסרון הכיס גברנו בעזרת בני עירנו בקנדה, בארה"ב ובארגנטינה. יישר כוחם. בלעדי סיוע זה לא היינו יכולים להקים מצבה כפי שתכננו לקדושים.

הרב הראשי של ת"א-יפו, הרב ידידיה פרנקל זצ"ל עזר לנו במשא-ומתן עם "חברה קדישא", וזכותו עמדה לנו, אך כאמור לעיל, בניית ה- מצבה נמשכה זמן רב ורק בשנת תשמ"ה (1985) הושלמה המלאכה.

בחרדת-קודש נאמרו התפילות המסורתיות ו"קדיש" בציבור וכן פרקי קריאה מן השירה העברית. הוטמנו אפר הקדושים ומגילת שמות הנספים. הטקס המרגש נערך ברוב עם, שארית הפליטה של ק"ק מז'יריטש, הם ובני משפחותיהם.

אנחנו, שארית הפליטה של יהודי מז'יריטש גדול חזרנו למסלול החיים הנורמליים. עלינו לארץ-ישראל, השתתפנו בבנינה, נלחמנו על קיומה, הקימונו משפחות, הולדנו ילדים, זכינו

לבני בנים. אבל בלבנו עדיין, "האבן רותחת", כנאמר באחד משיריו של אבא קובנר. והרינו

מתולדות שארית הפליטה יוצאי ווהלין בישראל (קטעי עדויות)

יהודיים באוראל, בסיביר וברחבי אסיה התי-
כונה ללא מצבה וללא זכר ליהדותם. אך למ-
רות כל הקשיים הצליחו הרבה מהפליטים להת-
גבר על המכשולים שהזמן גרמם. האוכלוסיה
המקומית ברובה הגדול התייחסה בהבנה לפלי-
טים ולא מעטים הושיטו להם עזרה בדיוור וב-
עבודה. עדויותיהם של אלפי פליטים בארכיון
ידושים בירושלים מספרות על מצבם של הפלי-
טים ועל עזרתם של אנשים מבני המקום שהו-
שיטו להם קצת עזרה ולא פעם היא שקבעה
את גורלם. היה זה מאבק על הישרדות.

והרי כמה קטעי עדויות מהאמורות לעיל:

חנה כוכבי לבית וסרמן מרוקיטנה
שבווהלין היתה בת 18 כאשר פרצה המלחמה.
בסתיו 1941 היא הגיעה לקולחון ע"ש דימיט-
רוב שבמחוז טאשקנט באוזבקיסטאן. החורף ב-
1941 היה קשה. חנה היתה חולה. לא יכלה
לעבוד אולם הקולחוניקים לא עזבו אותה ל-
נפשה. הם סידרו לה "ימים": כל יום במש-
פחה אחת בקולחון וכך הצילוה ממות ורעב.
באביב כבר סבלו מרעב כל אנשי הקולחון.
בשנת 1942 קיבלו בני-נוער פליטים מהקולחון
חלקת אדמה. הם זרעו תירס ואת גרגירי התי-
רס היו טוחנים בטחנת-הקמח של הקולחון
שהופעלה במי הנחל (ראה, "דפי עדויות" קובץ
לוחמי הגיטאות, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש-
מ"ד, כרך א', עמ' 364-365).

קלרה בוגומולסקי ילידת ויז'רודוק
שבווהלין נולדה ב-1921, הגיעה יחד עם בן
אחותה משה מלמד, יליד 1926 לקרמינה שב-
מחוז בוכארה. קלרה עבדה כאחות מוסמכת
בבית תינוקות צמוד לבית חרושת לנקוי כותנה,
משה למד בבית הספר ועבד בקולחון. היחס
של האנשים בקולחון היה לבבי. הם דיברו רק
אוזבקית ומשה למד מהר את שפתם, המשפחות
האוזבקיות של המגוייסיים לצבא נשארו בלי
המפרנסים. הנשים הצליחו בקושי לפרנס את
ילדיהן אך תמיד היו מוכנות להקל על הילד
הפליט משה שעבד בקולחון.

צבי אורן (אלתר סאסנע) **מביא את זכ-**
רונותיו במאמרו, "ביי די סאוועטן" בעת דער
מלחמה" שפורסם בספר "רוז'ישץ עיירתי". מ-
מאמרו אנו למדים על מצבם הקשה של עשרות
פליטים מרוז'ישץ שעבדו במכרות הפחם שב-
קירגיזיה. בין הפליטים היו שמואל-יוסל עקבער

אברהם קלבן

שארית הפליטה — מושג הכולל בנוסף לני-
צולי השואה, פרטיזנים, לוחמים וכו', גם את
אותם היהודים שעזבו את מקומות מגוריהם
לפני כניסת הגרמנים ומצאו מקלט באזורים
או במדינות שלא נכבשו ע"י גרמניה הנאצית.
על גדודיהם ותלאותיהם של רבבות הפליטים
בכלל פורסם מעט מאוד, וראויה פרשה זו
לתיאור היסטורי מקיף. אני אנסה ברשימה זו
והבאות לנגוע בפרשה רק בקצה המזלג.

עם ההתקפה הפתאומית של גרמניה הנאצית
על ברית-המועצות ב-22.6.1941 נמלטו רבבות
אנשים מהמחוזות הקרובים לחזית, מזרחה. ר-
בים מפליטי ווהלין נמלטו בכוחות עצמם ואת-
רי טילטולים רבים הגיעו לאזורי אוראל, סיביר,
ולרפובליקות הסובייטיות שבאסיה התיכונה.
ברם, לא כל הפליטים שנמלטו הצליחו להגיע
לאזורים בעורף הסובייטי. רבים מהם נהרגו
בדרך מהפצצות של הגרמנים או מתו בטיל-
טולי הדרכים.

מצבם של רוב הפליטים בשנה הראשונה
למלחמה (42-1941) היה קשה מאוד. בעלי מק-
צועות מבוקשים הצליחו להסתדר מהר. אך רבים
היו חסרי מקצוע או שמעולם לא עבדו עבודה
פזיזת וקשה היה להם להסתגל לתנאים הקשים
של ימי המלחמה. מזון ומיצרכים חיוניים אח-
רים נמכרו רק לפי תלושים שהפועלים והפקי-
דים היו מקבלים במקום עבודתם, ורבים מהב-
אים טרם הסתדרו בעבודה. גם בכפרים ובקול-
חונים היו תנאי החיים קשים. העבודה היתה
מאומצת, מהבוקר עד הערב. בקור ובגשם, ב-
סופות ובכפור. ולעתים קרובות חסרו לאנשים
הבגדים המתאימים. גם מיכסת האוכל הדלה הש-
פיעה על מצב הבריאות. מאות קברים של
פליטים מפוזרים בבתי-העלמין היהודיים והלא-

מתכנסים לעתים מזומנות, כדי לספוד לה לעיר,
שיושביה מתים, ומתיה חיים בלב.

נבצר מאתנו לעלות ולהשתטח על קברי אבות
ואמהות, אחים ואחיות, לבכות ולנשק רגבים
הרוויים בדם. ישמש לנו אפוא גלעד זה על
אדמת ישראל; לידו נתיחד בחרדת-קודש איש-
איש ביגונו על משפחתו ויקיריו, וכולנו יחד
על חורבן הקהילה הקדושה מז'יריטש גדול.

משה אריון

שבוהלין. דחף ראשון לשיגור השליחים מן הארץ לטהראן שימשו מכתביהם של פליטים שהחלו להגיע מאסיה התיכונה לא"י בשלהי 1941.

באחד ממכתביו בקיץ 1942 כתב צבי ספק-טור איש רובנה לידידו אברהם גולדשטיין (גל) שעלה לא"י לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה:

...סוף סוף קיבלתי ממך ידיעה. מכתבך בשבילי כמעין מים חיים לנווד במדבר... אני מצטער מאוד שגם אני לא יכול להשתתף בבנין הארץ... אך יבוא היום...

צבי ספקטור, בוגר גמנסיה „תרבות“ ברובנה, חבר גורדוניה, למד בשנות המלחמה בפאקולטה לחקלאות בסאמארקאנד, ועבד באותה עת כאגרונום בקולחון. אחרי המלחמה עלה לישראל, סיים את הפאקולטה למשפטים. אברהם גל היה מנהל בית ספר בתל-אביב.

מבין הנוער שהגיעו לאסיה התיכונה היו קבוצות קטנות יוצאי פולין, ליטא ולאטווייה שנדדו לאיזור קרוב לגבולות פרס ואפגאניסטאן. היו אלה קבוצות סגורות שטיפחו בקרבן את האשליה, כי ניתן להברית את הגבול (עבי-רה חמורה, ביחוד בתקופת המלחמה). יש אנשים הרואים בכך מעשה גבורה, אך יש שרו-אים במעשה זה הרפתקה של אנשים צעירים, אשר בלי שיקול דעת סכנו את חייהם. על התוכניות שנרקמו בסודי סודות בקבוצות הנועזים לחצות את הגבול נודע כנראה לשל-טונות הסובייטיים על ידי סוכנים שחדרו לקבוצות אלה. הגבול נשמר על ידי יחידות סובייטיות של משמר הגבול שנעזרו בכלבי גישוש. מי יכול היה ליטול על עצמו את האחריות ולו לסיכויים מינימליים בלי מידע כל-שהו על הנעשה באיזור הגבול. הרוב הגדול נאסר ע"י השלטונות הסובייטיים וחלק מהם מצאו את מותם בבתי הסוהר. יחידים בלבד הצליחו לעבור את הגבול והתועלת המפוקפקת שבפעולה זו לא היתה שווה את מספרם של אלה ששילמו בחייהם.

בין הצעירים ששילמו בחייהם היו גם פליטים יוצאי ווהלין: אהרן תהלים, בוגר „תרבות“ וחניך בית-ר, כ"ץ, מנדל רוזנברג, ליובה פינקל וסיומה מרגולית, כולם מרובנה, מרדכי גליידה — מלוצק, אייזיק ויינר מדובנה ורבים אחרים. על גורלם המר נודע לנו מעדויות שפורסמו בכתבים (ראה: ליפא פישר „ספר בממלכת גולאג“ תל-אביב תשל"ט).

יצויין שרוב הפליטים יוצאי ווהלין, לרבות אלה שגויסו לצבא האדום, עלו אחרי המלחמה ארצה והם מהווים גם חלק אינטגרלי של יוצאי ווהלין במדינת ישראל.

ובנו שלמה. שמואל-יוסל לא החזיק מעמד ותוא חלה ומת. בנו שלמה נשאר גלמוד וחולה, בלי כל משען. קירגוז מבני המקום הושיט לשלמה יד עזרה, הוא לקח אותו לביתו ועשה מאמצים להצילו, אך שלמה נפטר כעבור כמה ימים. היה זה חסד של אמת של קירגוז („רוז'ישץ עיירתי“ עמ' 239).

אסיה התיכונה הפכה בשנות המלחמה לאחד המרכזים התעשייתיים והמדעיים החשובים ביותר בעורף הסובייטי. הודות למאמציהם של רבבות פועלים הועברו מאות מפעלים חיוניים מזרחה. כבר ב-1942 הוקמו בעורף מאות מפעלים שהתחילו להפיק מתכת, נפט ופחם. בכל המפעלים האלה עבדו אלפי פליטים. מאות יהודים מווהלין עבדו בהקמת תחנות חשמל, בבנין מפעלים ובאספקת נשק ותחמושת לחזיתות.

אהרן פלדנקריז יליד טוצ'ין, בוגר גמנסיה „תרבות“ ברובנה מספר בעדותו: „נשלחתי לגדוד עבודה במערכת הבינוי של מיניסטריון הרכבות. היה צורך דחוף להעביר את הנפט מבאקו שבקאווקאז, דרך המסילה האסיאתית שהתחילו להקים. אותן מסילות שימשו גם לפינוי המפעלים החיוניים מאיזורים שעלולים היו ליפול בידי הגרמנים. המים שקיבלנו נמדדו ממש במשורה, המזון מועט ולפי תלושים. במחנה היו יהודים מפולין, בסרביה, רומניה. וכן יהודים מקומיים, בוכרים ואוזבקים (מוסלמים). (דפי עדות כרך ב', עמ' 547).

בין אלפי הפליטים שהגיעו לאסיה התיכונה היו בני נוער בוגרי בתי-ספר עבריים וחברות תנועות נוער ציוני אשר הביאו עמם מסורת וחוויות ציוניות. אלה עשו נסיונות לקיים בין חבריהם קשרים של עזרה הדדית, חילופי דעות על המתרחש בעולם וחילופי ידיעות מארץ-ישראל, במידה שידיעות כאלו הסתגנו אליהם. קבוצות כאלו היו בטאשקנט, סאמארקאנד, פירגאנה, בוכארה, מרב, אוש, ובמקומות אחרים, בערים וביישובים כפריים. כמה מהמקומות האלו שימשו גם כתובות למכתבים ולחבילות סיוע מארץ ישראל שנשלחו לפליטים דרך פרס.

ב-1942 הגיעה לטהראן קבוצה קטנה של שליחים ארצישראליים, רובם אנשי קיבוץ, במטרה למצוא דרכים לקשירת קשר עם יהודים בברית המועצות ולהושיט עזרה לנצרכים. בראש הקבוצה עמד שאול אביגור ובין חבריה היה זלמן ליבנה (זילברפרב) איש רובנה, בוגר גמנסיה „תרבות“, חבר השומר הצעיר. זלמן ליבנה עלה ארצה בשנות השלושים (כעת חבר קיבוץ עין השופט). מאוחר יותר הצטרף לקבוצה צבי מלניצר (נצר) יליד קובל

He was one of the best young men, a brave and modest fighter. We met him when we were in Manievich and were planning an escape to the woods to fight the Germans and their allies. He was fearless. Once in a while, news of his excellence in battles or in blowing up trains reached us. I met up with him only a few times in the woods, and only by chance; either when his unit was returning from operations or when ours was. We would exchange impressions and information. Our fateful battle was at the village of Karasin.

The mission was to capture the Karasin police force which was made up of Ukrainian nationalists, enemies of the Jews. They were like bones in our throats. They overlooked a part of the region that we partisans controlled. Melamedik was in a house in the village with only three other fighters and poor weapons, when a strong unit of Ukrainian police surrounded him. Yehuda Melamedik was left on his own in the fighting sector and fought until the last bullet. The enemy's hand grenade downed him. We went to him at nightfall, a crushed partisan fighter. The partisans and his sisters, Rivkah and Luba, stood erectly on his fresh grave.

Little Luba was one of a kind. She was loved by all. Twelve years old, she helped the wounded and sick, washed clothes, cooked, and baked. Wherever help was needed, she was there.

Yehuda's death leaves a deep wound in our hearts to this very day. He was a young and daring fighter. He was eighteen years old when he fell.

The Legendary Image of Raiya Ploos

I will briefly tell of a young heroine — Raiya Ploos, the daughter of the pharmacist from Povorsk.

A beautiful girl, she was a fighter who went through the seven fires of hell because of her beauty. She fell in a German ambush. The Germans found her at dawn, while she sat leaning on the wall of a barn with a weapon in her hand, asleep. They alerted their commander, astounded by her beauty. The German commander exclaimed, "A beauty such as this!" The Germans held a military funeral for her and fired shots in her honor by her grave. I heard of what she had been through and her life with the partisans from Moishe Edelstein, her friend, with whom I became friendly. Testimonies of her death and heroism were eliminated from the mouths of peasants, and they were forbidden to talk of her. Even the great Russian writer Ilya Ehrenburg wrote one of his stories about Raiya Ploos.

The Tragedy of Kahat Finkel

A fighting figure worthy of mention was Kahat Finkel of Manievich. We, the town's children, knew him and admired him for his brave disposition even before the war, when Polish rioters would attack old Jews and pluck out their beards. Kahat, the simple wagoneer with the warm Jewish heart, dealt them severe blows. The poles knew that Kahat's hand would get them, and so they became very cautious. Only after the war, was it clear that he had been taken out and killed by the **otryad** commander, Max; his gentile comrades-at-arms had set a trap for him, because he was brave, honest, and a Jew.

After several successful operations on our part including one battle with the Germans, where we liquidated a great number of them, the commander and some of his fighters dressed up in the slain German's jackets. Treating the rules of caution lightly, we moved at twilight on the King's Road, instead of waiting for complete darkness, drunk from our victories. The commander, in a German jacket, entered a peasant's house next to the village of Holovke. We were there about a half an hour, drinking milk and resting a bit when German soldiers surrounded the house and opened with automatic fire. As the commander ordered us, we threw a few grenades through the windows, Jumped outside, and waged hand-to-hand combat.

I don't remember much about that battle: After shooting at the first figure I encountered, I received a blow from behind with a rifle butt and lost consciousness. I awoke with a terrible headache upon hearing from afar Hershel Blaustein's voice calling out in a whisper, "Vierni, "Vierni". I recognized Hershel's ("Topoi's") voice, and I tried crawling, since I was badly wounded, in its direction.

The silence of the battle's aftermath prevailed, but Volodya the Gruzini (the Georgian, he appeared to me to be a Jew), pulled me back and begged for help. He was badly wounded in the left hand. He had chosen to be my guardian and always helped me. With his guidance I tended to his wound. We tried to remember which direction "Topoi's" voice had come from, as Volodya had also heard it, but we couldn't locate it. To this day, his voice echoes in my ears — those were probably his last moments.

Volodya told me that he had jumped through the window. When he saw that, with his first burst of fire, a figure had fallen, he came up behind the second figure of a short German — the one who struck my head with

his rifle butt — and had turned the rifle around in order to stab me with its bayonet. Volodya immediately filled him with a round of bullets and killed him. And he still had time to see the German that shot him. Volodya got so excited about his wound that he didn't even check to see if I was still alive. The snow apparently awoke me from my faint.

We continued on, using the northern star to guide us to the base. We entered the woods after two hours of walking and crawling. Since it was very difficult for Volodya to walk, we had to lie down and rest once in awhile. Volodya lost a lot of blood. When we went into the woods, looking for a hiding place, we found three of our fellow partisans. They had reached the same woods before us. We were happy to see them. That night we met up with more of our men unexpectedly. A battle almost broke out between us, but we identified the familiar voices, including those of the Jewish lads. But Hershel was missing. My heart ached for him. We also learned from them that his commander had received a mortal chest wound and had lived another eleven hours before passing away. They, the lads, buried him in the same place in which we had hid the entire previous day.

One of our lads hinted to me that he had almost been shot by our Jewish lad, who thought he was a German. The German jacket he wore was the reason.

After several nights of walking, we got back to the base, weak and depressed from the blow we had received — that it was due to carelessness on the part of the commander that we had made two precious sacrifices — Hershel, and the commander himself.

The news that Yehuda Melamedik from Manievich, from Max's (Jozef Sobiesiak's) **otryad**, fell in battle, hit us like a thunderbolt on a clear day.

because hundreds of Germans were swarming next to the house. Some of them poured something (apparently gasoline) on the house; others were busy lining up families with their faces to the wall; another group of soldiers got ready to take them out to be killed — and perhaps there were those who were being interrogated with threats. I went back and reported and turned in the rifle. The deputy ordered me to go back and try to remove the pistol as well. He sent a Russian fighter after me to see if I really would try to remove the pistol, or if I would try to slip away.

I crawled. When I reached the hanged commander, I stood up in one motion and removed the pistol, while leaving the belt and the holster, and I crawled back. The Germans didn't sense my presence, as they were busy with the forest watchman's family and were preparing to burn down the house and the entire farm.

At the edge the woods, I met up with the watchman's son, a youth of twelve, who managed to slip away and escape to the woods. About 150 to 200 meters into the woods, I met the Russian who had been sent to follow me.

The youth told us that an hour after we had left the house, the Germans surrounded the entire yard, took positions, and stayed there, as if they were waiting to ambush the partisans who were about to arrive.

The deputy came to see me, complaining that I hadn't brought back the pistol's holster. He ordered me again to make a round and find a place from which we could escape from the siege. The forest watchman's son helped me, since he was familiar, with every path. We found just one exit — through the swamps. I led the division, with the watchman's son and I walking at the head of the line. When we were in the heart of the swamps, and the rest of the partisans were a ways

behind us, the Germans sensed us and opened fire. The shots didn't reach us, as they were directed to the middle and tail end of the group. Miraculously, not one of us was hit. The same day we walked, with the boy's guidance, through swamps and woods until four in the afternoon.

We rested. When it became dark, the boy showed us the route, and he himself turned right toward a village, to his relatives. After two nights of walking we had to cross the Styr river. This time, too, I was sent, along with one other, to carry out a mission: I was to liquidate two guards with a silencer, and blow up the "boodkah" (shack) that was next to the bridge, along with the German soldiers inside. The operation was successful, and we safely returned to the base.

Hand-to-Hand Combat

The first snows were already covering the area. The cold penetrated our bones. And, worst of all, the snow showed our footprints, enabling the Nazi enemy to find us more easily. It was very difficult to be careful to walk exactly in the footprints of the first person in order to prevent the enemy from assessing the number of fighters. But there was no choice. We were obligated to carry out whatever was imposed on us.

The Chief of Staff, Dadya Petya, ordered an increase in operations, this time in areas that, until then, we had not worked in and were, therefore, unfamiliar to us. The targets were railroad tracks, bridges, and telephone lines that connected the towns of Brest-Litovsk-Pinsk, Kovel-Sarni, and Kovel-Rovno. Several of the best lads joined us, including the Jews Yitzchak Kuperberg and Zev Verba from Manievich and Hershel Blaustein from Lishnivka. His brother Avraham had been captured by the Germans when he was badly wounded in a special mission and had been tortured to death.

to the edge of the village and learned to our joy that the chief of police of Sarni was staying overnight in the village with three policemen.

The chief of police had a mistress who lived near the village, and from time to time he went to visit her. We were given a briefing on the houses where they were staying for the night. We divided into several small groups and simultaneously surrounded the houses where the Ukrainian policemen, who loyally and diligently served the Nazi regime, were staying. I had the fortune to be in the group that surrounded the house where the chief of police was staying. After continuous negotiations, the chief of police surrendered and came out with his hands raised.

The policemen surrendered long before this. We confiscated their weapons and quietly, without creating a disturbance, left the village. Regretfully, as we were drunk with victory, we forgot the rules of caution, and our men began robbing the collaborators. We hitched two wagons to horses, and loaded them with everything at hand, from food to clothing. We liquidated the collaborators and left the village two hours before sunrise, going in the direction of the woods and swamps of Strashov, where there were Polish strongholds on the former Polish-Russian border. There were two Jews in this division, myself ("Vierni") and another young Jew ("Zaytchik"). In our group there were several Ukrainians who agitated against the Jews and caused serious arguments among us on the subject of the Jews. We stationed ourselves about a kilometer from the village, on the road leading to another village. We gave food to the forest watchman's family to cook for us. We placed a guard on the road leading to the forest watchman's house, and the fighters lay down to sleep. I stood guard during the second shift, at sunrise. At the same time the

unit commander awoke and asked me to go into the forest watchman's house to see if the food was ready. I explained to him that I had gotten up to relieve the guard. He saw the company was fast asleep, and he said: "It would be a shame to awaken them, they did such a nice job, I'll go myself". And he got up and went.

Dangerous Missions

I stayed there a little bit longer, as I had five minutes left. On the way to guard duty, before I reached the guard, a burst of fire from automatic weapons was suddenly heard, followed by light shelling. We immediately hit the ground. After ten minutes, all was quiet. I ran back to the fighters who were in a state of alert. I told the deputy commander that the commander had gone to see the forest watchman. The deputy asked my friend, the Jew, and another Ukrainian to go and find out the source of the shots. To my shock, the Jew Zaytchik refused to go, pleading a stomachache. The Ukrainian claimed that if the "Zhid's" (this disgraceful nickname was prohibited by law in the U.S.S.R.) stomach hurt, then his legs hurt. I felt an urge to save the Jewish respect, and I volunteered to go. The deputy commander, a Russian from Siberia and anti-Semitic in every bone in his body, embraced me and asked: "Who else besides "Vierni" volunteers?" Silence took hold of everyone. I left. I went toward the watchman's house. At a clearing in the woods, I began crawling, and what do my eyes see?

The commander is hanging, with half of his body on one side, and the other half on the other side of the fence, and about twenty meters away from him, his short rifle is lying on the ground, pointing toward the woods, and his pistol is hanging with the holster over it. I crawled slowly. I took the rifle with me, but I left the pistol there. I didn't want to stand up,

SHMARYAHU ZAFRAN

Exemplary Fighters

One day when we were in the village, working at the threshing floor, Linda, the peasant's wife, came back from the city and told us that the Germans, with the help of the Ukrainian militia, were taking Jews out of their homes and into the street, making them lie face down on the ground, and cruelly beating them. Every now and then trucks would arrive to take the Jews to the "Horses' Graveyard" on the outskirts of the city of Manievich. There they forced the Jews to dig pits, and afterwards, shot them as they stood on the edge of the pit; those slain would fall directly into the pits.

She burst into tears. "Even though I also don't see Jews as people, this is too much already", she said, wiping her nose with her hand, and she made us leave, for fear of the Germans.

We stayed in the woods near the village until the evening. Despite the strict curfew, we succeeded in slipping by the German guards, and we arrived home, where bitter news awaited us: Our father and brother-in-law, along with more than 360 Jews, had been killed.

Upon hearing this terrible news, the idea of revenge crystallized in my consciousness. I hid. I found out that several other youths were in hiding. I went out one evening and talked to Yehuda Melamedik (who later, as a partisan, was killed in a heroic situation) about leaving for the woods. The two of us talked to Zev Verba, David Flash, and Shimon Mirochnig. We had only one pistol, which had been repaired by Yehoshua Kanonitz after he found it in a grove. It was clear to us that it was impossible for us to leave as a group, and so we decided that everyone would leave on his own.

We designated the nearby village of Holoziya as our central meeting place.

After many hardships, we finally were able to leave the town. David Blaushtein helped me. After awhile, we all met in the woods, everyone sharing a story about how he slipped by the police guard posts.

Before leaving home, my sisters, although not my mother, were opposed to my fleeing. My mother was indeed afraid that, God forbid, I would be killed in the woods, but she immediately stopped crying and wished me well, "Go safely, my son, and revenge the spilled blood of your father, your family, and of all the Jews". And there is no farewell more difficult than this, when you sense very clearly that you will never see your mother again.

Successful Operations

Our division received a directive ordering an operation in the direction of the city of Sarni; one of the objectives was to obtain, along with some others who had crossed the border near Zhitomir, automatic weapons that Commander Kruk had hidden. One partisan, who had been among those who had hidden the weapons, came with us. The journey took place without a mishap. Some of the weapons were found, but most of them were apparently taken by the local peasants.

On the way back, we (two squadrons) blew up a train and a wooden bridge over the railroad tracks, and the third squadron set up an ambush not far from a village in the area. Our central meeting place was in a grove next to the village. The operations were successful above and beyond our expectations. We left without a scratch. We found a hiding place, and it was only the next night that we began to move in the direction of the base.

In one of the villages, lived a contact man for the partisans who was known in our headquarters. We made a detour

in the dirt indifferent to all, resigned to dying in the next 12 hours.

It was probably midnight or later when I cut through the door. I put out my hand. The door was not locked. I unlatched it and moved it back maybe an inch. It **worked**.

I closed it again, called everyone, told them that I would have the door wide open, and that everybody should jump out as quietly as possible so as not to awaken the damned guards who must be sleeping by now. There had been no shooting for quite a while now so they must be sleeping. I gave the guys instructions on how to jump — in the same direction as the running train, or even better, to lay down at the door opening parallel to the tracks and just roll off. I lay down and showed them how to do it right.

The train was running, I could only guess, at 80—90 km/hr. The first one to jump was my cousin, I went second. After jumping I lost consciousness and when I came to I could still hear the ta-ta-ta ta-ta-ta of the running train. I figured I had lost only a few seconds. I noticed people with lanterns along the tracks. To avoid being discovered and turned over to the Germans I ran from the track and climbed a big oak tree.

It was a very cool night. Very quiet all around. What to do next. Then a sudden thought "my knife! where is it?" I felt my pockets. It was not there anymore! I was very heartbroken. Sitting in the crown of the tree I realized that my tragedy was coming to an end. Hounded in a most hostile environment there was no move I could think of to give me a chance to survive, I had lost even the last miniscule, tangible link with my father and my childhood. My precious knife, the knife which had given me, and maybe others, another chance at life.

I concluded that I had lost my knife jumping from the moving train. Then other thoughts "maybe I had dropped it while climbing the tree",

"Maybe I will still find it". I couldn't go back to the train tracks to look for it. I had apparently jumped near a station. From the tree I could see. Several guys walking along the tracks with lanterns.

I sat in that tree for another two hours (so I thought). Cold, hungry, worn out. I decided that with the first sign of daylight I'd get down and try to find a farmhouse and ask for food. That's what I did. I climbed down and started to look for the knife. It was still dark so with my hands I touched every inch in the high grass around the tree trunk. O God, here it is. My only material possession, the only link with my past, thanks to which I was saved from a sure death in the next few hours. I thought about those people who did not escape the train. My mind was racing with those thoughts and scenes.

My stories on how I survived I will tell, maybe, some other time.

I will just mention that my knife I lost for good about a month later when three so-called partisans from the Polish underground (the AK) attacked me unexpectedly, stripped me naked, took my clothing with my dear knife in one of the pockets.

Many, many times I think about the pen-knife my father bought for me when I was a little boy. All the pleasures that knife gave me, and then what a part it played in saving my life, in enabling me to see the downfall of the biggest tyranny in history.

What irony that my knife was manufactured by the German Solingen. I strongly believe that it was produced by a mechanical robot which put heart and human feeling into the end product. That robot must have been devised by anyone else but a German.

My dear grandchildren, maybe you will be grownups when you are reading this story again. Think about these last few paragraphs.

hood years. That sentimental attachment to my father's gift prevailed through college although I got involved in the much broader problems of life. During those years I kept the knife in a dresser drawer.

When war broke out in 1939 my little knife once again moved back into my pocket. Whenever my father saw me holding it he always smiled. Somehow he seemed pleased that I was holding on so tenaciously to his gift.

I used my knife very often when I was in a forced labour brigade working in a German run sawmill. It was very helpful in dividing bread evenly among the always hungry workers. Right after using I folded it and put it away, always afraid of a guard seeing it and taking it.

The Nazis were proceeding with the final solution. All my family had already perished in the death camp at Treblinka. About three months later my turn came. The remnants of the Jewish population our shtetl Parczew were taken to the train station to be transported to Treblinka. To be gassed and cremated.

It was a hot day in the fall of 1942. While waiting for the train we were made to sit crosslegged on the ground. The SS guards ordered us to empty our pockets of money, watches, whatever. I took out my knife and buried it in the sand beneath me figuring to grab it before getting up to be pushed into the train. Everything else I gave to the SS.

After several hours sitting in the scorching sun we heard the ominous whistle of the arriving train. The noise of the screeching wheels, the train stopping, the shouts of the SS — I still hear and see it now. The SS rolled the doors of the cattle cars open and the shoving, pushing, and beating started. I remembered to fetch my knife, and to avoid being beaten I ran to the first open car.

When they cleared the platform of all the surrounded Jews they rolled the heavy doors closed. The stench in the car was terrible. The floor was full of excrement from previously transported victims. We were about forty men ranging from eighteen to forty years in age. The moment the door was closed pandemonium broke out. Men just went crazy. Some cried, some screamed, others were jumping wildly or banging the walls with their fists or heads. You could not tell what would happen next, would the wild screaming stop or would they start beating each other.

An hour passed and the train started to roll. Through two tiny "windows" you could see that it was already sundown. After travelling for about an hour some of the more daring took to the window openings to try to escape. Whoever managed to slip out was shot at by the guards placed in special guard boxes at the ends of each car. We heard the shooting going on for quite a while, I had lost track of time. When the shootings started I called over my cousin, calmed him down as much as I could, and told him not to escape through the small hole. I considered it sure death — if not from the guards' shots them from falling from the moving train. I also told him that I would try to open the door and that we would jump out then, much later in the night. I took out my knife and started to cut away at the door right above the latch. I figured to cut out a hole, stick my hand through, unlatch the door from the outside, roll it open, and jump. If it weren't padlocked.

My knife was very sharp and I kept cutting and cutting. How long was I cutting? I don't know. I remember that I did not want anyone to know what I was doing. I was afraid that they might start yelling and draw the attention of the guards. Most of my fellow passengers were asleep or lying

BENJAMIN MANDELKERN,
Ontario, Canada

The Miracle of a Pocket Knife

My grandchildren like stories. One of them always insists on horror stories. He probably likes excitement. One time he asked me to tell him what it was like when I was a small boy, whether I still remember stories from those years. I told him that some stories you always remember. So while going back in memory to those years I chose to tell my grandchildren a story that ran pleasantly through my growing up years and developed into a horror when I was grown up.

When I was eight years old my father gave me a pen-knife. In those years a pen-knife was as exciting as a computer game to an eight year old nowadays. When the boys used to get together in grade school or cheder each one showed off his pen-knife, that it if he had one. The knives came in all kinds of shapes and sizes: wooden, ivory, or metal handles; with one, two, or three blades folding into the handle. When one of the boys used to show off a knife you could see sparks in his eyes. Each owner bragged "my knife is better, bigger, sharper, prettier..." No one thought his knife could harm anybody. It was meant to be a boy for play or a tool for work.

A very popular game was to put the knife in the palm of your hand and trying to get it to stick in the ground by throwing it up in the air. If it stuck you scored, otherwise you lost. That was one of the childhood games. Each boy developed a close relationship with his knife and figured that it should not disappoint him when knife throwing with the others.

Understandably I was very excited with my first knife. I loved it instantly. The look of it fascinated me. Closed, it was about five inches long and a shiny stainless steel outside. With two blades and a corkscrew, the boys

envied me. Each one held it. I liked it not only for the look of it but also for the feel of it in my hand — neither too light nor too heavy, just right. It gave me lots of fun for years. On hot summer Saturday afternoons, I used to go down to the river with a group of other 10 to 12 year old boys. We made whistles and recorders from the branches of young willows. It required skill not to crack the delicate skin of the willow branch. The knife was indispensable on those whistle making afternoons.

I loved my knife and always kept it sharp by gentle honing with a fine stone. Years later I found out that my knife was made by Solingen, a German manufacturer known for using high quality steel in their products.

When I was 13 years old I would visit my grandparents' farm and never forgot to take my toy with me. At the nearby lake I cut wicker for baskets. One of my uncles taught me to weave beautiful baskets with the knife I split the wicker and cut it to size.

Whenever my father watched me working with the knife he had bought me years back he expressed his satisfaction that I liked it so much. "Watch that knife, take good care of it, you will have a souvenir, and it might help you out sometimes in a serious situation". What made him say that? Just words? A premonition?

Time rolled on. I was attending high school doing 16 to 19 year old things. No more knife throwing, no more whistle making or basket weaving. Whenever I picnicked with my friends I brought my knife with me. It was always handy for cutting bread, vegetables, and meat, and for opening bottles of pop. In those days pop bottles were corked. I remember being sure not to forget my knife. It was dear to me, a heritage of my child-

YALKUT WOLYN

Quarterly

Edited by Nathan Livneh

Secretary — Yehuda Merin

Givataim — New-York — Los-Angeles — Montreal

Published by the World Union of Wolynian Jews

in Israel — USA — Canada